

« ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ, Ն. ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ, Ա. ԲՈՍՅԱՆ

ՀԱՄԱԸԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԻՆ ԱԸԽԱՐՀ

VI

ԴԱՍԱՐԱՆ

ԶԱՆԳԱԿ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

Հաստատված է ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության կողմից՝
որպես դասագիրք հանրակրթական հիմնական դպրոցի 6-րդ դասարանի համար

ՀՏԴ 373.167.1:931(075)
ԳՄԴ 63.3(0)3972
Հ 202

Խմբագիր՝
Հեղինակներ՝

Ալբերտ Ստեփանյան

Ալբերտ Ստեփանյան. պատմագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
(Ներածություն, §§ 13–27)

Հայկ Ավետիսյան. պատմագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր (§§ 1–3)

Արամ Քոչյան. պատմագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր (§§ 4–12)

Արմինե Սարգսյան. պատմաբան, մանկավարժ (մեթոդական ապարատ, 1-5
բաժինների ամփոփումներ, ժամանակագրություն, բառարան)

Հ 202 Համաշխարհային պատմություն: Հին աշխարհ: Դասագիրք 6-րդ դասարանի համար/
Ստեփանյան Ա., Ավետիսյան Հ., Քոչյան Ա.— Եր.: Զանգակ, 2013.— 160 էջ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Պատանի բարեկամներ, այս տարվանից դուք սկսում եք ծանոթանալ համաշխարհային պատմությանը: Պատմությունը գիտելիք է տալիս տարբեր ժամանակաշրջանների հասարակական հարաբերությունների և հաստատությունների, հետաքրքիր և արժեքավոր բազմաթիվ իրադարձությունների, պատմական դեմքերի և դեպքերի, մարդկանց ապրելակերպի, կրոնական հավատալիքների, գաղափարների մասին: Այս ամենի իմացությունը հարստացնում է մեր մտահորիզոնը, հնարավորություն տալիս խորությամբ ընկալելու մեր օրերի իրողությունները և անգամ ուրվագծելու ապագայի որոշ կողմեր:

Մարդկության անցած ուղին, թողած ժառանգությունը ուսումնասիրող գիտությունը կոչվում է **պատմագիտություն**: Անցյալի քիչ թե շատ ամբողջական պատկերը վերականգնելու համար պատմագետներն օգտվում են **պատմական սկզբնաղբյուրներից**: Դրանց մի մասը բացահայտում է անցյալի նյութական հետքերը՝ շինությունները (տներ, պալատներ, տաճարներ, ամրոցներ): Այդ գործով զբաղվում է **հնագիտությունը**:

Սկզբնաղբյուրների մեկ այլ խումբ ներկայացնում է ժողովուրդների բարքերը, սովորույթները, ծեսերը, հավատալիքները: Դրանց ուսումնասիրությամբ զբաղվում է **ազգագրությունը**:

Սկզբնաղբյուրների երրորդ խումբն ամօժվում է հասարակության տնտեսական կյանքի ուսումնասիրությանը՝ դրամ, շուկայական գներ, ապրանք, առևտուր և այլն: Այդ դիտանկյունից մեծ կարևորություն ունի գիտության մեկ այլ բնագավառ, որը կոչվում է **դրամագիտություն**:

Սակայն առավել կարևոր են **գրավոր սկզբնաղբյուրները**, արձանագրություններ, գրական, գիտական և այլ բնույթի ստեղծագործություններ: Դրանցից առանձնակի կարևորություն ունեն **բուն պատմական սկզբնաղբյուրները**, ականատեսների վկայություններ, հուշագրություններ, տարեգրություններ, պատմագրություններ և այլն:

Սկզբնաղբյուրների փաստերը կապակցելով՝ մենք հնարավորություն ենք ստանում բացահայտելու անցյալի ամբողջական պատկերը: Հասկանում ենք **պատմական տարբեր դարաշրջաններում** տեղի ունեցածի բովանդակությունն ու զարգացման միտումները:

Պատմական դարաշրջանները, հաջորդաբար միմյանց կապակցվելով, կազմում են **համաշխարհային պատմությունը**: Համաշխարհային պատմությունը **մարդկության ընդհանրական փորձն է**:

Այս դասագիրքը նվիրված է **համաշխարհային պատմության** առաջին խոշոր շրջանին՝ **Հին աշխարհի պատմությանը**: Այն սկսվել է մեզանից մոտ երեք միլիոն տարի առաջ:

Հնագույն մարդկանց հասարակական կյանքի կազմակերպման առաջին ձևը մարդկային հոտն էր: Պատմության այս շրջափուլը վերջանում է առավել բարդ ձևերով՝ քաղաք-պետություն և համաշխարհային տերություն: Տպավորիչ են տեխնիկական ձեռքբերումները՝ քարե կացնից մինչև բրոնզե և երկաթե գործիքներ ու սարքեր: Դրանցով կառուցվել են եգիպտական բուրգերը, Չինական մեծ պարիսպը, հունական տաճարները, հռոմեական ճանապարհները:

Ակնառու են նաև հոգևոր նվաճումները՝ պարզագույն հավատալիքներից մինչև բազմաստվածություն և միաստվածային կրոններ՝ բուդդայականություն, քրիստոնեություն:

Մարդկության առաջընթացի կարևորագույն ցուցիչներից են գրային համակարգերը՝ պարզագույն պատկերագրերից մինչև գաղափարագիր (հիերոգլիֆ), սեպագիր և այբուբեն:

Դասագրքում Հին պատմությունը ներկայացված է երեք մասով՝ **Նախնադարի պատմություն, Հին Արևելքի պատմություն, Հին Հունաստանի և Հռոմի պատմություն**:

Ձեզ արդեն ծանոթ է, որ պատմական ժամանակը ենթաբաժանվում է տարիների, տասնամյակների, դարերի (հարյուրամյակ) և հազարամյակների: Պատմական իրադարձությունները դրան համապատասխանեցնելու համար ստեղծվել է հատուկ **ժամանակագրական սանդղակ**: Դրա մեկնակետը եվրոպացիներն ընդունել են 1 թվականը՝ Հիսուս Քրիստոսի ծննդյան տարեթիվը: Դրանից առաջ ընկած պատմական ժամանակը կոչվում է Քրիստոսից առաջ (Ք. ա.), իսկ հետո ընկածը՝ Քրիստոսից հետո (Ք. հ.):

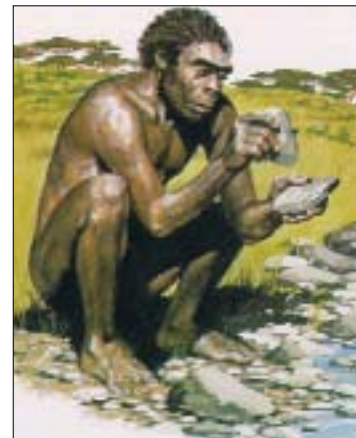
Քրիստոսից առաջ ընկած ժամանակը հաշվարկվում է միայն այն յուրահատկությամբ, որ այնտեղ տարեթվերը նվազում են: Ք. ա. 200 թվականից մինչև 101 թվականը՝ Ք. ա. II դարը, 100 թվականից մինչև 1 թվականը՝ Ք. ա. I դարը: Ինչպես տեսնում եք, 1 թվականը չեզոք է՝ վերաբերում է թե՛ Քրիստոսից առաջ, թե՛ Քրիստոսից հետո թվարկություններին (ծանոթացե՛ք դասագրքի վերջում տրված պատկերագրող ժամանակագրական սանդղակին):

Մրանք են այն ընդհանուր պատկերացումները, որոնց ավելի մանրամասն կանդրադառնանք այս ուսումնական տարվա ընթացքում:

§1. Հին քարի դար (ՊԱԼԵՈԼԻԹ)

Պատմության վաղնջական ժամանակները

Հնագույն մարդկանց պատմությունը համաշխարհային պատմության սկզբնափուլն է, որն անվանում են **նախնադար**: Մարդկության պատմության այդ վաղ շրջանն անվանում են նաև **քարի դար**, քանի որ այդ ժամանակ մարդու պատրաստած և օգտագործած պարզունակ գործիքները հիմնականում քարից էին (կայծքար, վանակատ և այլն): Քարի դարը բաժանվում է երեք մեծ շրջանի՝ **հին քարի դար (պալեոլիթ)**, **միջին քարի դար (մեզոլիթ)** և **նոր քարի դար (նեոլիթ)**:

Հին քարի դարն ընդգրկում է հնագույն ժամանակներից մինչև Ք.ա. XII հազարամյակն ընկած ժամանակաշրջանը:

Հնագույն մարդիկ

Մարդկությունն ունի ավելի քան 3 միլիոն տարվա պատմություն: Հնագույն մարդիկ ապրել են երկրագնդի տարբեր վայրերում: Նրանց **աշխատանքային գործունեությունը** սկիզբ է առել ու զարգացել հազարամյակների ընթացքում:

Հնագույն մարդիկ ապրում և աշխատում էին խմբերով: Նրանք հաղորդակցվում էին գլխի, ձեռքերի, մատների շարժումներով՝ դրանք ուղեկցելով իմաստավորող հնչյուններով: Հազարամյակների ընթացքում

Հինքարեդարյան մարդու բնակատեղիներ են հայտնաբերվել Եվրոպայում, Աֆրիկայում, Ասիայում, Ավստրալիայում: Այդպիսի հնագիտական բազմաթիվ վայրեր կան նաև Հայաստանում: Հատկապես հայտնի են **Ագոխի** և **Արտին** լեռան կացարանները:

ձևավորվել է **լեզուն (խոսքը)**, որն ավելի է համախմբել մարդկանց: Լեզուն մարդու կարևորագույն նվաճումներից էր:

Հսագույն շրջանում տեղի են ունեցել կլիմայական մեծ փոփոխություններ: Ամենանշանակալին **մեծ սառցակալումն** էր, որը սկսվեց մոտ 1 միլիոն տարի առաջ: Սառցադաշտերը Հյուսիսային բևեռից տարածվեցին մինչև Եվրոպայի, Ասիայի և Ամերիկայի միջին շրջանները: Վերացան անտառներն ու բուսառատ տափաստանները: Անհետացան կենդանիների շատ տեսակներ: Այդ դաժան պայմանները ստիպեցին մարդկանց և կենդանիներին շարժվել դեպի հարավ: Շնորհիվ միջավայրին հարմարվելու իրենց ընդունակությանը մարդիկ կարողացան դիմանալ այդ փորձությանը:

Մեզնից մոտավորապես 100 հազար տարի առաջ կլիման կրկին սկսեց տաքանալ: Հողը կրկին ծածկվեց բուսականությամբ: Կենդանիները և մարդիկ աստիճանաբար շարժվեցին դեպի հյուսիս:

Հսագույն մարդու քարե գործիքներ

Մարդկանց զբաղմունքը

Սկզբում մարդիկ ապրում էին 15–20 անհատներից կազմված փոքրիկ խմբերով, որոնց անվանում են **նախնադարյան հոտեր**: Այդ խմբերը բնակության մշտական տարածք չունեին և սնունդ հայթայթելու համար անընդհատ տեղաշարժվում էին:

Հսագույն մարդիկ հիմնականում զբաղվում էին **հավաքչությամբ ու որսորդությամբ**: Հավաքչությամբ զբաղվում էին կանայք և երեխաները: Նրանք հավաքում էին վայրի ցորեն, գարի, արմատներ, հատապտուղներ, մրգեր և այլն: Որսորդությամբ զբաղվում էին տղամար-

դիկ: Նրանք որսում էին մանր և խոշոր կենդանիներ՝ այծյամ, վարազ, մամոնտ և այլն: Գետերի, լճերի և ծովերի ափերին զբաղվում էին նաև **ձկնորսությամբ**: Նախնադարյան հոտերն ապրում էին քարանձավներում:

Մարդու **առաջին գործիքը հատիչն էր**՝ քարի մի կտոր, որի երեք ծայրը սրված էր: Հատիչով կտրում էին, տաշում, հղկում: Հետագայում գործիքներ էին պատրաստում նաև փայտից և ոսկորից: Ստեղծվեցին նոր գործիքներ՝ **կտրիչներ, քերիչներ, ծակիչներ** և այլն:

Մեծ նշանակություն ունեցավ **կրակի ստացման գյուտը**: Սկզբում մարդիկ ծանոթ էին միայն կայծակից կամ հրաբխից բռնկված կրակին: Հետագայում սովորեցին փայտի կտորները շփելով կամ կայծքարի հարվածով կրակ ստանալ: Կրակով տաքացնում էին կացարանը, կերակուր պատրաստում, պաշտպանվում վայրի գազաններից:

Տոհմական համայնքը

Հին քարի դարի վերջում կատարվեցին հասարակական կարևոր փոփոխություններ: Ձևավորվեց ժամանակակից **բանական մարդը**: Մարդկանց հարաբերություններն աստիճանաբար կայունացան: Դրա հիման վրա ձևավորվեցին մարդկանց հասարակական նոր միավորումներ՝ **տոհմական համայնքներ**: Տոհմական համայնքը միասին ապրող արյունակից ազգականների խումբ էր: Ի տարբերություն նախնադարյան հոտի՝ համայնքն ուներ բնակության մշտական տարածք: Համայնքի անդամների պատկերացմամբ՝ նրանք ծագում էին միևնույն նախնուց և պարտավոր էին հոգ տանել ու պաշտպանել մյուսներին:

Ինչպես հայտնաբերվեց քարանձավային որմնանկարչությունը

XIX դարի վերջին մի հնագետ հետազոտում էր Իսպանիայի Ալտամիրա քարանձավը: Նա իր հետ տարել էր նաև դատերը: Հանկարծ աղջիկը բղավեց. «Ցուկեր, ցուկեր»: Հայրը ծիծաղեց, բայց երբ գլուխը բարձրացրեց, քարանձավի առաստաղին նկատեց բիզոնների բազմաթիվ ներկանկար պատկերներ: Բիզոններից մի քանիսը կանգնած էին, իսկ մյուսները եղջյուրներով նետվում էին թշնամու վրա: Գիտնականները չէին հավատում, որ նախնադարյան մարդիկ կարող են ստեղծել արվեստի այդպիսի գործեր: 20 տարի հետո այլ վայրերում ևս հայտնաբերվեցին նախնադարյան արվեստի մեծաքանակ գործեր, որով հաստատվեց քարանձավային նկարչության իսկությունը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Մարդկության պատմության դժբախտ դարը ժամանակաշրջանն է կոչվում քարի դար և ինչո՞ւ: Քանի՞ շրջանի է այն բաժանվում:
2. Ե՞րբ է սկսվել երկրագնդի մեծ սառցակալումը: Ի՞նչ հետևանքներ է ունեցել այն:
3. Ի՞նչ են անվանում հնագույն մարդկանց խմբերը:
4. Ինչո՞վ էին զբաղվում հնագույն մարդիկ:
5. Թվարկե՞ք աշխատանքային առաջին գործիքները:
6. Ե՞րբ է ձևավորվել բանական մարդը:
7. Ի՞նչ սկզբունքով է կազմավորվել տոհմը: Ինչո՞վ էր այն տարբերվում հոտից:

Քննարկման հարց

Ինչպե՞ս կարող էր ձևավորվել լեզուն (խոսքը), և ի՞նչ դեր էր կատարում այն մարդկանց կյանքում:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Քարի դար, հին քարի դար (պալեոլիթ), մեծ սառցակալում, նախնադարյան հոտ, հավաքչություն, որսորդություն, ձկնորսություն, կրակի ստացում, հատիչ, կտրիչ, քերիչ, ծակիչ, տոհմ, բանական մարդ, տոհմական համայնք

**§2. ՄԻՋԻՆ ԵՎ ՆՈՐ ՔԱՐԻ ԴԱՐԵՐ.
ԱՆՅՈՒՄ ՆԱՏԱԿԵՑՈՒԹՅԱՆ**

Միջին քարի դար (մեզոլիթ)

Միջին քարի դարը տևել է Ք.ա. XII հազարամյակից մինչև Ք.ա. X հազարամյակը: Այս շրջանում մարդու սննդի հիմնական աղբյուրը դեռևս վայրի կենդանիներն էին: Կարևոր նվաճում էր **նետ ու աղեղի** հայտնագործումը: Ստեղծվեցին նաև զենքի այլ տեսակներ՝ տեգ, պարսատիկ, որոնց շնորհիվ հեշտացավ կենդանիներ որսալը:

Մարդիկ սկսեցին ընտելացնել վայրի կենդանիներին: Առաջին ընտելացված կենդանին շունն էր: Մարդիկ քարանձավներից աստիճանաբար տեղափոխվեցին գետերի և լճերի ափամերձ շրջանները, որտեղ ավելի հեշտ էր աշխատանքային գործունեությամբ զբաղվելը:

Նոր քարի դար (նեոլիթ). անցում արտադրող տնտեսության

Նոր քարի դարը տևել է Ք.ա. X հազարամյակից մինչև Ք.ա. VI հազարամյակի կեսերը:

Նոր քարի դարի կարևոր նվաճումը **անցումն էր յուրացնող տնտեսությունից արտադրող տնտեսության**: Որսորդության և հավաքչության ժամանակ մարդիկ օգտվում էին միայն բնության պատրաստի բարիքներից, այսինքն՝ վարում էին յուրացնող տնտեսություն: Նոր քարի դարում մարդիկ սկսեցին նաև իրենց աշխատանքով ստեղծել անհրաժեշտ բարիքներ: Միջին քարի դարից սկսած՝

Նորքարեդարյան բնակավայրերն առաջին անգամ ստեղծվել են Մերձավոր Արևելքում և տարածվել Պաղեստին-Իրան կորագծով: Գիտնականները դա անվանում են Բարեբեր կիսալուսնի տարածք, որն ընդգրկել է նաև պատմական Հայաստանը: Այդ առումով հատկանշական է Աղձնիքում՝ Տիգրանակերտից ոչ հեռու, հայտնաբերված բնակավայրը:

Ոսկորից պատրաստված սառելի և ձկնորսական կարթ Ֆրանսիա, Ք.ա. XVIII-XV հազարամյակներ

պահում էին տարբեր կենդանիներ, նրանց խնամում և բազմացնում էին՝ մշտապես կաթ, բուրդ, միս, կաշի ունենալու համար: Այսպես սկիզբ առավ **անասնապահությունը**:

Մարդիկ սկսեցին զբաղվել նաև **երկրագործությամբ**: Նրանք նկատեցին, որ վայրի բույսերի սերմերը ցանելով՝ կարելի է կայուն բերք ապահովել: Ստացված բերքով համայնքի անդամները ամբողջ տարին կերակրվում էին: Հետագայում նրանք սովորեցին նաև մշակել պտղատու ծառեր:

Նոր քարի դարում առաջացավ **արհեստագործությունը**: Ի հայտ եկան արհեստների կարևոր տեսակներ՝ ջուլհակություն, փայտամշակում, կաշեգործություն, խեցեգործություն և այլն:

Անասնապահության, երկրագործության և արհեստագործության զարգացման արդյունքում մարդիկ ավելի շատ բարիքներ էին ստեղծում, քան կարող էին սպառել: Բացի այդ՝ նույն համայնքը ստեղծում էր որոշակի տեսակի բարիքներ: Դա աշխատանքի արդյունքները փոխանակելու անհրաժեշտություն առաջացրեց: Մարդիկ իրենց արտադրանքը փոխանակում էին ուրիշների այլ տեսակի արտադրանքով: Այսպես առաջացավ առևտրի սկզբնական ձևը՝ **պարզ փոխանակությունը**:

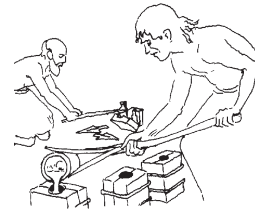

Արտադրող տնտեսությանն անցնելու շնորհիվ նստակեցությունը դարձավ կենցաղավարության հիմնական ձևը: Մարդիկ բնակվում էին որոշակի տարածքում և կավաշեն կացարաններից բնակավայր կառուցում: Բնակավայրի կենտրոնում նրանք անցկացնում էին հավաքույթներ, կատարում

Առաջին երկրագործները

առևտուր: Անվտանգության նպատակով բնակատեղին պարսպապատում էին:

Նորքարեղարյան շրջանում կտրուկ աճեց մարդկանց քանակը: Բնակություն հաստատվեց երկրագնդի գրեթե բոլոր ծագերում: Մարդկային հասարակության կյանքում կատարված այս փոփոխությունները անվանում են «նորքարեղարյան հեղափոխություն»:

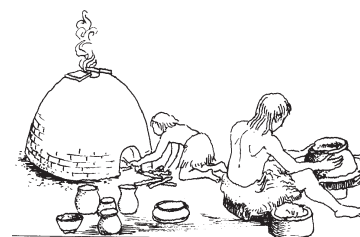
Հասարակական կյանքի կազմակերպման ձևերը

Տոհմական համայնքի կյանքի կազմակերպումը աստիճանաբար մեծացնում էր տոհմի ավագի և նրա մերձավորների դերը: Նրանք էին կայացնում համայնքի համար կարևոր որոշումները և հետևում դրանց կատարմանը:

Կավե ամանի մեջ լցված մեքաղաքարը, կրակի վրա հալելով, լցնում էին կավից կամ քարից պատրաստված կաղապարի մեջ և արանում ցանկալի ձև ունեցող առարկա:

Նոր քարի դարի ընթացքում սերտացան միևնույն տարածաշրջանում ապրող ազգակից և հարևան տոհմերի միջև կապերը: Տոհմերը սկսեցին միավորվել: Այսպես առաջացան **ցեղեր**:

Տոհմերի ավագներից կազմվում էր ցեղի խորհուրդը: Նրանցից մեկին ընտրում էին **ցեղի առաջնորդ**:

Ցեղի տարածքը նրա անդամների ընդհանուր սեփականությունն էր: Ցեղի անդամները խոսում էին միևնույն լեզվով: Կենցաղում առաջնորդվում էին դարերով մշակված սովորույթներով ու բարքերով:

Թրծված կավե ամանը շար հարմար էր կրակի վրա կերակուր պատրաստելու, ինչպես նաև պաշար մթերելու համար: Կավից պատրաստված ամանները թրծում էին վառարաններում:

Մարդկանց կրոնական պարկերացումները

Հնագույն մարդիկ բնության երևույթներին և ուժերին վերագրում էին գերբնական զորություն: Հավատում էին, որ դրանց կա-

Եվրոպայի տարածքում կան բազմաթիվ մեծաքար (մեգալիթյան) դամբարաններ, որոնք թվագրվում են Ք.ա. V-IV հազարամյակներով:

Նեոլիթյան դարաշրջանից պահպանված Սկարա Բրեյ բնակավայրը Մեծ Բրիտանիայում

րող են սիրաշահել երկրպագությանը ու զոհաբերություններով:

Կրոնական պատկերացումները տարբեր էին: Ոմանք հավատում էին, թե աշխարհում ամեն ինչ ոգի ունի, որն արժանի է պաշտամունքի: Մյուսները կարծում էին, թե տվյալ տոհմը կամ ցեղը ծագել է որևէ բույսից կամ կենդանուց:

Երկրագործական համայնքներում պաշտամունքի գլխավոր առարկան արարող Երկիրն էր, որի խորհրդանիշը **Մեծ մայրն** էր:

Յուրաքանչյուր տոհմ և ցեղ ուներ իր սրբատեղին: Այնտեղ էին անցկացվում ծիսական արարողությունները: Ժամանակի ընթացքում սրբազան ծեսերը սկսեցին կատարել որոշակի մարդիկ: Նրանք նաև պահպանում և սերունդներին էին փոխանցում հին ասքերն ու առասպելները: Նրանցից հետագայում ձևավորվեց կրոնի սպասավորների հասարակական խումբը՝ **քրմությունը**:

Տոտենապաշտություն — Հավատ այն կենդանու, բույսի, բնության երևույթի հանդեպ (տոտեն), որից, մարդկանց պատկերացմամբ, ծագում է տվյալ տոհմը: Տոհմը կրում էր իր տոտենի անունը: Յուրաքանչյուր տոհմ ուներ իր սրբազան կենտրոնը: Այստեղ պահպանվում էին տոհմական մատույնները, և կատարվում էին ծիսական արարողություններ:

Ոգեպաշտություն (անիմիզմ) — Հավատ որևէ մարմնի մեջ ամփոփված կամ ինքնուրույն գործող գերբնական ոգիների նկատմամբ:

Ֆետիշապաշտություն — Հավատ անշունչ առարկաների՝ ծառերի, ժայռերի, քարանձավների, պաշտամունքային տարբեր իրերի գերբնական հատկությունների նկատմամբ: Պաշտամունքի առարկա՝ ֆետիշ, կարող էին լինել, օրինակ՝ նիզակը, դաշույնը, որոնք մարդկանց համար ունեին կենսական նշանակություն:

Հմայապաշտություն — Հավատ մարդկանց, կենդանիների, բույսերի, բնության երևույթների վրա ներգործելու մարդու ունակության նկատմամբ: Մարդը կարծում էր, թե որոշակի գործողությունների, բառերի, երգի, պարի և այլ միջոցներով հնարավոր է անձրև բերել, քամի բարձրացնել, ապահովել լավ բերք, ունենալ առատ որս և այլն: Նա հմայությամբ փորձում էր բուժել վերքերը և կանխել հիվանդությունները:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Նշե՛ք միջին և նոր քարի դարերի ժամանակագրական սահմանները:
2. Ի՞նչ ձեռքբերումներ ունեցավ մարդը միջին քարի դարում:
3. Փորձե՛ք բացատրել «արտադրող տնտեսություն» հասկացությունը:
4. Ինչպե՞ս են առաջացել անասնապահությունը և երկրագործությունը:
5. Թվարկե՛ք արհեստագործության սկզբնական տեսակները:
6. Նախնադարյան մարդկանց հասարակական միավորման ի՞նչ ձևեր կային:
7. Ինչպե՞ս են ձևավորվել ցեղերը: Որո՞նք են ցեղին բնորոշ հատկանիշները:
8. Ներկայացրե՛ք հնագույն մարդկանց կրոնական պատկերացումները: Երկրագործական համայնքներում ո՞վ էր պաշտամունքի խորհրդանիշը:
8. Ինչպե՞ս են անվանում նորքարեդարում մարդկային հասարակության կյանքում տեղի ունեցած փոփոխությունները:
9. Ինչպե՞ս է առաջացել քրմությունը:

Գործնական աշխատանք

«Տրամագիր» վարժության միջոցով համեմատե՛ք հասարակության զարգացման ընթացքը միջին և նոր քարի դարերում:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Միջին քարի դար (մեզոլիթ), նեո ու աղեղ, տեգ, պարսատիկ, նոր քարի դար (նեոլիթ), արտադրող տնտեսություն, անասնապահություն, երկրագործություն, արհեստագործություն, պարզ փոխանակություն, նստակեցություն, տոհմի ավագ, ցեղ, ցեղի առաջնորդ, Մեծ մայր, քրմություն

§3. ՆԱԽՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿՈՒՄԸ

Մեղադի օգտագործումը

Ք.ա. VI հազարամյակում մարդկության պատմության մեջ տեղի ունեցավ խոշոր նվաճում: Մարդիկ սովորեցին արդյունահանել և օգտագործել մետաղը:

Առաջին մետաղը, որ օգտագործեցին մարդիկ, **պղինձն** էր: Պղինձը փափուկ մետաղ է, այդ պատճառով քարե գործիքները լիովին դուրս չեկան գործածությունից: Դրանով պայմանավորված՝ նախնադարի պատմության այդ փուլն անվանում են **պղնձի-քարի դար (էնեոլիթ)**: Այն տևել է Ք.ա. VI հազարամյակի կեսերից մինչև Ք.ա. V հազարամյակի վերջերը:

Ք.ա. IV հազարամյակում հայտնաբերվեց **բրոնզը**՝ պղնձի և անագի համաձուլվածքը, որն ավելի ամուր և կարծր էր: Բրոնզից պատրաստում էին տարբեր առարկաներ՝ կացին, սուր և այլն:

Բրոնզե գործիքները նպաստեցին արհեստների, երկրագործության և անասնա-

Բրոնզի դարաշրջանում կելվերը բնակվում էին այսպիսի կացարաններում

պահության զարգացմանը: Առաջացան արհեստների նոր ճյուղեր՝ **դարբնություն, զինագործություն** և այլն: Կարևորագույն հայտնագործություն էր նաև բրոնզե ծայրակալով **արորը**, որի շնորհիվ մարդիկ մշակում էին ավելի մեծ հողատարածքներ և ստանում ավելի շատ բերք: Զարգացան փոխադրամիջոցները: Դրանցից էր անիվավոր սայլը, որը սկսեց լայնորեն կիրառվել:

Հասարակության կյանքում հեղաշրջում առաջացրեց **երկաթի** մշակումը: Երկաթը լայնորեն սկսեցին կիրառել Ք.ա. II հազարամյակից:

Հասարակության շերտավորումը

Բրոնզի դարում տեղի ունեցան հասարակական մեծ փոփոխություններ: Նախնադարյան հոտը, տոհմական համայնքը և ցեղը ունեին մեկ ընդհանուր հատկանիշ. չկար **մասնավոր սեփականություն**: Բոլոր մարդիկ հավասար էին: Սակայն աշխատանքային գործիքների և զենքի կատարելագործումը, տնտեսության և առևտրի զարգացումը փոխեցին հասարակության պատկերը: Սկսեց մեծ դեր խաղալ **նահապետական ընտանիքը**: Յուրաքանչյուր ընտանիքում ապրում էր մի քանի սերունդ՝ հայր, մայր, որդիներ, թոռներ, ծոռներ: Այն աշխատանքը, որը մի ժամանակ կատարում էր ողջ տոհմը, այժմ կարող էր կատարել մեկ ընտանիքը: Այդ ընտանիքն էլ յուրացնում էր իր աշխատանքի արդյունքները: Աստիճանաբար նահապետական ընտանիքին հատկացվեցին այն հողակտորները, անասունները և իրերը, որոնց նա տնօրինում էր սերնդեսերունդ: Այդ ճանապար-

Բրոնզեդարյան ժամանակաշրջանի արվեստի նմուշներ

հով ձևավորվեց մասնավոր (ընտանեկան) սեփականությունը:

Որոշ ընտանիքներ հարստացան՝ օգտագործելով իրենց բազմանդամությունը և հեղինակությունը: Հարուստ էին տոհմի և ցեղի առաջնորդները և նրանց մերձավորները: Իսկ մյուսներն ապրում էին համեստ կենցաղով: Աստիճանաբար խաթարվեց նախնադարին բնորոշ մարդկանց հավասարությունը: Նախկին միատարր հասարակությունը շերտավորվեց: Ի հայտ եկան հասարակական տարբեր խմբեր՝ տոհմացեղային ավագանի, քրմություն, զինվորներ, համայնքի շարքային անդամներ:

Պետության առաջացումը

Շերտավորված հասարակությունը կարիք ուներ կառավարման նոր համակարգի: Ցեղերն սկսեցին միավորվել՝ կազմելով **ցեղային միություններ**: Դրանցում իշխանությունը կենտրոնացավ վերնախավի ձեռքում:

Հետագայում ցեղային միություններից ձևավորվեց **պետությունը**: Այն համախմբում էր մարդկանց և կազմակերպում հասարակական աշխատանքները: Դրանցից էին ջրանցքների, ճանապարհների, բնակավայրերի կառուցումը, վար ու ցանքի, բերքահավաքի կազմակերպումը և այլն: Պետությունը ապահովում էր երկրի պաշտպանությունը թշնամիներից, նաև **Երրորդ**՝ կարգավորում էր նույն տարածքում ապրող մարդկանց համատեղ կյանքը:

Առաջին պետությունները ձևավորվել են Բ.ա. IV հազարամյակի վերջերին՝ խոշոր գետերի ավազաններում (Եգիպտոս և Միջագետք):

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչո՞ւ պղինձը չկարողացավ կիրառությունից լիովին դուրս մղել քարը:
2. Ե՞րբ է սկսվել բրոնզի դարը: Որո՞նք են դրա առավելությունները:
3. Բրոնզի օգտագործումը ի՞նչ հետևանքներ ունեցավ՝
ա) տնտեսության մեջ, բ) հասարակական կյանքում:
4. Ի՞նչ է նահապետական ընտանիքը:
5. Հասարակական ի՞նչ խմբեր առաջացան նախնադարյան հասարակության քայքայման շրջանում:
6. Ինչպե՞ս են ձևավորվել ցեղային միությունները: Ովքե՞ր էին ղեկավարում դրանք:
7. Թվարկե՛ք պետության հիմնական գործառույթները:

Քննարկման հարց

Փորձե՛ք պարզաբանել պետության նշանակությունը հասարակության համար:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Պղնձի-քարի դար (էնեոլիթ), բրոնզի դար, նահապետական ընտանիք, մասնավոր սեփականություն, տոհմացեղային ավագանի, ցեղային միություն, հասարակական աշխատանք, պետություն

ՀԱՅԳՈՒՅՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԲԱԺԻՆ 1

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1. Մարդկությունն ունի ավելի քան 3 միլիոն տարվա պատմություն: Հարյուր հազարավոր տարիների ընթացքում զարգացել են մարդկանց աշխատելու, մտածելու և խոսելու հիմնարար հատկանիշները: Մարդիկ հաստատուն քայլերով առաջադիմել են կյանքի բոլոր ասպարեզներում:

❖ *Քանի՞ շրջափուլի է բաժանվում քարի դարը: Ո՞րն էր հնագույն մարդկանց հիմնական զբաղմունքը: Աշխարհային ինչ գործիքներ էին նրանք օգտագործում:*

2. Միջին և նոր քարի դարերում մարդկանց կյանքում տեղի ունեցան մեծ փոփոխություններ: Յուրացնող տնտեսությունից անցում կատարվեց արտադրող տնտեսության: Երկրագործությունը, անասնապահությունը և արհեստագործությունը դարձան մարդկանց հիմնական զբաղմունքը: Մարդիկ թափառական և կիսաթափառական կյանքից անցան նստակեցության:

❖ *Շամանակագրական սանդղակի տեսքով ցույց տվեք քարի դարի շրջափուլերը: Բնչ է արտադրող տնտեսությունը: Բնչ է կոչվում և ինչպե՞ս է առաջացել առևտրի սկզբնական ձևը: Որտե՞ղ հիմնվեցին մարդկանց առաջին բնակավայրերը:*

3. Միջին և նոր քարի դարերում մարդկությունն անցում կատարեց հասարակության կազմակերպման ավելի բարձր մակարդակի: Մարդկանց հասարակական համախմբման առաջին ձևը նախնադարյան հոտն էր, երկրորդը տոհմական համայնքն էր, երրորդը՝ ցեղը: Նոր քարի դարում ձևավորվեցին ցեղերը: Ի հայտ եկան կրոնական հավատալիքներ: Սկսեցին ուսումնասիրել շրջապատող աշխարհը՝ փորձելով ներազդել նրա վրա:

❖ *Բնչ է տոհմական համայնքը, ինչո՞վ է այն տարբերվել մարդկային հոյրից: Բնութագրե՞ք ցեղը, գծապատկերի տեսքով ներկայացրե՞ք նրա կառավարման համակարգը:*

4. Ք.ա. VI հազարամյակի կեսերին մարդկության պատմության մեջ տեղի է ունեցել ևս մի կարևոր իրադարձություն: Մարդիկ հայտնագործեցին

մետաղը, որով պատրաստում էին աշխատանքային գործիքներ, զենքեր, զարդեր և կենցաղային իրեր: Մարդու օգտագործած առաջին մետաղը պղինձն էր:

◆ *Ինչ փոփոխություններ առաջացրեց մեդաղի օգտագործումը մարդկանց կյանքում:*

5. Փոփոխությունները նշանակալից էին նաև հասարակական կյանքում: Խախտվեց վերջինիս ավանդական միատարրությունը: Այս նոր հասարակությունը կառավարելու համար ստեղծվեց պետությունը:

◆ *Ինչ է ցեղային միությունը: Հասարակական ինչ մեծ խմբեր ձևավորվեցին: Թվարկե՞ք պետության գործառույթները:*

§4. ԵԳԻՊՏՈՍ

Նեղոսի պարզևր

Աֆրիկայի հյուսիս-արևելքում՝ Նեղոս գետի ափերին է ձևավորվել ու զարգացել Հին Եգիպտոսի պետությունը: Նեղոսն աշխարհի ամենաերկար գետն է, որի երկարությունը՝ մոտ 6700 կմ է: Հորդառատ անձրևներից և ձնհալից Նեղոսի ջրի մակարդակն ամռանը բարձրանում էր և ողողում ափերը՝ պարարտացնելով հողը: Ողողվող հողերից արևելք և արևմուտք անձայրածիր անապատ էր: Այնտեղ անձրևներ չէին տեղում, և Նեղոսը կենարար ջրի միակ աղբյուրն էր: Նեղոսը կյանք էր պարզևում շրջակայքում ապրող մարդկանց: Պատահական չէ, որ հույն պատմիչ Հերոդոտոսը Եգիպտոսն անվանել է «Նեղոսի պարզև»:

Բնակավայրեր էին առաջանում այնտեղ, որտեղ մարդկանց հաջողվում էր կառուցել ջրանցքներ և ամբարտակներ: Նեղոսի վարարումների դեմ մշտական պայքարը համախմբում էր մարդկանց, ստիպում ստեղծել ուժեղ պետություն: Միայն այս կերպ էր հնարավոր իրականացնել համատեղ կառուցողական աշխատանքներ:

Ք. ա. IV հազարամյակի վերջին Նեղոսի ափերին ստեղծվեց շուրջ 40 փոքր պետություն: Հետագայում դրանց միավորումից կազմվեցին Վերին և Ստորին Եգիպտոս-

Տախտակի վրա պարկերված է փարավոն Միևայի հաղթանակը Սյորիին Եգիպտոսի թագավորության նկատմամբ:

ների թագավորությունները: **Ք.ա. XXXI դարում** այդ երկուսի միավորումից **Եգիպտոսում ստեղծվեց միացյալ թագավորություն**: Հիմնադիրը **Մինս** արքան էր: Մայրաքաղաք հռչակվեց **Մեմֆիսը** (եգիպտերեն Մինֆի՝ Սպիտակ պարիսպ):

Աստծո որդին

Եգիպտոսի արքային անվանում էին **փարավոն**, որ նշանակում էր «մեծ տան (այսինքն՝ պալատի) տեր»: Կենդանության օրոք փարավոնին երկրպագում էին՝ ինչպես աստվածներին: Նրա անունը ոչ ոք իրավունք չուներ արտասանելու, քանի որ արքան համարվում էր աստծո որդի, կենդանի աստված: Երկրային կյանքին հրաժեշտ տալուց հետո փարավոնը պետք է միանար մյուս աստվածներին և վայելեր աստվածներին արժանի հավերժական կյանք: Այդ պատճառով փարավոնների համար կառուցում էին շքեղ դամբարաններ՝ բուրգեր:

Թուրանու III փարավոն

Մինչև **Ք. ա. XV դարը** ոչ մի փարավոն չէր կարողացել նվաճել Ասորիքը և հասնել **Եփրատ գետին**: Առաջինը դա հաջողվեց **Թուրանու III-ին** (Ք. ա. 1468–1434 թթ.): Մեկը մյուսի հետևից պարտության մատնելով բոլոր հակառակորդներին՝ փարավոնի զորքն անցավ Եփրատը և հասավ մինչև Հայկական Տավրոսի լեռները: Պատերազմների ավարտին Եգիպտոսի տերության տարածքը հյուսիսից հարավ ձգվում էր շուրջ **3200 կմ**:

«Հավերժ բարեկամներ»

Եգիպտոսը և Խեթական տերությունը շուրջ երկու դար անհաշտ թշնամիներ էին: Ք. ա. 1274 թ. Ասորիքում նրանց միջև տեղի ունեցավ խոշոր ճակատամարտ: Հակառակորդներից ոչ մեկը չկարողացավ հասնել վճռական հաջողության:

Տասնվեց տարի անց փարավոն Ռամզես II-ը (Ք. ա. 1279-1213 թթ.) և խեթական արքան կնքեցին «Հավերժական բարեկամության» պայմանագիր: Այնտեղ ասվում էր, որ այդ պահից սկսած՝ վիճելի հարցերը պետք է լուծվեին խաղաղ բանակցությունների ճանապարհով: Եթե որևէ թշնամի սպառնար դաշնակիցներից մեկին, մյուսը պարտավոր էր նրան անմիջապես օգնել զորքով: Պայմանագիրն ամրապնդվեց Ռամզեսի և խեթական արքայադստեր ամուսնությամբ:

Ռամզես II փարավոն

Հարվածներ եգիպտա-խեթական դաշնագրից

- «Ռամզեսը՝ մեծ արքան՝ Եգիպտոսի արքան, խաղաղության և եղբայրության մեջ է Խաթթուսիլիսի՝ Խաթթիի մեծ արքայի հետ: Ամոն աստծու սիրելի՝ Եգիպտոսի արքա Ռամզեսի որդիներն ընդմիշտ պիտի մնան խաղաղության մեջ և եղբայրներ լինեն մեծ արքա՝ Խաթթիի արքա Խաթթուսիլիսի որդիների հետ»:
- «Ռամզեսը՝ մեծ արքան՝ Եգիպտոսի արքան, երբեք թշնամություն չպիտի անի Խաթթիի դեմ՝ նրանից որևէ բան վերցնելու նպատակով: Եվ Խաթթուսիլիսը՝ մեծ արքան՝ Խաթթիի արքան, երբեք թշնամություն չպիտի անի Եգիպտոսի դեմ՝ նրանից որևէ բան վերցնելու նպատակով»:
- «Եթե որևէ մեկը որպես թշնամի գա Խաթթիի դեմ, և Խաթթուսիլիսը՝ մեծ արքան՝ Խաթթիի արքան, գրի ինձ՝ «Արի՛ ինձ մոտ օգնության՝ նրա դեմ», ապա Ռամզեսը պիտի ուղարկի իր հետևակ զորքը և մարտակառքերը, և նրանք կհաղթեն այդ թշնամուն և վրեժ կլուծեն Խաթթիի համար»:
- «Եվ Խաթթուսիլիսի՝ Խաթթիի արքայի որդին Խաթթուսիլիսի փոխարեն կդառնա արքա: Եվ եթե Խաթթիի ժողովուրդը նրա դեմ թշնամություն անի, ապա Ռամզեսը՝ Ամոն աստծու սիրելին, կուղարկի իր հետևակ զորքը և մարտակառքերը՝ վրեժ լուծելու»:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Որտեղ է գտնվում Եգիպտոսը:
2. Ինչո՞ւ է հույն պատմիչ Հերոդոտոսը Եգիպտոսն անվանել «Նեղոսի պարզև»:
3. Եգիպտոսում ե՞րբ և ո՞ւմ կողմից ստեղծվեց միացյալ թագավորություն: Ո՞րն էր դրա մայրաքաղաքը:
4. Ի՞նչ էին անվանում արքաներին Եգիպտոսում: Ի՞նչ է դա նշանակում:
5. Նշե՛ք, թե որ արքաների օրոք է Եգիպտոսը եղել հզոր պետություն:

Գործնական աշխատանք

Տեսրերում գծե՛ք և լրացրե՛ք «Հավերժական բարեկամության» պայմանագրի վերաբերյալ տրված աղյուսակը.

Ում միջև է կնքվել	Պայմանագրի բովանդակությունը	Պայմանագրի նշանակությունը

Նոր հասկացություններ, անուններ

Եգիպտոս, «Նեղոսի պարզև», Մինա, Մեմֆիս, փարավոն, բուրգ, Թուրմոս III, Ռամզես II, «Հավերժական բարեկամության» պայմանագիր

§5. ՄԻՋԱԳԵՏՔԻ ԱՌԱՏԻՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

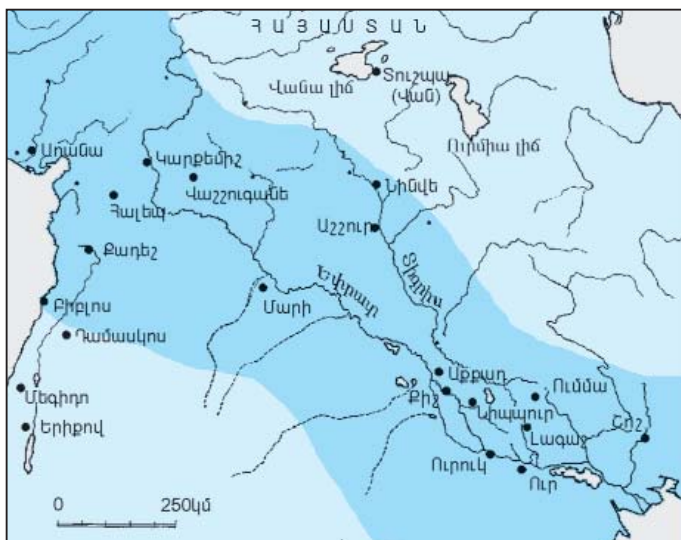
Շումերական պետությունները

Միջագետքի հարավում՝ Եփրատ գետի ստորին հոսանքի շրջանում, ապրում էին **շումերները**: Նրանք առաջինն էին Միջագետքում, ովքեր Ք.ա. IV հազարամյակում ստեղծեցին արհեստական ոռոգման համակարգ:

Մինչև Ք.ա. XXIV դարը Շումերում միասնական պետություն չստեղծվեց: Փոխարենը գոյություն ունեին մի քանի տասնյակ մանր քաղաք-պետություններ: Քաղաք-պետությունն ընդգրկում էր քաղաքը՝ հարակից մշակովի հողերով: Դրանցից աչքի էին ընկնում **Ուրը, Ուրուկը, Լագաշը** և այլն: Պատերազմներն այդ պետությունների միջև սովորական երևույթ էին:

Սարգոն I Աքքադացի

Նարամսինի հուշակոթողը

Այս արքան վերանվաճեց Սարգոնի մահից հետո անկախացած բոլոր երկրները: Բարձրաքանդակում պատկերված է գործը դեպի լեռան գագաթն առաջնորդող արքան:

Աքքադ

Ք.ա. XXIV դարում Միջագետքում հաստատվեցին արևմուտքից ներթափանցած սեմական ցեղերը: Շուտով դրանցից մեկի առաջնորդ Սարգոնը (Ք.ա. 2330–2295 թթ.) նվաճեց Շումերը և հիմնադրեց **Աքքադ պետությունը**: Նա դարձավ ամբողջ Միջագետքի արքա:

Սարգոնը չսահմանափակվեց Միջագետքով: Նա մի քանի խոշոր արշավանքներ կազմակերպեց դեպի Ասորիք և Փոքր Ասիա թերակղզի: Սարգոնը շատ տարածքներ նվաճեց, որի համար ստացավ «Աշխարհի չորս կողմերի արքա» տիտղոսը:

Սարգոնի գործն արժանիորեն շարունակեց նրա թոռը՝ Նարամսինը:

Օրինասպեղծ արքան

Շուրջ 30 տարի Բաբելոնի արքա Համմուրային (Ք.ա. 1792–1750 թթ.) մարտնչում էր

Բարձրաքանդակում պատկերված են Համմուրային և արևի աստված Շամաշը: Օրենսգիրքը պարունակող այսպիսի յոթ հսկա քարակոթողներ էին կերտվել: Քարակոթողներից վեցը ժամանակի ընթացքում ոչնչացել են: Պահպանվել է միայն մեկը, որ պատկերված է նկարում: Այն գտել են հարևան Էլամի մայրաքաղաք Շոշի պեղումների ժամանակ, ուր տարվել էր որպես ռազմավար:

Այսպես է բացատրում Համմուրային օրենսգրքի ստեղծման անհրաժեշտությունը. «Աստվածները հանձնարարեցին Համմուրային երկրում արդար կառավարում մտցնել, ոչնչացնել չարագործներին, որպեսզի ուժեղը չվնասի թույլին, որպեսզի արքան մարդկանց կառավարի արևի աստծո պես՝ և լուսավորի, և ավելացնի նրանց բարօրությունը»:

հարևան երկրների դեմ: Մեկը մյուսի հետևից Համնուրապին կարողացավ հնազանդեցնել նրանց: Սակայն արքան լավ գիտակցում էր, որ զենքով նվաճվածը միայն զենքով հնարավոր չէ պահպանել:

Նորաստեղծ պետությունում անհրաժեշտ էր կարգուկանոն մտցնել: Այդ նպատակով Համնուրապին հրամայեց հավաքել բոլոր գործող օրենքները և ստեղծել միասնական **օրենսգիրք**: Ստեղծված օրենսգիրքը **բաղկացած էր 282 հոդվածից**: Այնուհետև օրենսգիրքը փորագրվեց քարակոթողների վրա: Դրանք տեղադրվեցին երկրի տարբեր շրջաններում, որպեսզի օրենսգիրքը հասանելի լինի բոլորին:

Ստեղծվեցին դատարաններ, որտեղ արդարադատությունն իրականացվում էր միայն Համնուրապի օրենսգրքով: Արքան ինքը պետության գերագույն դատավորն էր: Մարդիկ արդեն կարող էին օրենքով պաշտպանվել ազնվականության ոտնձգություններից:

Գուդեա արքան *Լագաշից*.
Ք. ա. 2060 թ., Փարիզ, Լուվր

Հոդվածներ Համնուրապի օրենսգրքից

- Եթե մարդը կեղծ վկայություն տա և չապացուցի իր ասածը, և եթե դրա պատճառով մարդը մահանա, ապա այդ մարդը պետք է սպանվի:
- Եթե դատավորը որոշում կայացնի և այն հաստատի կնիքով, բայց հետո փոխի իր որոշումը, ապա նրան պետք է հեռացնել իր պաշտոնից, և նա երբեք չի կարող դատավոր դառնալ:
- Եթե մարդը գողանա տաճարի կամ պետության սեփականությունը, ապա նա պետք է սպանվի, իսկ նա, ով գողացածը ստացել էր այդ մարդուց, նույնպես պետք է սպանվի:
- Եթե մարդու տունն այրվում է, և մեկ ուրիշը, ով գնացել է այնտեղ՝ կրակը մարելու, աչք դնի նրա ունեցվածքի վրա, ապա այդ մարդուն պետք է նետել հրդեհի մեջ:
- Եթե մարդը վկաների ներկայությամբ արծաթ, ոսկի կամ որևէ իր է տվել այլ մարդու՝ պահպանելու, և այդ մարդը ժխտում է դրանք վերցնելու փաստը, ապա նա պետք է վճարի կրկնակի:
- Եթե որդին հարվածել է հորը, ապա նրա ձեռքը պետք է կտրվի:
- Եթե բժիշկը վիրահատում է ազատ մարդուն, և նա մահանում է, նրա ձեռքը պետք է կտրել:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Որտեղ էին ապրում շումերները:
2. Թվարկե՛ք Շումերի քաղաք-պետությունները:
3. Միջագետքի ո՞ր առաջնորդն էր ընդունել «Աշխարհի չորս կողմերի արքա» տիտղոսը:
4. Քանի՞ հողվածից էր բաղկացած Համնուրապիի օրենսգիրքը:
5. Ինչո՞վ են նշանավորվել Միջագետքի պատմության մեջ՝
 - ա) Շումերը,
 - բ) Աքքադը,
 - գ) Բաբելոնը:

Քննարկման հարց

Համնուրապին ինչո՞ւ ստեղծեց միասնական օրենսգիրք:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Միջագետք, Շումեր, Աքքադ, Սարգոն, Նարամսին, «Աշխարհի չորս կողմերի արքա», Բաբելոն, Համնուրապի, օրենսգիրք

§6. ՄԻՋԱԳԵՏՔԻ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ասորեստանի վերելքը

Հյուսիսային Միջագետքում Ք.ա. XX դարում Աշուր քաղաքի շուրջը ստեղծվեց նոր պետություն՝ Ասորեստանը: Ժամանակի ընթացքում Ասորեստանն ամրապնդվեց, իսկ Ք.ա. IX–VII դարերում վերելք ապրեց: Նրա արքաները տարեկան մի քանի արշավանք էին ձեռնարկում տարբեր ուղղություններով: Մալմանասար III–ը հասավ մինչև Միջերկրական ծով և Կիլիկիա: Ասորեստանցիները չափազանց դաժան էին վերաբերվում իրենց հակառակորդներին: Նվաճված քաղաքները հիմնահատակ ավերվում էին, իսկ բնակիչները սպանվում կամ ստրկության էին վաճառվում:

Թիգլաթպալասար III և Սարգոն II

Ասորեստանյան տերությունը հասավ իր հզորության գագաթնակետին Թիգլաթպալասար III–ի (Ք.ա. 744–727 թթ.) և Սարգոն II–ի օրոք (Ք.ա. 721–705 թթ.):

Թիգլաթպալասարը կատարեց ռազմական բարեփոխում: Նա ստեղծեց արհեստավարժ բանակ, որն ամբողջությամբ պահվում էր պետության հաշվին: Զինվորները ստանում էին աշխատավարձ և ռազմավարի մի մասը: Ունեին միանման զենք և հագուստ՝ կախված գորատեսակից: Ստեղծվեց սակրավորների գորամաս, որի գործը ճանապարհաշինությունն էր: Ամրոցի գրավման

Սարգոն II–ը և Շամաշ ասարվաժը

*Թիգլաթպալասար III
Բարձրաքանդակ Նեմրոթից*

Ժամանակ սակրավորները կառուցում էին պաշարողական մեքենաներ: Կար նաև հետախուզական ծառայություն:

Այս բարեփոխումների շնորհիվ Թիգլաթպալասար III-ը կարողացավ կանգնեցնել իր գլխավոր ախոյանի՝ **Վանի թագավորության** առաջընթացը: Իսկ Սարգոնը արշավանք ձեռնարկեց դեպի Հայկական լեռնաշխարհ: Սարգոնը նվաճեց Սիրիան և Փոքր Ասիայի արևելքը: Ասորեստանը կարողացավ նույնիսկ նվաճել և հարկատու դարձնել Եգիպտոսը:

Ասորեստանի հանդեպ հարևան ժողովուրդների մոտ դարեր շարունակ ատելություն էր կուտակվել: Այդ էր պատճառը, որ երբ Բաբելոնը և Մարաստանը նվաճեցին Ասորեստանի մայրաքաղաք Նինվեն, այդ իրադարձությունը ժամանակակիցներն ընդունեցին որպես փրկություն:

Բաբելոնի նոր թագավորությունը

Երկար ժամանակ Բաբելոնը հարևան Ասորեստանի տիրապետության տակ էր: Բաբելոնցիները բազմիցս փորձեցին ապստամբել և անկախանալ, սակայն ապարդյուն: Ապստամբությունները ճնշելիս ասորեստանյան արքաներն հաճախ ավերում էին քաղաքը և գերեվարում մարդկանց:

Այնուամենայնիվ, Ք.ա. VII դարի վերջերին Բաբելոնն արագորեն հզորացավ: Նա դաշնակցեց Ասորեստանի հակառակորդ **Մարաստանի** հետ: Նրանց միացավ նաև հայոց թագավոր **Պարույր Հայկազունը**:

Ք.ա. 612 թ. դաշնակիցները գրավեցին մայրաքաղաք **Նինվեն** և վերջ տվին Ասորես-

տանին: Նաբուգոդոնոսոր արքայի օրոք (Ք.ա. 605–562 թթ.) Բաբելոնը վերածվեց հզորագույն պետության: Այն տարածվում էր Իրանական սարահարթից մինչև Միջերկրական ծով:

Նաբուգոդոնոսորը հայտնի է նաև իր շինարարական գործունեությամբ: Նա Բաբելոնը դարձրեց Ասիայի ամենախոշոր և գեղեցիկ քաղաքը: Հին աշխարհի հրաշալիքներից երկուսը՝ Բաբելոնի աշտարակը և Շամիրամի կախովի այգիները, ստեղծվեցին նրա օրոք:

Այս եզակի կառույցը, որը ստացել է «Կախովի այգիներ» անունը, արքան ստեղծեց իր կնոջ՝ Մարաստանի արքայադստեր համար: Նա Մարաստանից բերել տվեց այդ երկրին հատուկ ծառեր և կենդանիներ, որպեսզի թագուհին իրեն զգա ինչպես հայրենիքում: 91 մետր բարձրություն ունեցող այս հսկա տաճարն Աստվածաշնչում հայտնի է որպես Բաբելոնի աշտարակ: Մա աստիճանաձև կառույց էր, որի վերևում Բաբելոնի գլխավոր աստծու՝ Մարդուկի սրբավայրն էր: Քառանկյուն այս տաճարի յուրաքանչյուր կողմի երկարությունը 400 մետր էր:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Երբ և որտեղ է ստեղծվել Ասորեստանը: Ո՞ր արքաների օրոք նա հասավ իր հզորության գագաթնակետին:
2. Ռազմական ի՞նչ բարեփոխում կատարեց Թիգլաթպալասար III-ը:
3. Ի՞նչ հաջողություններ ձեռք բերեց Ասորեստանն այդ բարեփոխումների շնորհիվ:
4. Երբ և ո՞ւմ կողմից գրավվեց Ասորեստանի մայրաքաղաք Նինվեն:
5. Բաբելոնն ո՞ւմ օրոք վերածվեց հզոր պետության, և մինչև ո՞ւր էին տարածվում նրա սահմանները:
6. Աշխարհի հրաշալիքներից որո՞նք են ստեղծվել Բաբելոնում:

Քննարկման հարց

Ձեր կարծիքով Ասորեստանի տերությունը ինչո՞ւ երկար չգոյատևեց:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Ասորեստան, Կիլիկիա, Թիգլաթպալասար III, Սարգոն II, Բաբելոնի Նոր թագավորություն, Պարոյր Հայկազուն, Նաբուգոդոնոսոր, Բաբելոնի աշտարակ, Կախովի այգիներ

§7. ՀԻՆ ՓՈՔՐ ԱՍԻԱՆ ԵՎ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՄԻՋԵՐԿՐԱԿԱՆԻ ԵՐԿՐՆԵՐԸ

Խեթական տերությունը

Փոքր Ասիայում ապրող խեթերը Ք.ա. III հազարամյակի վերջին ստեղծեցին մի շարք փոքր պետություններ: Սրանք աշխույժ առևտրական կապեր ունեին Միջագետքի հետ:

Ք.ա. XVII դարում խեթական պետությունների միջև սկսված պայքարն ավարտվեց **Լաբարնա** արքայի հաղթանակով: Մայրաքաղաք հռչակվեց **Խաթթուսասը**: Նրան հաջորդած արքան նվաճեց ամբողջ Փոքր Ասիա թերակղզին: Այսպես ստեղծվեց Խեթական թագավորությունը:

Ք.ա. XIV–XIII դարերում Խեթական տերությունը հասավ իր հզորության գագաթնակե-

Մայրաքաղաքի հիմնադիր արքան իրեն անվանում էր «Առյուծ արքա»:

Խեթերը կառուցում էին հզոր և անմատչելի ամրոցներ, որոնք աչքի էին ընկնում շինարարական բարձր տեխնիկայով: Դրանց շինարարության ժամանակ օգտագործվում էին վիթխարի հղկված քարաքեկորներ: Ամրոցների ներսում փորվում էին գաղտնի գետնանցումներ՝ պաշարման ժամանակ օգնություն ստանալու նպատակով:

Խեթական պետության մայրաքաղաք Խաթթուսասի գլխավոր մուտքը՝ զարդարված առյուծի քանդակներով

Մայրաքաղաք Խաթրուսաի պեղումներից հայրնաբերված հսկայական կարասներ

Խեթական պետությունը երկար ժամանակ թշնամական հարաբերությունների մեջ էր Հայկական լեռնաշխարհի պետությունների հետ: Խեթերի յուրաքանչյուր արշավանքից հետո վերջիններս ապստամբում էին և անցնում հակահարձակման: Հետագայում արևելքից եկող սպառնալիքը կանխելու նպատակով խեթական արքան իր քրոջը կնության տվեց Հայասայի արքա Խուկանային, և նրանց միջև կնքվեց դաշնակցային պայմանագիր:

Բարիդրացիական հարաբերություններ հաստատվեցին նաև Իսուվա երկրի (հետագայում՝ Ծովք) հետ:

Իսուվայի արքայի կինը խեթական արքայադուստրն էր:

տին: Խեթերը նվաճեցին Միտաննին, այնուհետև հասան մինչև Եգիպտոսի սահմանները: Նրանք կարողացան իրենց տիրապետությունը հաստատել նաև Փոքր Ասիայի արևմուտքում:

Եգիպտոսի փարավոն Ռամզես II-ի հետ կնքած բարեկամության պայմանագիրը կարևոր նշանակություն ունեցավ Խեթական տերության համար: Տերության արևմուտքում շուրջ կես դար շարունակվում էին պատերազմները՝ ընդդեմ Էգեյան ծովի արևմտյան ափի երկրների: Ի վերջո խեթերը կարողացան նվաճել դրանք:

Միտաննի

Խուռիներն Առաջավոր Ասիայի զարգացած մշակույթ ունեցող ժողովուրդներից էին: Նրանք տարածված էին Միջագետքում, Փոքր Ասիայում, Ասորիքում և Հայկական լեռնաշխարհի մի մասում:

Ք.ա. XVI դարում Ասորիքի և Միջագետքի հյուսիսում կազմավորվեց խուռիական **Միտաննի** պետությունը: Միտաննին հաջողությամբ պայքարում էր եգիպտացիների և խեթերի դեմ և շուտով իրեն ենթարկեց ողջ Ասորիքը: Իսկ հարևան Ասորեստանը դարձավ նրա հարկատուն:

Միտաննիի առաջխաղացումը կանգ առավ եգիպտական փարավոն Թութմոս III-ի արշավանքների հետևանքով: Ավելի ուշ երկու երկրների միջև հաստատվեցին բարիդրացիական հարաբերություններ:

Փյունիկյան պետությունները

Փյունիկյան քաղաքները սփռված էին Միջերկրական ծովի արևելյան ծովափին: Դրանք մեծ էին ու գեղեցիկ: Փյունիկյան քաղաքներից իրենց հզորությամբ աչքի էին ընկնում **Բիբլոսը, Սիդոնը և Տյուրոսը**: Վերջինս ծովափից ոչ հեռու ընկած մի կղզու վրա էր և անմատչելի էր հակառակորդների համար:

Ք.ա. IX դարի վերջին փյունիկեցիները Աֆրիկայի հյուսիսում հիմնեցին նշանավոր **Կարթագեն** քաղաքը: Այն շուտով վերածվեց հզոր պետության:

Փյունիկեցիներն **աշխարհում առաջինը ստեղծեցին հնչյունագիրը** (այբբենական գիր): Այդ գիրը նրանցից փոխ առան հույները և մյուս ժողովուրդները: Հին Հունաստանի առաջին մաթեմատիկոս և փիլիսոփա **Թալես Միլեթացին** ծագումով փյունիկեցի էր:

Փյունիկյան արքաներից մեկը ծովափից ոչ հեռու երկու ժայռոտ կղզիները միացրել էր և կառուցել մի անմատչելի քաղաք-ամրոց՝ Տյուրոսը: Առաջինը այդ ամրոցը նվաճեց Ալեքսանդր Մակեդոնացին (Ք.ա. IV դար): Ալեքսանդրը հրամայեց քարերով և հողով լցնել ցամաքը կղզուց անջատող մոտ 600 մետր տարածությունը, որից հետո միայն գրավեց ամրոցը և դաժան հաշվեհարդար տեսավ բնակչության հետ:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Որտեղ է ստեղծվել Խեթական պետությունը:
2. Երբ Խեթական պետությունը հասավ իր հզորության գագաթնակետին, ինչ նվաճումներ իրականացրին խեթերը:
3. Երբ և որտեղ է կազմավորվել Միտաննի պետությունը:
4. Որտեղ էին գտնվում փյունիկյան քաղաքները: Դրանցից որո՞նք էին առավել հզոր:
5. Երբ և որտեղ է հիմնվել Կարթագեն քաղաքը:
6. Առաջին այբբենական գիրը որտեղ է ստեղծվել:

Գործնական աշխատանք

Հիմնավորե՛ք, որ Խեթական տերությունը Ք.ա. XIV–XIII դարերում հասավ իր հզորության գագաթնակետին:

Քննարկման հարց

Առաջավոր Ասիայի ժողովուրդների կյանքում ինչո՞ւ էր առևտուրը կարևոր դեր խաղում:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Փոքր Ասիա, Խաթթուսաս, Լարարնա, Խեթական պետություն, խուռիններ, Միտաննի, Փյունիկիա, Բիբլոս, Սիդոն, Տյուրոս, հնչյունային գիր, Թալես Միլեթացի

§8. ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ ԵՎ ՉԻՆԱՍՏԱՆ

Արիացիները

Արդեն Ք.ա. III հազարամյակում Հնդկաստանում գոյություն ունեին **Մոհենջոդարոյի** և **Խարապպայի** զարգացած երկրագործական կենտրոնները: Կային խոշոր քաղաքներ, նրանք ստեղծել էին սեփական պատկերային գիրը:

Ք.ա. II հազարամյակում Հնդկաստան ներխուժեցին ռազմատենչ **արիական ցեղերը** (արիացիների մասին կարդացե՛ք § 9–ում): Նրանք հեշտությամբ նվաճեցին տեղի ժողովուրդներին և ստեղծեցին իրենց իշխանությունները: Արիացիները քանակապես զիջում էին տեղացիներին, սակայն ավելի կազմակերպված էին ու մարտունակ: Տեղի մեծաքանակ բնակչության նկատմամբ իշխանությունը պահպանելու համար արիացիներն ապրում էին մեկուսի:

Հին հնդիկների կարծիքով մարդիկ առաջացել էին աստծո ստեղծած առաջին մարդու՝ **Պուրուշիի** մարմնի որևէ մասից: Ըստ այդ պատկերացման՝ մարդիկ բաժանվում էին **վարնաների**՝ հասարակական խմբերի: Մրանցից յուրաքանչյուրն ուներ որոշակի զբաղմունք, իրավունքներ և պարտականություններ:

Քրմերին աստված ստեղծել էր իր շուրթերից, ուստի քուրմը կարող էր խոսել աստծու անունից:

Ռազմիկները ստեղծվել էին աստծու ձեռքերից: Գլխավոր ռազմիկն արքան էր:

Արտադրողները՝ երկրագործները, ար-

Բրահմա.
քարձր կապրա

Փողոցային վաճառող.
ցածր կապրա

Աշոկայի սյունը Վայշալիում.
Հնդկաստան

Մաուրյան ժամանակաշրջանի
մետաղադրամ

հետավորներն ու առևտրականները, ստեղծվել էին աստծու ազդրերից:

Ստրուկները ստեղծվել էին աստծու՝ ցեխից աղտոտված ոտքերից: Սրանք հողագուրկ աղքատներն ու ստրուկներն էին: Ուստի համարվում էին պիղծ և նրանց հետ շփվողը դատապարտվում էր:

Աշոկա

Երբ Ալեքսանդր Մակեդոնացու զորքը Հնդկաստանից վերադարձավ, հնդիկներն ապստամբեցին և ստեղծեցին մի շարք պետություններ: Դրանցից ամենահզորը **Մաուրյան պետությունն** էր: Բ.ա. III դարում **Աշոկա** արքայի օրոք այն հասավ իր հզորության գագաթնակետին:

Արքան նվաճեց Հնդկական թերակղզու մեծ մասը: Նա հայտնի է որպես շինարար արքա: Ամենուրեք կառուցում էր պարսպապատ քաղաքներ, ճանապարհներ, ջրանցքներ: Հասարակ մարդկանց համար նա բացեց հիվանդանոցներ: Աշոկան մեծապես աջակցում էր բուդդայական կրոնի տարածմանը:

Չին կայսրությունը

Չինաստանում առաջին պետությունները կազմավորվել են դեռևս Բ.ա. III հազարամյակում: Դրանցից հազար տարի անց Չինաստանի հյուսիսում ստեղծվեց Չժոու խոշոր պետությունը, որը գոյատևեց գրեթե 700 տարի:

Մակայն մինչև Բ.ա. III դարը Չինաստանում որևէ մեկին չհաջողվեց միավորել երկիրը: Կային բազմաթիվ ինքնուրույն պետություններ, որոնք մշտապես պատերազմում էին միմյանց դեմ: Առաջինը **Ցին Շի Հուանդին** էր

(Ք.ա. 246–210 թթ.), ով միավորեց ողջ Չինաստանը: Կայսրը վերացրեց ազնվականների ժառանգական տիտղոսները և արտոնությունները: Այդուհետև պետական բարձր պաշտոններ ստանում էին միայն նրանք, ովքեր ունեին արժանիքներ և ծառայում էին կայսրին:

Երկիրը բաժանվեց մարզերի: Սահմանվեցին կայուն հարկեր: Մտցվեցին միասնական դրամ, չափի ու կշռի միավորներ: Երկրի հյուսիսում քոչվոր ցեղերի հարձակումներին դիմակայելու նպատակով սկսվեց **Չինական մեծ պարսպի** շինարարությունը:

Չինաստանը մետաքսի հայրենիքն է: **Ու Դի** կայսրը (Ք.ա. 140–87 թթ.), նվաճելով Չինաստանից արևմուտք ընկած շրջանները, առևտրական ճանապարհ գցեց դեպի Իրան: Այն ձգվում էր Չինաստանից մինչև Սև ծով՝ մոտ 7000 կմ երկարությամբ, և կոչվեց «**Մետաքսի ճանապարհ**»: Դրա մի հատվածն անցնում էր Հայաստանով:

1974 թ.՝ ջրհոր փորելու աշխատանքների ժամանակ, պատահաբար հայտնաբերվել է Ցին Շի Հուանդիի դամբարանը՝ նրա բանակի կրկնօրինակով. 7500 կավե արձաններ՝ հետևակ, հեծելազոր, սպաներ, նետաձիգներ, ձիեր, մարտակառքեր՝ բնական չափերով:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ինչպե՞ս էր ապրում Հնդկաստանի բնակչությունը մինչև արիացիների արշավանքը:
2. Չնայած փոքրաթվությանը՝ ինչո՞ւ արիացիներին հաջողվեց նվաճել և իրենց իշխանությունը պահպանել Հնդկաստանի բնակչության նկատմամբ:
3. Ե՞րբ և ո՞ր արքայի օրոք Մաուրյան պետությունը հասավ իր հզորության գագաթնակետին:
4. Չինաստանում ե՞րբ են կազմավորվել առաջին պետությունները:
5. Ո՞վ է առաջինը միավորել Չինաստանը:
6. Ի՞նչ անուն տրվեց Չինաստանից մինչև Սև ծով ձգվող առևտրական ճանապարհին, որքա՞ն էր դրա երկարությունը:

Գործնական առաջադրանք

Փորձե՛ք գծապատկերի կամ նկարի տեսքով ներկայացնել հին հնդիկների պատկերացումները վարնաների առաջացման մասին:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Հնդկաստան, Մոհենջոդարո, Իարապպա, Չինաստան, արիացիներ, Պուրուշի, վարնաներ, Աշոկա, Մաուրյան պետություն, Ցին Շի Հուանդի, Չինական մեծ պարիսպ, Ու Դի, Մետաքսի ճանապարհ

Կավե գլանի վրա Կյուրոս Մեծի սեպագիր արձանագրությունն է նրա հաղթանակների և բարեգործությունների մասին:

Գրածոն հայրնաբերվել է Բաբելոնի պեղումների ժամանակ՝ 1879 թ., և պահվում է Լոնդոնի Բրիտանական թանգարանում:

տեղից էլ առաջացել է այս ցեղերի անունը՝ արիացիներ:

Մարասիրանը և Կյուրոս Մեծը

Իրանի հյուսիսում էին ապրում իրանական ծագման մարական ցեղերը: Էլամցիներից հետո առաջինը մարերն էին, ովքեր Ք.ա. VIII դարում Իրանում ստեղծեցին միասնական պետություն: Նինվեի գրավումից հետո Մարաստանը նվաճեց շատ տարածքներ՝ հասնելով մինչև Փոքր Ասիայի արևմուտք:

Էլամից արևելք ապրում էին պարսկական ցեղերը: Նրանք Մարաստանի տիրապետության տակ էին:

Պարսիկների առաջնորդ Կյուրոսը ապստամբեց մարերի դեմ և Ք.ա. 550 թ. գրավեց նրանց երկիրը: Կյուրոսն իր առջև նպատակ էր դրել նվաճելու Առաջավոր Ասիան:

Նա նվաճեց Առաջավոր Ասիայի երկու խոշոր պետությունները՝ Բաբելոնը և Լիդիայի թագավորությունը: Իսկ Կյուրոսի որդի Կամբյուսեսը նվաճեց նաև Եգիպտոսը:

Սակայն նրա մահից հետո երկրում սկսվեցին ապստամբություններ և պայքար գահի համար: Պայքարում հաղթեց արեմենյան տոհմից Դարեհը:

Դարեհ I (Ք.ա. 522–486 թթ.)

Նոր էր Դարեհ I-ը արքա հռչակվել, երբ նրա դեմ ապստամբեցին նվաճված երկրները՝ Բաբելոնը, Մարաստանը, Էլամը, Հայաստանը և մյուսները: Երկու տարի տևեց այդ երկրների վերանվաճումը: Այնուհետև Դարեհը հեռավոր արշավանք սկսեց դեպի

արևմուտք: Այստեղ նա գրավեց Փոքր Ասիա թերակղզին: Դրանից հետո արշավեց **սկյութների** երկիր և Հունաստան:

Դարեհի արշավանքների արդյունքում ստեղծվեց **Նախադեպը չունեցող մի մեծ պետություն**: Այն տարածվում էր Միջին Ասիայից և Հնդկաստանից մինչև Էգեյան ծով և Եգիպտոս:

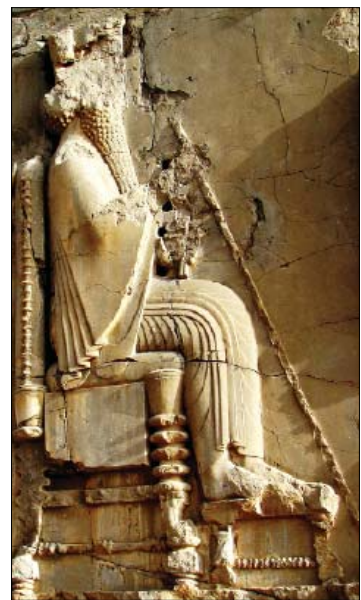
Դարեհը մի շարք բարեփոխումներ կատարեց: Նա իր տերությունը բաժանեց **մարզերի՝ սատրապությունների**: Դրանցում նա կառավարիչներ նշանակեց իր ազգականներին և մերձավորներին, որոշ երկրներում՝ նաև տեղական արքայատոհմերի ներկայացուցիչների: Բոլոր մարզերի համար սահմանվեցին հարկեր:

Աքեմենյան համաշխարհային տերությունը

Աքեմենյան պետությունը **համաշխարհային տերություն** էր: Այն ներառել էր ամբողջ Առաջավոր Ասիան: Ժամանակի ընթացքում այնտեղ ապրող բոլոր ժողովուրդների մոտ սկսեցին ձևավորվել ընդհանրություններ կյանքի բոլոր բնագավառներում: Ընդլայնվեցին տարբեր ժողովուրդների միջև տնտեսական և մշակութային կապերը: Մինևույն աստվածներին երկրպագում էին տերության տարբեր շրջաններում:

Իր լայնածավալ տերության հեռավոր շրջանների միջև հաղորդակցությունը հեշտացնելու նպատակով Դարեհը կառուցեց շուրջ 2500 կմ երկարությամբ նշանավոր «Արքայական ճանապարհը»: Այն ձգվում էր Իրանից մինչև Էգեյան ծովափ:

Աքեմենյան տերության մայրաքաղաք Պերսեպոլիսի շինարարությունը սկսեց Դարեհ I-ը, իսկ շարունակեցին նրա հաջորդները: Այն տևեց շուրջ 70 տարի: Քաղաքը կառուցվել էր միասնական նախագծով: Այագա քաղաքի ողջ տարածքը հարթեցվել էր և ծածկվել հսկայական քարաբեկորներով: Այսուհետև կառուցվել էին արքայական պալատները՝ կից շինություններով: Քաղաքի գլխավոր մուտքը աստիճանաձև էր՝ բաղկացած 111 լայն աստիճաններից: Պերսեպոլիսը համաշխարհային ճարտարապետական արվեստի գլուխգործոցներից է:

Դարեհ I-ի բարձրաքանդակը

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Որտեղ էր տեղակայված Էլամը, ո՞րն էր այդ պետության մայրաքաղաքը:
2. Արիական ցեղերը որտեղից են ներթափանցել Իրան: Ի՞նչ է նշանակում արիացի:
3. Որտեղ էին ապրում մարական ցեղերը: Ե՞րբ մարերը ստեղծեցին միավորված պետություն:
4. Պարսիկների առաջնորդ Կյուրոսը ե՞րբ նվաճեց Մարաստանը:
5. Ի՞նչ նպատակ էր դրել իր առջև Կյուրոսը: Թվարկե՞ք նրա նվաճած երկրները:
6. Ո՞ր երկրներն ապստամբեցին Դարեհ I-ի դեմ:
7. Թվարկե՞ք Դարեհ I-ի իրականացրած վերափոխումները: Ի՞նչ նշանակություն ունեցան դրանք:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Էլամ, Շոշ, Կրեսոս, Մարաստան, պարսիկներ, Կյուրոս Մեծ, Կամբյուսես, Դարեհ I, սկյութներ

§10. ԿՐՈՆ

Աստվածների պաշտամունքը

Կրոնական հավատալիքների ճնավորման շրջանում տոհմն ուներ իր հովանավոր աստվածությունը կամ ոգին: Մարդիկ նրա միջոցով էին հաղորդակցվում գերբնական ուժերի հետ: Ոգին էր մարդկանց պահպանում դժբախտությունից և տալիս բարօրություն:

Երբ համայնքներն ու ցեղերը միավորվեցին և առաջացավ պետությունը, մարդիկ նախկին համայնքային աստվածություններին օժտեցին որևէ բնագավառի հովանավորի դերով: Միաստվածությունը դարձավ ամպրոպի աստված, մյուսը՝ բերրիության, երրորդը՝ արևի, և այսպես շարունակ:

Այսպես առաջացավ բազմաստվածությունը: Օրինակ՝ Եգիպտոսում երկրպագում էին շուրջ հազար աստվածների: Նույն վիճակն էր խեթերի և այլ ժողովուրդների մոտ:

Դիցարան

Ինչպես պետությունն ուներ իր գլխավորը՝ արքան, այդպես էլ աստվածների մեջ պետք է լինեի գլխավոր: Այսպես՝ պետականության հետ միասին ի հայտ եկավ **դիցարանը**: Դիցարանը ստեղծվում էր պետության առաջին արքաներից մեկի հրամանով, որպեսզի ամրապնդվի իշխող ցեղի կամ քաղաքի գերիշխանությունը: Երբ պետության մայրաքաղաքը փոխվում էր, երբեմն փոխվում էր նաև գլխավոր աստվածը:

Եգիպտոսի Հին թագավորության շրջա-

Եգիպտական Օսիրիս, Հոր և Իսիդա աստվածները

Եգիպտական Ռա աստվածը.
Նեֆերտարիի դամբարան

Նույն գլխավոր աստվածն էր Ռան (արևի աստվածը), որին երկրպագում էին Մեմֆիս քաղաքում: Բայց երբ մայրաքաղաք դարձավ Թեբեն, գլխավոր աստված հռչակվեց տեղի աստված Ամոնը: Ք.ա. XIV դարում փարավոն Էխնատոնը գերագույն աստված հռչակեց Նախկինում գրեթե անհայտ Աթոնին: Դրանով նա փորձեց Ամոնի տաճարի քրմերին զրկել իրենց մեծ իշխանությունից:

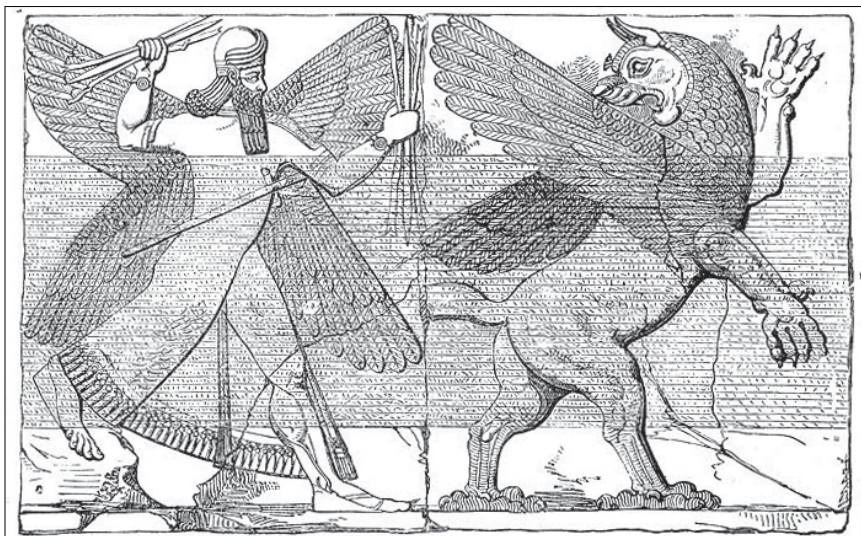
Աշխարհաստեղծման առասպելը

Արևելքի ժողովուրդներն ունեին բնության, մարդկանց, կենդանական և բուսական աշխարհների ծագման մասին առասպելներ:

Եգիպտոս. «Սկզբում համատարած ջուր էր: Այնուհետև ջրի մեջ Պտահ աստվածը ստեղծեց մի կղզի, որը սկսեց մեծանալ: Հետո աստված երկիրը բաժանեց երկնքից, ստեղծեց օդը: Միայն վերջում նա ստեղծեց մարդկանց»:

Շումեր. «Երկիրը ստեղծեց Էլլիլ աստվածը: Նա բաժանեց երկիրը երկնքից, որոնք

Թիամատի և Մարդուկի
մենամարտը

սկզբում մեկ միասնություն էին կազմում: Դրանից հետո նա կավից ծեփեց մարդկանց՝ իր իսկ նմանությամբ»:

Հնդկաստան. «Սկզբում ոչինչ չկար՝ ոչ արև, ոչ լուսին, ոչ աստղեր: Ջրից ծնվեց կրակը: Տաքությունից ծնվեց **Ոսկե ձուն:** Ոսկե ձվից ծնվեց արարիչ **Բրահման:** Նա ջարդեց ձուն, և այն ճեղքվեց երկու մասի: Վերին կեսը դարձավ երկինք, ստորին կեսը՝ երկիր: Իսկ դրանց միջև Բրահման դրեց օդը: Նա հողը դրեց ջրերի մեջ և ստեղծեց աշխարհամասերը, սկիզբ դրեց ժամանակին»:

Բաբելոն. «Սկզբում համատարած ջրային տարերք էր՝ **օվկիանոս:** Այստեղ իշխում էր հրեշ **Թիամաթը:** Բաբելոնի գլխավոր աստված **Մարդուկը** հաղթեց Թիամաթին: Վերջինիս մարմնի մի կեսից նա ստեղծեց երկինքը, մյուսից՝ երկիրը»:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Նկարագրեք, թե ինչպես է առաջացել բազմաթիվ աստվածների պաշտամունքը կամ բազմաստվածությունը:
2. Ի՞նչ է դիցարանը:
3. Ձեր կարծիքով՝ դիցարանում ինչո՞ւ էր անհրաժեշտ ունենալ գլխավոր աստված:
4. Եզրիպտոսում ինչո՞ւ էր հաճախ փոխվում գլխավոր աստվածը:

Գործնական աշխատանք

Աղյուսակ կազմելու միջոցով համեմատե՛ք աշխարհաստեղծման մասին առասպելները, այդ թվում՝ հայկականը՝ նշելով դրանց նմանություններն ու տարբերությունները:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Բազմաստվածություն, դիցարան, գլխավոր աստված, Ռա, Ամոն, Էխնաթոն, Պտահ, Էլիլ, Բրահմա, Թիամաթ, Մարդուկ, աշխարհաստեղծման առասպել

§11. ԳԻՐ ԵՎ ԱՐՎԵՍ

Ինչու էր անհրաժեշտ գիրը

Հնադարյան մարդը մտապահում էր այն, ինչ անհրաժեշտ էր իրեն առօրյա կյանքում: Մակայն վիճակը սկսեց փոխվել, երբ առաջացավ պետությունը: Անհրաժեշտ էր հաշվառել ստացված բերքը, պալատների և տաճարների պահեստներում կուտակվող մթերքի և այլ իրերի քանակը, հարկերը և այլն: Այս ամենը հնարավոր չէր հիշել: **Պետությունների ձևավորումով տարբեր երկրներում ստեղծվեցին գրային համակարգեր:**

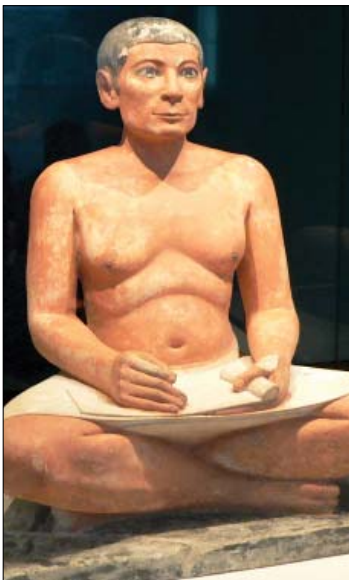
Հին Արևելքի շատ ժողովուրդներ ունեին իրենց գիրը: Դրանք միմյանցից տարբերվում էին ոչ միայն արտաքին տեսքով, այլև նշանների իմաստներով:

Եգիպտական գաղափարագիրը

Հույն պատմիչ Հերոդոտոսը Եգիպտոսում տաճարների պատերին տեսել էր բնության տարբեր երևույթներ և առարկաներ պատկերող գրային նշաններ: Քանի որ այդ գրից օգտվում էին տաճարների քրմերը, նա այն անվանեց **հիերոգլիֆ**, այսինքն՝ «սրբազան գիր»:

Եգիպտական գիրը ստեղծվեց Ք.ա. IV հազարամյակի վերջին: Այն բաղկացած էր ավելի քան 700 նշանից:

Սկզբում յուրաքանչյուր նշան նշանակում էր որևէ բառ կամ նույնիսկ նախադասու-

Եգիպտացի գրագիր

թյուն: Հետագայում նշանները սկսեցին արդեն արտահայտել վանկեր:

Միջագետքյան սեպագիրը

Ք.ա. IV հազարամյակի վերջին շումերները ստեղծեցին գաղափարագիրը: Այն իր տեսքով և բովանդակությամբ նման էր եգիպտական հիերոգլիֆներին:

Կավի կամ քարի վրա դժվար էր կորավուն նշաններ նկարելը: Ուստի ժամանակի ընթացքում գաղափարագիրը պարզեցվեց: Նշանները աստիճանաբար կորցրին իրենց սկզբնական տեսքը: Դրանք սկսեցին նմանվել սեպերից բաղկացած նշանախմբերի: Այդ գիրը գիտնականներն անվանել են **սեպագիր**:

Սեպագիրն ուներ մոտ **600 նշան**: Դրանք արտահայտում էին մեկ կամ ավելի բառեր և վանկեր:

Սեպագիրը փոխ առան շատ ժողովուրդներ՝ հարմարեցնելով իրենց լեզուներին:

Ռոզեթյան քարը

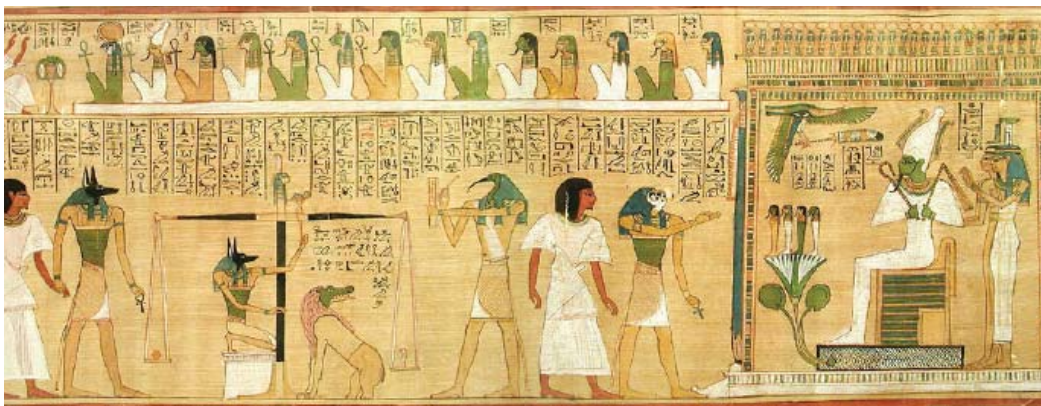
Ֆրանսիացի գիտնական Ֆրանսուա Շամպոլյոնը 1822 թ. վերծանեց եգիպտական գաղափարագիրը: Նապոլեոն Բոնապարտի եգիպտական արշավանքի ժամանակ հայտնաբերվել է մի քար՝ Ռոզեթյան քարը: Դրա վրա փորագրված է արձանագրություն հին հունական այբուբենով և եգիպտական գրերով: Համեմատելով երկու գրերը՝ Շամպոլյոնը կարողացավ ընթերցել Կլեոպատրա և Պտղոմեոս անունները: Հետագայում գիտնականները վերծանեցին եգիպտական գրի մյուս նշանները:

Ք.ա. III հազարամյակում Շումերում և Աքքադում մեծ ուշադրություն էին դարձնում երեխաների կրթությանը: Տաճարներին կից գործում էին դպրոցներ, որտեղ երեխաներին սովորեցնում էին գրել, կարդալ, երգել, նվագել: Շրջանավարտը պարտավոր էր տիրապետել այն ժամանակներում հայտնի բոլոր բնական գիտություններին, իմանալ այս կամ այն աշխատանքային գործունեության նրբությունները և կազմակերպել այն: Կարևոր էր անգիր իմանալ բոլոր կրոնական ծեսերը, ինչպես նաև կարողանալ կազմակերպել դրանց անցկացումը:

Գրականություն

Հին Արևելքում բարձր զարգացման հասան հոգևոր մշակույթի բազմաթիվ ուղղություններ: Դրանց շարքում առանձնահատուկ տեղ ունի գեղարվեստական գրականությունը:

Եգիպտացիները գրում էին քարի և պապիրուսի վրա: Պապիրուսը Նեղոսի ափամերձ ճահիճներում աճող եղեգնի մի տեսակ էր, որի ցողունից ստանում էին նյութ և դրա վրա գրում: Գրելուց հետո այն ոլորում և պահում էին կաշվե պատյանի մեջ: Շնորհիվ պատրաստման բարձր որակի՝ պապիրուսը կարող էր պահպանվել հազարամյակներ: Այսօր թանգարաններում պահվում են այդպիսի բազմաթիվ արձանագրություններ:

Գեղարվեստական ստեղծագործություններն առավելապես կրոնական և առասպելական բնույթ ունեին: Դրանք պատմություններ են աստվածների և առասպելական հերոսների մասին, ինչպես նաև աղոթքներ:

Օրինակ՝ շումերները պատմություններ էին ստեղծում իրենց աստվածների և նշանավոր արքաների հիշարժան գործերի մասին: Դրանք գրի էին առնվում և կրոնական տոների ժամանակ ներկայացվում տաճարում հավաքված մարդկանց: Այդպիսի ստեղծագործություններ կային նաև մյուս ժողովուրդների մոտ:

Ճարտարապետություն և քանդակագործություն

Հին Արևելքի ճարտարապետական կառույցներն աչքի են ընկնում իրենց վիթխարի չափերով: Դրանք ընդգծում էին արքա-

Իշխար աստվածուհու տաճարի պարիսպներից մի հատված

Գիզամեշ արքան

Գիզամեշը շումերական Ուրուկ քաղաքի արքան էր: Նա իր արժանահիշարակ գործերի համար հեղափոխում վերստին առասպելական կերպարի: Նրա անձի շուրջ հյուսվեց մի վիպերգական պատմություն: Դա աշխարհում առաջին վիպերգն է:

Բարձրաքանդակ՝ ասորեստանյան Աշշուր ասործու պատրկերով

յական իշխանության աստվածային բնույթը և անսասանությունը: Այդպիսի յուրաքանչյուր կառույցի շինարարությունը տևում էր տասնամյակներ և երբեմն ավարտվում հաջորդ արքայի օրոք:

Շինությունների ներքին հարդարանքն աչքի էր ընկնում մեծ շքեղությամբ: Տաճարներում տեղադրվում էին աստվածների և մահացած արքաների հոյակերտ արձաններ: Իսկ տաճարների պատերը զարդարվում էին բարձրաքանդակներով և որմնանկարներով:

Հին Արևելքի երկրներում առանձնահատուկ նշանակություն ուներ քանդակագործությունը: Պահպանվել են աստվածների, արքաների, զանազան առասպելական էակների հազարավոր մեծ ու փոքր արձաններ: Դրանցով զարդարված էին արքաների և ազնվականների պալատները, ինչպես նաև տաճարները և պաշտամունքի մյուս կենտրոնները:

Քարե արձանը զարդարվում էր թանկարժեք քարերով և մետաղներով: Աստծու և արքայի արձանը պետք է այնպիսի տեսք ունենար, որ մեկընդմիջտ տպավորվեր տեսնողի մոտ:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Հասարակության զարգացման ո՞ր փուլում է ստեղծվել գիրը:
2. Ինչի՞ հետ է կապված գրի առաջացումը:
3. Ե՞րբ է առաջացել եգիպտական գիրը և քանի՞ նշանից էր բաղկացած: Ի՞նչ էին արտահայտում այդ նշանները:
4. Ի՞նչ է սեպագիրը: Ովքե՞ր են ստեղծել այն:
5. Հին Արևելքի ժողովուրդներն ինչո՞ւ էին վիթխարի չափերի շինություններ ստեղծում:
6. Հին Արևելքի գեղարվեստական ստեղծագործություններն ի՞նչ բնույթ ունեն: Ինչի՞ մասին են դրանք:
7. Ո՞րն է աշխարհի հնագույն վիպերգը:
8. Ո՞ւմ էին նվիրված Հին Արևելքի քարե արձանները:

Քննարկման հարց

Խմբային աշխատանքի միջոցով փորձե՛ք հիմնավորել, որ գրի ստեղծումն անհրաժեշտություն էր մարդկության համար:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Հերոդոտի՛Ֆ, պապիրուս, գաղափարագիր, սեպագիր, Գիլգամեշի վիպերգ, ճարտարապետություն, քանդակագործություն, կենդանակերպ աստվածներ

§12. ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Գիտական իմացության առաջացման նախադրյալները

Հին Առաջավոր Ասիայի երկրներում գիտական իմացությունը սկիզբ առավ և զարգացավ մարդկանց առօրյա աշխատանքային գործունեության պահանջներին համապատասխան: Մարդկանց անհրաժեշտ էր հաշվել հողատարածքի մակերեսը, ստացված նյութական բարիքները և այլն: Մետաղներ ձուլելիս, տարբեր համաձուլվածքներ ստանալիս հարկ էր իմանալ դրանց քիմիական հատկությունները: Աստղերի ու մոլորակների դիրքն ու շարժումն իմանալն անհրաժեշտ էր օրացույց կազմելիս:

Մարդիկ գիտակցում էին, որ հիվանդությունները հնարավոր չէ բուժել միայն գուշակների և հեքիմների օգնությամբ: Անհրաժեշտ էր մարդու մարմնի կառուցվածքի իմացություն:

Գիր ստեղծելիս անհրաժեշտ էր իմանալ այս կամ այն լեզվի հնչունական կառուցվածքը: Գրերի շնորհիվ սերունդների կուտակված փորձն ամփոփվում և պահպանվում էր:

Այսպես աստիճանաբար առաջացան գիտության տարբեր բնագավառներին վերաբերող գիտելիքներ: Գիտությունը հին ժամանակներում ուներ **գործնական նշանակություն**: Գիտությամբ զբաղվում էին կրթված քրմերը:

Հատկապես մեծ զարգացում ապրեցին **բնական գիտությունները**: Բնագիտական գիտելիքները մարդկանց անհրաժեշտ էին ամենօրյա կյանքում: Մարդիկ իրենց իմացությունը փո-

խանցում էին օժտված երեխաներին: Վերջիններս դպրոցներում ուսանում էին ժամանակի բոլոր հայտնի գիտելիքները:

Մաթեմատիկա

Եգիպտոս. ստեղծեցին հաշվելու տասնորդական համակարգը (10, 100, 1000 և այլն), կարողանում էին հաշվել եռանկյան, ուղղանկյան և շրջանի մակերեսը, գիտեին կոտորակը:

Հնդկաստան. հայտնագործեցին զրո թիվը և դրա նշանակությունը մաթեմատիկական հաշվարկներում: Ստեղծեցին այն թվանշանները, որոնք այսօր հայտնի են որպես **արաբական թվեր**: Դրանցից օգտվում ենք նաև մենք:

Քիմիա

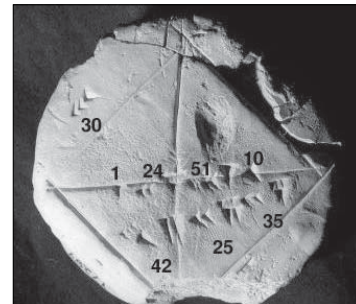
Եգիպտոս. փարավոնների և ազնվականների մարմինը մոմիավորելու ընթացքում ստանում էին այնպիսի քիմիական խառնուրդներ, որոնք պահպանում էին մարմինը քայքայումից:

Չինաստան. ստացան վառողը, որի շնորհիվ հետագայում ստեղծվեց հրանոթը:

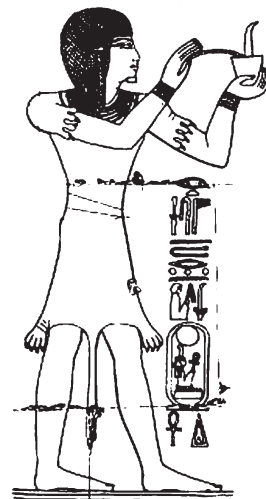
Աստղագիտություն

Եգիպտոս. ստեղծեցին 12 ամիսներից և 365 օրից կազմված արևային օրացույց: Ամիսը բաղկացած էր 30 օրից, իսկ տարվա վերջին ամսին գումարում էին ևս 5 օր: Մոլորակները տարբերում էին աստղերից: Կազմեցին աստղային երկնքի քարտեզ:

Միջագետք. ստեղծեցին լուսնային օրացույց՝ կազմված 354 օրից: Կարողանում էին հաշվարկել երկնային լուսատուների շար-

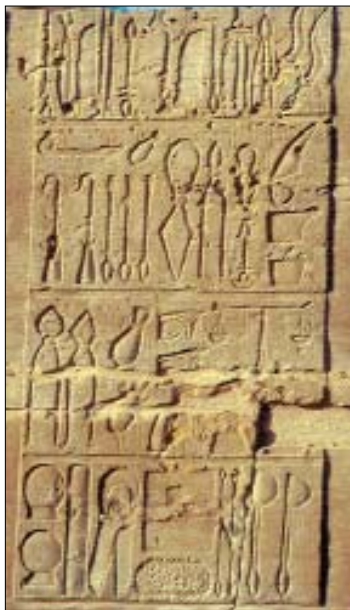
Մաթեմատիկական փախարակ Միջագետքից

Բարեդրնում է ստեղծվել աշխարհի հնագույն քարտեզը

Բժշկական սարքավորումների պատկերներ. Եգիպտոս

ժումները, Արեգակի և Լուսնի խավարումների ժամանակը:

Հնդկաստան. գիտեին, որ **Երկիրը կլոր է** և պտտվում է իր **առանցքի շուրջը**, իսկ Լուսինն իր լույսը ստանում է Արեգակից: Օրացույցը բաղկացած էր **12 ամիսներից**, յուրաքանչյուրը՝ 30 օր տևողությամբ:

Բժշկություն

Եգիպտոս. գիտեին մարդու ներքին օրգանների ճշգրիտ կառուցվածքը և դրանցից յուրաքանչյուրի նշանակությունը մարդու կյանքի համար: Հիվանդին զննելիս առաջին հերթին ստուգում էին նրա **զարկերակը**: Կատարում էին ներքին օրգանների վիրահատություններ: Կարողանում էին փչացած ատամի փոխարեն նորը տեղադրել: Գոյություն ունեին հիվանդանոցներ, որոնք կոչվում էին «**կյանքի տուն**»: Այդտեղ աշխատում էին արհեստավարժ բժիշկներ:

Հնդկաստան. կար արհեստավարժ բժիշկների խավ, որոնք հիվանդությունները բուժում էին խոտաբույսերի, քսուքների միջոցով և այլ եղանակներով: Նրանք կարողանում էին բուժել աչքի, սրտի, ստամոքսի, թոքերի և մաշկի հիվանդություններ:

Չինաստան. պարզեցին **թեյի** բուժիչ հատկությունները, և այն օգտագործում էին ամենատարբեր հիվանդություններ բուժելու նպատակով:

Գիտության այլ բնագավառներ

Հնդկաստան. ստեղծվեց հին հնդկերենի՝ սանսկրիտի քերականությունը:

Չինաստան. ստեղծեցին կողմնացույցը, թուղթը, մետաքսը, հրանոթը:

Հնագույն գիտնականները չկարողացան հաղթահարել կրոնական նախապաշարումները: Նրանց կարծիքով՝ Երկիրը և նրա վրա գտնվող ամեն ինչ ստեղծված էր աստվածների կողմից: Օրինակ՝ երկնային լուսատուների շարժումները կառավարում էին աստվածները: Կամ՝ որքան էլ բժիշկը ձգտի բուժել հիվանդին, ոչինչ չի ստացվի, եթե աստված չկամենա:

Չինական կողմնացույցի մոդել

Ստեղծված գիտական արժեքները դրեցին գիտության հետագա զարգացման հիմքերը: Այդ արժեքների մեծ մասն այսօր շարունակում է գոյատևել:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ԱՌԱՋԱԴՐԱՆՔՆԵՐ

1. Որո՞նք են գիտական իմացության առաջացման նախադրյալները:
2. Հին ժամանակներում ովքե՞ր էին զբաղվում գիտությամբ:
3. Գիտության ո՞ր բնագավառներն էին զարգացած Հին Արևելքում:
4. Նշե՛ք, ըստ ձեզ, Հին աշխարհի ամենակարևոր հայտնագործությունները, որոնք այսօր էլ ծառայում են մարդկանց:

Գործնական առաջադրանք

Տեսրո՞ւմ լրացրե՛ք աղյուսակը:

Գիտություն					
Երկիր	Մաթեմատիկա	Քիմիա	Աստղագիտություն	Բժշկություն	Այլ բնագավառներ
Եգիպտոս					
Հնդկաստան					
Չինաստան					
Միջագետք					

Նոր հասկացություններ, անուններ

Գիտական գիտելիքներ, բնական գիտություններ, վառողի գյուտ, լուսնային օրացույց, «կյանքի տուն», սանսկրիտ, արևային օրացույց, կողմնացույց, թուղթ, հրանոթ

1. Եգիպտական պետությունը և մշակույթը Նեղոսի ափերին ապրող եգիպտական ժողովրդի հավաքական, նպատակաուղղված գործունեության արդյունքն են: Նոր թագավորության շրջանում Եգիպտոսն Առաջավոր Ասիայի ամենահզոր պետություններից մեկն էր:

◆ *Ինչ նշանակություն ունեցավ Եգիպտոսի միավորումը: Ո՞ր երկրների միջև է կնքվել «Հավերժական բարեկամության» պայմանագիրը: ԹՎարկեք եգիպտական նշանավոր փարավոններին. ո՞ւմ կառանձնացնեք նրանցից, ինչո՞ւ:*

2. Շումերը, Աքքադը և Բաբելոնը Միջագետքի պատմության կերտողներն էին: Շումերներն առաջինը ստեղծեցին պետություն, աքքադացիներն առաջինը միավորեցին Միջագետքը և անցան տարածքային նվաճումների Փոքր Ասիայում և Ասորիքում: Համնուրապիի օրենսգիրքն առաջին փորձն էր՝ ստեղծելու իրավական պետություն: Հետագայում Առաջավոր Ասիայի բոլոր օրենսդիր արքաները հենվում էին այդ օրենսգրքի վրա:

◆ *ԹՎարկեք Միջագետքի քաղաք-պետությունները: Ինչո՞ւ Համնուրապի արքան սրեղծեց օրենսգիրք: Արդյո՞ք այդ օրենսգրքի որոշ հոդվածներ կիրառելի են այսօր:*

3. Ք.ա. I հազարամյակում Առաջավոր Ասիայի պետությունների շարքում մի քանի դար շարունակ առաջատարը Ասորեստանն էր: Սակայն Իրանական սարահարթից մինչև Միջերկրական ծով և Եգիպտոս տարածվող այս տերությունը չէր կարող երկար գոյատևել: Ասորեստանի անկումից հետո տարածաշրջանում այդ դերն անցավ Բաբելոնիային:

◆ *Ո՞ր արքաների օրոք հզորացավ Ասորեստանը: Ովքե՞ր և ի՞նչ կործանեցին Ասորեստանի տերությունը: Բնութագրեք Նաբուգոդոնոսոր արքային. ինչո՞վ է նա հայտնի:*

4. Ք.ա. XVII դարում Փոքր Ասիա թերակղզում ստեղծված Խեթական պետությունը հետագայում վերածվեց Առաջավոր Ասիայի հզորագույն տերության: Խեթերը հատկապես սերտ փոխհարաբերություններ ունեին հայկական պետական կազմավորումների հետ:

◊ *Երբ է Խեթական պետությունը հասել իր հզորության գագաթնակետին: Գահաժառանգման մասին օրենքը ինչ նշանակություն ունեցավ:*

5. Միջերկրական ծովի արևելյան ափերին և Ասորիքում Ք.ա. III–I հազարամյակներում ստեղծվել էին տասնյակ խոշոր և մանր պետություններ: Այս տարածաշրջանի երկրներից միայն Միտաննին էր, որ կարողացավ կարճ ժամանակով վերածվել հզոր պետության:

◊ *Ինչ պետություններ կային այս տարածաշրջանում: Որո՞նք էին դրանց եկամտի հիմնական աղբյուրները: Ուլքեր, որտե՞ղ և երբ են հիմնել Կարթագեն քաղաքը:*

6. Հնդկաստանը և Չինաստանը խոշոր և բազմազգ երկրներ էին: Հնագույն ժամանակներից սկսած՝ այստեղ գոյություն ունեին բազմաթիվ պետություններ, որոնք մշտապես պայքարում էին միմյանց դեմ: Երկու երկրների զարգացման գլխավոր շարժիչ ուժը դարձավ քաղաքական միավորումը: Միավորման պահից սկսած՝ այստեղ նկատվեց մշակութային աննախընթաց վերելք, որն արտահայտվեց նյութական և հոգևոր արժեքների ստեղծմամբ:

◊ *Ուլքեր էին արիացիները և ինչ դեր են խաղացել Հնդկաստանի պարսկության մեջ: Ինչո՞վ է նշանավոր Աշոկա արքան. հիմնավորե՞ք ձեր պարսկասերը: Հիշե՞ք, թե որ արքան է առաջինը միավորել Չինաստանը: Ո՞ւմ հետ և ո՞ր ճանապարհով էին առևտուր անում չինացիները:*

7. Իրանի տարածքում ապրում էին տասնյակ ժողովուրդներ և ցեղեր: Նրանց մի մասը Ք.ա. I հազարամյակի սկզբներին Ասորեստանի, ապա Վանի թագավորության գերիշխանության տակ էր: Աքեմենյան Իրանի կազմավորումը և Առաջավոր Ասիայի խոշորագույն տերություն դառնալը նոր փուլ սկզբնավորեց Հին Արևելքի պատմության մեջ:

◊ *Ինչ գիրք էլլամի և Մարաստանի մասին: Հայաստանի ո՞ր արքաներն են հարաբերվել Մարաստանի հետ: Կյուրոս Մեծը հասնո՞վ իր նպատակին: Ինչ նշանակություն ունեցան Դարեհ I–ի իրականացրած վերափոխումները: Ինչո՞ւ ենք ասում, որ Աքեմենյան Իրանը համաշխարհային պետություն էր:*

◊ *Քարթեզի վրա ցոյց տվե՞ք և ասե՞ք Հին Արևելքի հայրնի պետությունների անունները, թվարկե՞ք դրանց մայրաքաղաքները:*

8. Դուք արդեն գիտեք, որ հավատը գերբնական ուժերի հանդեպ ծագել է մարդկության պատմության վաղ փուլում: Պետության կազմավորումից հետո հասարակության կյանքում կրոնի դերն ու նշանակությունը ավելի ամրապնդվեց: Դա դրսևորվում էր նաև մարդկանց առօրյա կյանքի բոլոր բնագավառներում: Կրոնն իր դերով չէր զիջում աշխարհիկ իշխանությանը, նա ի վիճակի էր մերձեցնել ժողովուրդներին կամ, ընդհակառակը, միմյանցից հեռացնել:

◇ *Ինչ նմանություններ կան Արևելքի ժողովուրդների, այդ թվում՝ հայերի աշխարհագրացման առասպելների միջև: Եզրհպոտում հաճախ էր փոխվում դիցարանի գլխավոր սարվածը. ինչո՞ւ:*

9. Գիրը մարդկության ստեղծած կարևորագույն հոգևոր արժեքներից է: Առաջավոր Ասիայի շատ երկրներում ստեղծվեցին գրային տարբեր համակարգեր: Եզրհպտական գաղափարագիրը և միջագետքյան սեպագիրը ծառայեցին մարդկային հասարակությանը շուրջ երեք հազարամյակ:

◇ *Ինչո՞ւ էր անհրաժեշտ գիրը: Թվարկե՞ք Հին աշխարհում սրեղծված մի քանի գրային համակարգեր: Փորձե՞ք պարզաբանել գրի պատմական նշանակությունը:*

10. Հին Արևելքի երկրների մշակութային բազմաթիվ նվաճումների շարքում կարևոր տեղ ունեն ճարտարապետությունը, քանդակագործությունը և գեղարվեստական գրականությունը: Շատ գործեր իրենց մտահղացմամբ և կատարողական արվեստով մնացել են անգերազանցելի:

◇ *Հին Արևելքի արվեստի և գրականության ինչ նշանավոր գործեր կարող եք թվարկել: Ձեր կարծիքով՝ ո՞րն է դրանցից ամենանշանավորը. հիմնավորե՞ք ձեր ընտրությունը:*

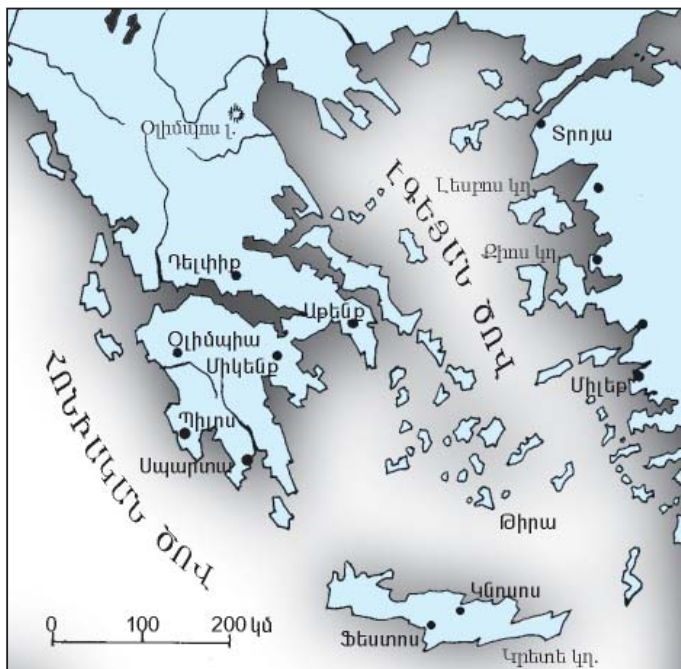
11. Մեծ էր գիտելիքների դերն արևելյան երկրների ժողովուրդների կյանքում: Այս դարաշրջանում դրվեցին բնական գիտությունների հիմքերը: Մարդկության կարևորագույն նվաճումներից էին մեծաքանակ գիտական հայտնագործությունները, որոնք այսօր էլ ծառայում են մարդկանց:

◇ *Գիտության ո՞ր բնագավառներն էին զարգացած Հին Արևելքում: Հասարակական ինչ նշանակություն ունեին գիտական գիտելիքները: Հին Արևելքի գիտական ո՞ր հայտնագործություններն են մինչ այսօր ծառայում մարդկանց:*

§13. ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԱՐՇԱԼՈՒՅՍԸ

Երկիրը և ազգաբնակչությունը

Հին հույներն իրենց պատմությունը կերտել են Բալկանյան թերակղզու հարավում և **Էգեյան ծովի** ավազանում՝ Հունաստան, Էգեյան կղզիներ, Փոքր Ասիայի առափնյա շրջաններ: Հունաստանը լեռներով կտրտված՝ ոչ մեծ երկրամասերով տարածք է, որոնցում չկան խոշոր գետեր, արգավանդ դաշտավայրեր ու անտառներ: Ուստի գյուղատնտեսության զարգացման համար անհրաժեշտ էր հողի պարարտացում և ոռոգում: Հունաստա-

նին միշտ պակասել է հացահատիկը, որը ներկրվել է այլ երկրներից: Արոտավայրերի սակավության պատճառով մարդիկ պահում էին հիմնականում մանր եղջերավոր անասուններ՝ այծ, ոչխար:

Երկիրը հարուստ էր օգտակար հանածոներով՝ երկաթ, պղինձ, անագ, ոսկի, արծաթ, մարմար, կավ և այլն: Դրանք նպաստավոր պայմաններ էին ստեղծում արհեստագործության համար: Կտրտված ծովափերին նավահանգիստների համար կային բազմաթիվ հարմար ծովածոցեր: Ժամանակի ընթացքում հույները դարձան հմուտ նավագնացներ և հասան Միջերկրական ու Սև ծովերի հեռավոր ափերը:

Հույներն այդ բնական միջավայր էին ներգաղթել առանձին ցեղախմբերով Բալկանյան թերակղզու հյուսիսից, որոնք հաստատվել էին երկրի տարբեր հատվածներում: Այդ ցեղախմբերն էին **աքայացիները, դորիացիները, հոնիացիները**: Երբեմն նրանք պատերազմում էին միմյանց դեմ, սակայն օտարների դեմ պայքարելիս, որոնց անվանում էին **բարբարոսներ**, միավորվում էին:

Որմնանկար
Կնոսոսի պալատից

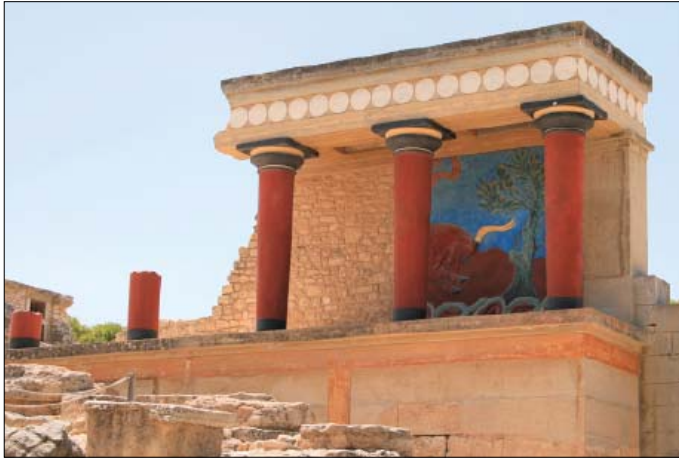

Կրետեի

տիրապետության դարաշրջանը (Ք.ա. 3000–1100–ական թթ.)

Կրետե կղզին Էգեյան ծովի հարավում է: Այստեղ բնակվող ցեղերը զբաղվում էին երկրագործությամբ և անասնապահությամբ: Հետագայում զարգացան արհեստները՝ մետաղաձուլություն, կավագործություն, կաշեգործություն, փայտամշակություն և այլն:

Համատեղ աշխատանքի և պաշտպանու-

Կնոսոսի պալատի ավերակները Կրետե կղզում

թյան նպատակով գյուղական համայնքները սկսեցին միավորվել **ամրոց-պալատների** շուրջը: Այդ պալատներում ապրում էին տեղական արքայիկները: Կրետեում կային տասնյակ պալատական նման կենտրոններ: Ք.ա. III հազարամյակի վերջին դրանք միավորվեցին միասնական պետության մեջ: Դրա մայրաքաղաքը **Կնոսոսն էր:**

Ք.ա. XVII–XV դարերում Կրետեի թագավորությունը հասավ իր հզորության գագաթնակետին: Նա իր տիրապետությունը տարածեց Էգեյան կղզիների և Բալկանյան Հունաստանի վրա: Այդ տերությունն անվանվել է նաև **Կրետեի ծովապետություն:**

Սակայն Կրետեի հզորությունը փլուզվեց Ք.ա. XV դարի կեսերին: Պատճառը բնական աղետն էր. Էգեյան ծովի հարավում տեղի ունեցավ ավերիչ երկրաշարժ:

Շուտով Կրետե ներթափանցեցին հունական արքայական ցեղերը: Նրանք ժառանգեցին տեղական մշակույթը, կրոնը և պետական կառավարման կարգը: Սակայն չկարողացան դիմակայել **Ք.ա. XII դարի կեսերին** սկսված հունական այլ ցեղի՝ դորիացիների

Հնագետները ուսումնասիրել են Կնոսոսի փլատակները: Այն հսկայական պալատական երկհարկ համալիր էր, տեղ-տեղ եռահարկ էր: Ուներ հարյուրավոր սենյակներ: Դրանք ծառայում էին տարբեր նպատակների՝ արքայական ընդունարաններ, սրբազան արարողությունների սրահներ, կացարաններ, հսկայական պահեստներ: Արքայի իշխանությունը բացարձակ էր: Նա միաժամանակ երկրի գերագույն քուրմն էր:

Թեսևսի և Մինոտավրոսի
մենամարտը

ավերիչ արշավանքներին: Դրանց հետևանքով Կրետեի տերությունը հեռացավ պատմության ասպարեզից:

Մարդկությունը ժառանգել է Կրետեի մշակութային նվաճումները՝ շինարարական արվեստը, կրոնը, գիր ու գրականությունը, գիտական միտքը:

Հոմերոսյան դարաշրջանի Հունաստանը (Ք.ա. XII–IX դարեր)

Դարաշրջանն այսպես են անվանում, քանի որ ուսումնասիրության հիմնական սկզբնաղբյուրները Հոմերոսի «Իլիական» և «Ոդիսական» պոեմներն են:

Այս դարաշրջանի Հունաստանում տիրապետող էր տոհմացեղային հասարակությունը: Դորիացիներն ապրում էին տոհմացեղային կենցաղով: Երբ նրանք, Բալկանների հյուսիսից շարժվելով հարավ, ավերեցին ու թալանեցին Կրետեի պալատական համալիրները, Հունաստանը հետադիմեց. անկում ապրեցին արհեստներն ու առևտուրը: Հաճախակի դարձան ավերիչ պատերազմները: Զորեղ պետա-

Կրետեի Մինոս թագավորը Աթենքի վրա դրել էր ծանր ու ստորացուցիչ հարկ. այթենացիները յուրաքանչյուր ինը տարին մեկ պետք է Կրետե ուղարկեին յոթ պատանի և յոթ աղջիկ: Նրանց խժռում էր մարդու մարմնով և ցուլի գլխով հրեշը՝ Մինոտավրոսը, որն ապրում էր հոչակավոր Լաբիրինթոսում:

Աթենական արքայի որդին՝ հզոր Թեսևսը, որոշում է գնալ Կրետե և մարտնչել հրեշի հետ:

Կրետեում Մինոս թագավորի դուստրը՝ Արիադենն, Թեսևսին գաղտնի տալիս է սուր և մի կծիկ թել: Թեսևսը թելի ծայրը կապում է Լաբիրինթոսի մուտքից և քանդելով թելի կծիկը՝ խորանում Լաբիրինթոսում: Հրեշը, եղջյուրներն առաջ պարզած, մոնչալով նետվում է Թեսևսի վրա, սակայն հերոսին հաջողվում է բռնել նրա եղջյուրը և սուրը մխրճել կուրծքը: Թելի հետքերով Թեսևսն իր ուղեկիցների հետ դուրս է գալիս Լաբիրինթոսից:

«Արիադենի թել» արտահայտությունը նշանակում է դժվար վիճակից դուրս գալու միջոց:

կան միավորումներին փոխարինեցին առանձին ցեղերն ու ցեղային միավորումները:

Հոմերոսյան հասարակության հիմնական խավը **ազատ գյուղացիներն** էին: Նրանք անձնապես ազատ էին, ունեին հողի իրենց մասնաբաժինը, վարում էին սեփական տնտեսությունը և միաժամանակ զինվոր էին: Ավագանին բաղկացած էր նշանավոր տոհմերի ներկայացուցիչներից: Օգտագործելով իրենց հեղինակությունն ու ազդեցությունը՝ ավագանու անդամներն արդեն հասցրել էին ձեռք բերել հողի մեծ մասնաբաժիններ և հարստություն: Ունեին ստրուկներ, որոնք ռազմագերիներ էին:

Ցեղերի և ցեղախմբերի գլուխ կանգնած էր **արքայիկը (բասիլևս)**, որը նաև զորքի հրամանատարն էր: Նրա իշխանությունը բացարձակ չէր, այլ սահմանափակված էր **ավագանու խորհրդով**: Այդ խորհուրդը որոշումներ էր կայացնում բոլոր կարևոր հարցերի կապակցությամբ: Հաճախ հրավիրվում էր **աշխարհաժողով (ագորա)**: Դրան մասնակցում էին բոլոր չափահաս տղամարդիկ:

Հոմերոսյան դարաշրջանի վերջում տոհմացեղային կարգերը սկսեցին քայքայվել:

Հին ասքերի երգիչ-ասացող Հոմերոսն ապրել է Ք.ա. VIII դարում: Նա ի մի է բերել հին ասքերը և ստեղծել «Իլիական» և «Ոդիսական» պոեմները: Դրանք պատմում են Տրոյայի (Իլիոն) դեմ մղված տասնամյա պատերազմի և հերոս Ոդիսևսի տունդարձի թափառումների մասին:

Պոեմները «հունական կյանքի հանրագիտարան» են, քանզի այնտեղ մանրամասն նկարագրված են հին հույների կենցաղը, սովորույթները, կրոնը, հասարակական կյանքը: Երկար ժամանակ դրանք հունական դպրոցներում օգտագործվում էին որպես դասագիրք:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Թվարկե՞ք և քարտեզի վրա ցոյց տվե՞ք այն տարածքները, որտեղ բնակվել են հին հույները:
2. Հունական ի՞նչ ցեղախմբեր կարող եք հիշել:
3. Ե՞րբ է ստեղծվել Կրետեի միասնական պետությունը: Ո՞րն էր դրա մայրաքաղաքը:
4. Կրետեի թագավորությունը ո՞ր դարերում հասավ իր հզորության գագաթնակետին:
5. Հունական ո՞ր ցեղերը ներթափանցեցին Կրետե Ք.ա. XII դ. կեսերին:
6. Ինչո՞ւ է Հունաստանի Ք.ա. XII–IX դարերի պատմությունը ստացել հոմերոսյան դարաշրջան անվանումը:
7. Ի՞նչ հետևանքներ ունեցավ դորիացիների ներթափանցումը Կրետե և Հունաստան:

Քննարկման հարց

Ձեր կարծիքով՝ ինչո՞ւ էր Կրետեի թագավորությունը ստացել ծովապետություն անվանումը:

Գործնական աշխատանք

Գծապատկերի միջոցով ներկայացրե՞ք հոմերոսյան հասարակության կառավարման համակարգը: Դիտե՞ք հատվածներ Կնոսոսի պալատական համալիրը ներկայացնող ֆիլմից:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Բալկանյան թերակղզի, Էգեյան ծով, աքայացիներ, դորիացիներ, հոնիացիներ, Կրետեի ծովապետություն, Կնոսոս, հոմերոսյան դարաշրջան, ազատ գյուղացի, արքայիկ (բասիլևս), արքայաժողով (ագորա), ավագանի

**§14. ԱՐԽԱԿ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԻ ՀՈՒՆԱՍՏԱՆԸ
(Ք.Ա. VIII–VI ԴԱՐԵՐ)**

Պոլիսային կարգը

Հունաստանի պատմության այս դարաշրջանը կոչվում է **արխաիկ** (վաղնջական), քանզի հին հույները գրեթե ոչինչ չէին հիշում Կրետեի տիրապետության մասին: Այս դարաշրջանում հույներն սկսեցին ընթանալ իրենց ուրույն պատմական ուղիով՝ ստեղծելով **ինքնիշխան քաղաք-պետություն՝ պոլիս**: Այն ձևավորվեց մինևույն երկրամասի ցեղերի միավորման շնորհիվ: Պատճառը համատեղ պաշտպանության ու կառավարման անհրաժեշտությունն էր: Միավորման հիմքը ընդհանուր բարբառը, աստվածների ու նախնիների պաշտամունքը, սովորույթներն էին: Երկրամասերի կենտրոնական բնակավայրերը՝ **Մեգա-**

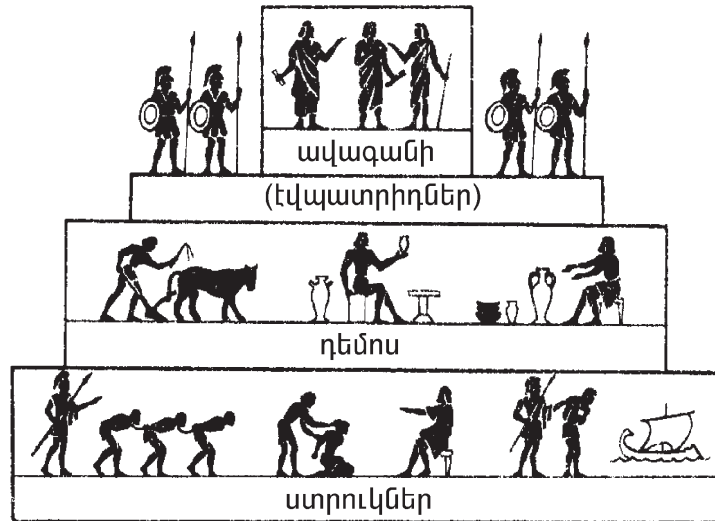
Ակրոպոլիսը Աթենքում

Դեմոսի ներսում կային մարդիկ, որ լքում էին հողը և մեկնում քաղաք: Այստեղ նրանք դառնում էին սևագործ գործավորներ, արհեստավորներ, ձեռներեցներ, առևտրականներ:

Ոմանք հարստանում էին և կարողությամբ հավասարվում ավագանու ամենահարուստ ներկայացուցիչներին (եվպատրիդներին):

Հակառակ պատկերն էին ներկայացնում պարտային ստրուկները: Տերերը հաճախ նրանց վաճառում էին իրենց երկրամասից դուրս:

Արիստիկ հասարակության կառուցվածքը

րան, Կորնթոսը, Աթենքը, վերածվեցին խոշոր պոլիսների:

Դրանցում սկսեցին բուռն զարգացում ապրել գյուղատնտեսությունը, արհեստները, առևտուրը, ծովագնացությունը:

Ժողովրդի՝ դեմոսի ճնշող մեծամասնությունը ազատ երկրագործներ էին: Շուկայական գների տատանումների պատճառով ոմանք հարստանում էին, ոմանք, ընդհակառակը, կորցնում էին ունեցվածքը: Վերջիններիս թիվն անհամեմատ շատ էր:

Դրությունը շտկելու նպատակով նրանք փողի դիմաց գրավ էին դնում իրենց հողակտորը և դառնում հողագուրկ երկրագործներ: Հողը կորցնելուց հետո նրանք երբեմն գրավ էին դնում իրենց և ընտանիքի անդամներիս: Պարտքը չվճարելու դեպքում նրանք դառնում էին պարտային ստրուկներ:

Հակառակ դրան՝ ձևավորվել էր ավագանու

մի նեղ վերնախավ, որն ուներ ն' հող, ն' հարստություն, ն' հասարակական բարձր դիրք:

Տիրանիան. ճանապարհ դեպի ժողովրդավարություն

Արխաիկ դարաշրջանի սկզբում զարգացած պոլիսներում **ավագանու (Էվպատրիդներ)** վերնախավն իր ձեռքն առավ իշխանությունը: Բոլոր կարևոր որոշումներն ընդունում էր նրանց խորհուրդը: Նրանց էր պատկանում կառավարությունը և դատարանը: Կառավարման այս եղանակը կոչվում է **խմբիշխանություն (օլիգարխիա)**:

Այդ կառավարման նկատմամբ ընդդիմադիր ուժը դեմոսն էր: Ընդդիմադիրներին միավորում էր իրավունքներից զուրկ լինելը և պետության կառավարման գործին մասնակցություն չունենալը:

Ք.ա. VII դարի սկզբից հունական զարգացած պոլիսները դարձան դեմոսի և Էվպատրիդների պայքարի թատերաբեմ: Ի վերջո դեմոսը հաղթեց: Ուղի հարթվեց դեպի կառավարման նոր համակարգ՝ **ժողովրդավարություն (դեմոկրատիա)**:

Իշխանությունն անցավ դեմոսի առաջնորդներին: Նրանց անվանում էին **տիրաններ**, իսկ կառավարման ձևը՝ **տիրանիա**: Նախապես այդ բառը չէր նշանակում «բռնապետ» և չուներ բացասական իմաստ:

Տիրանները վերացնում էին պարտային ստրկությունը, Էվպատրիդների հաշվին հող տալիս ունեզուրկ գյուղացիներին: Ստեղծում էին գրավոր օրենքներ, որոնց առջև բոլոր քաղաքացիները հավասար էին: Նպաստում էին արհեստներին, առևտրին, ծովագնացու-

Անտիկ հունական քանդակ «Դելփյան ձիավարը»

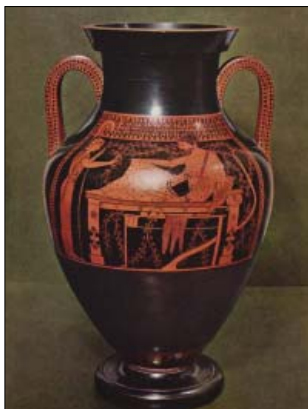
թյանը, նպաստում արվեստի ու գիտության զարգացմանը:

Սակայն տիրանները ժամանակի ընթացքում սկսեցին չարաշահել իշխանությունը և իրենց վեր դասել օրենքներից: Տիրանիան վերածվեց խոչընդոտի, և դեմոսը իր պայքարն ուղղեց տիրանների դեմ: Ք.ա. VI դ. երկրորդ կեսին տիրանիայի դարաշրջանն ավարտվեց: Դեմոսն իր ամբողջ ուժն ուղղեց ժողովրդավարություն հաստատելու նպատակի իրականացմանը:

Հունական մեծ գաղութացումը

Ք.ա. VIII–VI դարերը նշանավորվեցին հունական մեծ գաղութացմամբ: Դրա հիմնական պատճառները տնտեսական էին՝ հացահատիկի պակասը, օգտակար հանածոների ու հումքի կարիքը: Բացի այդ, պոլիսների ներսում պայքար էր ընթանում էվպատրիդների, իսկ ապա՝ տիրանների դեմ: Պարտված կողմը լքում էր հայրենիքը և օտար ավերում հիմնում նոր բնակավայր՝ գաղութ:

Հույները նախ յուրացրին Հարավային Իտալիան՝ հիմնելով շատ գաղութներ՝ պոլիս-

Հունական կարմրանկար սափոր

Դրանք օգտագործվում էին հեղուկ նյութերի պահպանման և տեղափոխման համար: Դրանց արտադրությամբ աչքի էր ընկնում հատկապես Կորնթոսը, իսկ հետագայում նաև Աթենքը: Վարպետ նկարիչները սափորների պատերը նկարագարում էին՝ պատկերելով հին հույների (և հատկապես ավագանու) կյանքի տարբեր տեսարաններ՝ սրբազան ծիսակատարություններ, խնջույքներ, մարզական խաղեր և այլն:

ների ձևով: Դրանից հետո գաղութացման ալիքը տարածվեց Միջիլիայում, Հարավային Ֆրանսիայում և Իսպանիայում: Սև ծովի ափերին նույնպես հիմնվեցին բազմաթիվ հունական պոլիսներ:

Գաղութների մի մասն ինքնիշխան էր, իսկ մյուս մասը ենթակա էր մայր պոլիսին: Նրանց միջև հաստատվում էին փոխշահավետ տնտեսական ու քաղաքական հարաբերություններ:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ի՞նչ է պոլիսը: Ինչպե՞ս են ձևավորվել հունական պոլիսները:
2. Թվարկե՛ք Ք.ա. VIII–VII դդ. արհեստների և գյուղատնտեսության զարգացման հիմնական արդյունքները:
3. Ովքե՞ր էին պարտային ստրուկները:
4. Ի՞նչ է օլիգարխիան:
5. Նշե՛ք հունական մեծ գաղութացման պատճառները:
6. Թվարկե՛ք այն տարածքները, որտեղ հիմնվեցին հունական գաղութներ:

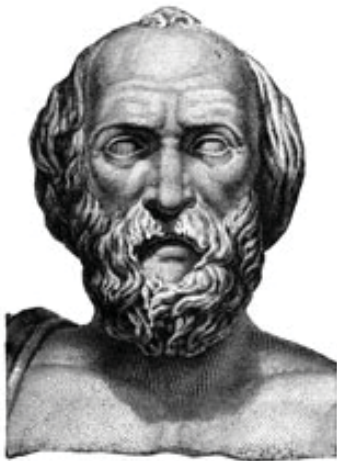
Քննարկման հարցեր

1. Պարզաբանե՛ք «դեմոկրատիա» (ժողովրդավարություն) բառի ծագումը:
2. Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ տիրանիան տապալվեց:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Պոլիս, Մեգարա, Կորնթոս, Աթենք, դեմոս, էվպատրիդներ, պարտային ստրուկ, խմբիշխանություն (օլիգարխիա), դեմոկրատիա (ժողովրդավարություն), տիրանիա, հունական մեծ գաղութացում

§15. ՀԻՆ ՄՊԱՐՏԱՆ ԵՎ ԱՌԵՆՔԸ

Լիկուրգոս

Համաձայն պատմական ավանդույթի՝ նա ստեղծել էր Սպարտայի հասարակական և պետական կարգը Ք.ա. VIII դարում: Արքայական տոհմից էր, այցելել էր բազմաթիվ երկրներ, ուսումնասիրել դրանց կարգը: Վերադառնալով Սպարտա՝ ձեռնարկել էր իր բարեփոխությունները: Դրանց նպատակն էր երկրում հաստատել բարեկարգություն, «որպեսզի ավագանին և արքաները շատ չհզորանան, իսկ ժողովուրդը նրանց հպատակվի ինքնակամ»:

Սպարտայի հասարակական կարգը

Սպարտան Բալկանյան Հունաստանի հարավում էր՝ Լակոնիայում: Հնագույն ժամանակներում այստեղ ապրում էին արայացիները: Ք.ա. XII դարում երկրամասը գրավեցին դորիական ցեղերը:

Սպարտայի հասարակությունը կազմված էր երկու հակադիր դասերից՝ սպարտիատներից և հելոտներից:

Սպարտիատները դորիացիներն էին, որոնք իրենց ունեցվածքով և իրավունքներով հավասար էին միմյանց: Հողը պատկանում էր համայնքին: Սակայն սպարտիատները չէին զբաղվում երկրագործությամբ և արհեստներով: Նրանք զինվոր էին և ժամանակի մեծ մասը նվիրում էին մարմնակրթությանը:

Յուրաքանչյուր ընտանիքի տրամադրվում էր հողակտոր՝ այնտեղ ապրող հելոտներով: Վերջիններս պարտավոր էին մշակել հողը և սպարտիատին վճարել սահմանված չափի հարկ՝ բնամթերքով:

Հելոտները նվաճված և ստրկացված արայացիներն էին: Նրանք սպարտիատների համայնքի սեփականությունն էին. ոչ ոք իրավունք չուներ նրանց վաճառելու: Ունեին իրենց ընտանիքը և փոքրիկ տնտեսությունը: Հելոտները զուրկ էին տարրական իրավունքներից:

Սպարտայի պերական կառավարումը

Սպարտայում համատեղ կառավարում էին երկու արքա: Ըստ ավանդույթի՝ նրանք սերում էին հերոս Հերակլեսից: Արքաների իշխանությունը ժառանգական էր:

Կար նաև Ծերակույտ, որը կազմված էր 28 անդամից: Նրանք ընտրվում էին ցմահ՝ ամենափառապանծ տոհմերի ներկայացուցիչներից: Արքաների հետ նրանք կազմում էին պետական կառավարման գերագույն մարմինը:

Կառավարման մարմիններից էր Աշխարհաժողովը, որին մասնակցում էին բոլոր չափահաս սպարտիատները: Աշխարհաժողովը հրավիրվում էր ամիսը մեկ անգամ: Իրավասությունները սահմանափակ էին:

Հատկանշական էին սպարտացիների համատեղ ճաշկերույթները: Տարբեր տարիքի ու դիրքի 15–20 տղամարդ ամեն օր ճաշում էին միասին: Դա առիթ էր մտերմիկ շփման: Քննարկվում էին պետական կարևոր հարցեր: Համատեղ ճաշկերույթները նպաստում էին սերունդների միջև փորձի փոխանակմանը և կապի ամրապնդմանը:

Պետության հզորության հիմքը բանակն էր:

Մարտունակ բանակի միջոցով Սպարտան իր տիրապետությունը տարածեց Հարավային Հունաստանում (Պելոպոնես): Սպարտայի կողմն անցան նաև Միջին Հունաստանի այնպիսի զարգացած պոլիսներ, ինչպիսիք էին Կորնթոսը և Մեգարան: Եվ Ք.ա. VI դարում ձևավորվեց Պելոպոնեսյան միությունը:

Հին Սպարտա. թայրոնի ավերակները

Սպարտիսաթ

Սպարտացի զինվորն ուներ միայն մեկ ճանապարհ՝ հաղթել կամ մեռնել: Որդուն պատերազմի ուղարկող մայրը, նրան տալով վահանը, պատվիրում էր. «Վահանով կամ վահանի վրա»: Զոհվածներին Սպարտա էին բերում վահանների վրա:

Սպարտիստն ապրում էր չափավոր կյանքով: Սակավախոս էր, մտքերն արտահայտում էր կարճ ու դիպուկ լակոնական ոճով:

Սպարտիապոնների փաղանգը

Բանակի գլխավոր ուժը ծանրազեն հետևակն էր: Սպարտիատները կոչվում էին հոծ մարտաշարով, որ կոչվում էր **փաղանգ**: Այն աչքի էր ընկնում իր երկաթյա կարգապահությամբ: Բանակն առաջնորդում էր արքաներից մեկը՝ երեք հարյուր հեծյալի ուղեկցությամբ: Դրանք ամենահայտնի ընտանիքների գավակներն էին:

Աթենքը Ք.ա. VII–VI դարերում

Աթենական պոլիսը Միջին Հունաստանի Ատտիկա մարզում էր: Ք.ա. VII դարում աստիճանաբար ձևավորվեց Աթենքի քաղաքական կարգը: Անցումը պետականության ուղեկցվում էր տոհմային ավագանու և դեմոսի միջև սուր բախումներով:

Երկրում տիրող լարված իրավիճակը շտկելու նպատակով Աթենքի կառավարիչ Սոլոնը Ք.ա. 594 թ. բարենորոգումներ ձեռնարկեց: Նա վերացրեց պարտային ստրկությունը: Պետության միջոցներով փրկագնեց այն աթենացիներին, որոնք ստրկության էին վաճառվել արտերկիր: Էվպատրիդներից բռնագրավեց հողի մի մասը և տվեց ունեզուրկներին: Ըստ ունեցվածքի՝ աթենացիներին բաժանեց չորս խավի՝ հիմք ընդունելով նրանց տարեկան եկամուտը: Ծագումն այլևս վճռորոշ նշանակություն չունեց:

Սոլոնը բարեփոխեց նաև աթենական պետությունը: Սկսեց պարբերաբար հրավիրել Աշխարհաժողովի (էկլեսիա) և ժողովրդական դատարանի նիստեր: Դրանց մասնակցելու իրավունք ունեին բոլոր քաղաքացիները: Գործում էին նաև Պետական խորհուրդը և Կառավարությունը, որոնցում ընտրվելու իրավունք ունեին միայն ունևոր քաղաքացիները: Սոլոնը համոզված էր, որ դա պետք է շահագրգռի աղքատներին՝ հարստանալու և հավասարվելու նրանց:

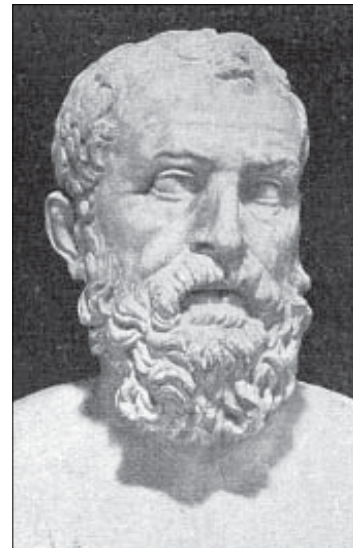
Կատարեց նաև դրամական բարեփոխություն՝ դյուրացնելով Ատտիկայի առևտրական հարաբերությունները այլ երկրների հետ:

Սոլոնից հետո, սակայն, իրավիճակն Աթենքում ավելի սրվեց: Պայքար սկսվեց տարբեր խմբավորումների միջև: Ք.ա. 557 թ. Պիսիստրատը գրավեց իշխանությունը և որպես տիրան կառավարեց երեսուն տարի:

Նա շարունակեց էվպատրիդների հողերը բռնագրավել և հանձնել ունեգուրկ գյուղացիներին: Շուտով Ատտիկայում տիրապետող դարձավ միջին ունեցվածքի դասը: Ստեղծվեց ոստիկանություն, ամրապնդվեց պետական կարգը: Կազմավորվեցին շրջիկ դատարաններ, որոնք օրենքն ու արդարությունը հասցնում էին մինչև հեռավոր գյուղեր:

Բուռն զարգացում ապրեցին արհեստները, առևտուրը և ծովագնացությունը: Էգեյան ծովի ավազանում հաստատվեց Աթենքի տնտեսական գերակայությունը:

Պիսիստրատի ջանքերով կառուցապատվեց Աթենքի միջնաբերդը: Բանաստեղծները

Սոլոն

Հունական յոթ ինասուրուններից մեկն էր: Արեց ասեն բան, որ Աթենքը խուսափի փոխանիայից և բռնություններից: Նա կարծում էր, որ մարդիկ կարող են հասնել հաջողությունների փոխզիջման ճանապարհով. «Հարուստները թող հրաժարվեն բացարձակ իշխանությունից, իսկ աղքատները՝ անկարգությունից և ընչաքաղցությունից»:

Մի անգամ ժողովուրդը Սոլոնին հարցրեց. «Որո՞նք են լավագույն օրենքները»: Նա պատասխանեց. «Նրանք, որոնք դուք կարող եք ընդունել, իրագործել և ասյրել բարեկեցիկ կյանքով»:

Օստրակոն՝ վրասրման ենթակա անձի անունով

Հնագիտական պեղումների ժամանակ հայտնաբերվել են բազմաթիվ օստրակոններ: Դրանց վրա արձանագրված են շատ հայտնի և անհայտ անուններ: Այո՛, օստրակիզմի ենթարկված անձը լքում էր Աթենքը, սակայն պահպանում էր իր ունեցվածքը:

Առանձին դեպքերում Աշխարհաժողովը որոշում էր ընդունում արտոյալին սահմանված ժամկետից շուտ վերադարձնելու մասին: Առաջնորդվում էր նրա մարդկային և գործարար հատկանիշներով, որոնք կարող էին օգտակար լինել Աթենքին:

կարգաբերեցին Հոմերոսի «Իլիական» և «Ոդիսական» պոեմների տեքստերը:

Կլիսթենեսը շարունակեց իր նախորդների բարենորոգումները: Նա դարձավ ժողովրդավարական կարգերի իրական կերտողը:

Կլիսթենեսը **Ք.ա. 506 թ.** Ատտիկայի տարածքը բաժանեց **վարչական տասը շրջանների**: Դրանք իրենց հերթին բաժանված էին գյուղերի, որոնք կառավարում էին պետական պաշտոնյաները: Աթենացիներն սկսեցին ապրել համապետական օրենքներով:

Պետական խորհրդի կազմում քաղաքացիներն սկսեցին ընտրվել առանց ունեցվածքային տարբերությունների: Նույն սկզբունքով ստեղծվեց կառավարման նոր բարձրագույն մարմինը՝ **ստրատեգոսների խորհուրդը**: Ստրատեգոսները տասն էին՝ ընտրված ամենահեղինակավոր քաղաքացիներից:

Կլիսթենեսի նորամուծություններից էր նաև **օստրակիզմի իրավունքը**: Դրա էությունն այն էր, որ ամեն տարի Աշխարհաժողովի մասնակիցներին առաջադրվում էր հետևյալ հարցը. «Ո՞ւմ ես համարում Աթենքի համար վտանգավոր»: Նախապես բաժանված կավե սալիկների (օստրակոն) վրա յուրաքանչյուրը գրում էր նրա անունը, ում համարում էր այդպիսին: Ով ամենից շատ էր հիշատակվում, տասը տարով լքում էր Աթենքը: Օստրակիզմը կարևոր դեր խաղաց աթենական ժողովրդավարության կայացման գործում:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Հասարակական ինչ դասերի էր բաժանված Սպարտան: Ինչ իրավունքներ ուներ դրանցից յուրաքանչյուրը:
2. Ինչ է Ծերակույտը: Ովքեր էին դառնում դրա անդամ:
3. Ինչ նշանակություն ուներ բանակը Սպարտայում:
4. Ներկայացրե՞ք սպարտացիների դաստիարակության առանձնահատկությունները:
5. Որտեղ է գտնվում Աթենքը: Ո՞վ էր Սոլոնը: Ինչո՞ւ նա բարեփոխումներ ձեռնարկեց:
6. Ներկայացրե՞ք պետության կառավարման բնագավառում Սոլոնի իրականացրած բարեփոխումները:
7. Ինչ ձեռքբերումներ ունեցավ Աթենքը Պիսիստրատի կառավարման տարիներին:
8. Ինչ կարևոր ներդրում ունեցավ Կլիսթենեսը աթենական ժողովրդավարության կայացման գործում:

Գործնական աշխատանքներ

1. Գծապատկերի տեսքով ներկայացրե՞ք Սպարտայի կառավարման համակարգը:
2. Պատկերներով ներկայացրե՞ք սպարտական ռազմակարգը՝ փաղանգը:
3. Համեմատե՞ք Աթենքի երեք նշանավոր պետական գործիչներին՝ կատարելով «Տրամագիր» վարժությունը:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Սպարտա, սպարտիատներ, հելոտներ, համատեղ ճաշկերույթներ, փաղանգ, «Վահանով կամ վահանի վրա», լակոնական ոճ, Պելոպոնեսյան միություն, Ծերակույտ, Սոլոն, Աշխարհաժողով (Էկլեսիա), Ատտիկա, Պիսիստրատ, Կլիսթենես, ստրատեգոս, օստրակիզմ

Պարսիկների գլխավոր արշավանքը տեղի ունեցավ Ք.ա. 480–479 թթ.: Արշավանքը ղեկավարում էր Քսերքսես արքան:

Պարսիկներին դիմագրավելու նպատակով արթնական առաջնորդ Թեմիստոկլեսը մշակեց ծովային պատերազմի ծրագիրը: Դրա էությունը հետևյալն էր. ստեղծել ռազմական ուժեղ նավատորմ և ապագա պատերազմի ելքը վճռել ծովում, որտեղ հակառակորդը թույլ էր:

Այս անգամ պարսից հարյուրհազարանոց բանակը հյուսիսից մտավ Հունաստան: Թերմոպիլյան կիրճում Սպարտայի արքա Լեոնիդասը փորձեց կանգնեցնել հակառակորդին, բայց ուժերը խիստ անհավասար էին: Նա

Վիլիելմ Ֆոն Կաուլբախ.
«Սալամինի ճակատամարտը»,
1868 թ.

Սալամինի ճակատամարտը

Ծովափին՝ բարձր բլրի վրա՝ ոսկե գահավորակին, բազմել էր պարսից արքան: Դիտում էր ճակատամարտը և կասկած չունեի հաղթանակի վերաբերյալ: Կողքին գրագիրներն էին, որպեսզի հավերժացնեին ծովամարտի մանրամասները:

Սակայն արքայի հույսերը չարդարացան: Հույները լավ գիտեին տեղանքը, քամիների ու հոսանքների ուղղությունը: Նրանց նավերը թեթև էին ու դյուրաշարժ: Մինչդեռ հակառակորդ նավերը ծանր էին, մեծ ու դժվարկառավարելի, խրվում էին ծովածոցի ծանծաղուտներում: Հույները մոտենում և այրում էին հակառակորդի նավերը, կռվում էին արտակարգ քաջությամբ: Շատերը զոհվում էին հանուն հայրենիքի ազատության:

Օրվա վերջին հակառակորդի նավերից քչերն էին մնացել: Դրանք լքեցին Սալամինի ծովածոցը: Հույների հաղթանակը կատարյալ էր:

Սպարտայի արքա Լեոնիդաս

ընկավ իր 300 մարտիկների հետ: Սերունդների հիշողության մեջ Լեոնիդասը մնաց իբրև հերոսության ու փառքի մարմնացում:

Հակառակորդը ներխուժեց Ատտիկա, որտեղից բնակչությունը հասցրել էր տեղափոխվել **Սալամինի կղզի**: Սալամինի ծովածոցում աթենական նավատորմը փայլուն հաղթանակ տարավ: Քսերքսեսը թողեց իր բանակը և վերադարձավ: Նա այլևս չէր հավատում իր հաղթանակին:

Դրանից հետո պատերազմն ընթացավ Էգեյան ծովի կղզիներում և Փոքր Ասիայում: Ի վերջո **Ք.ա. 449 թ.** կնքվեց հաշտության դաշնագիր: Պարսիկները հրաժարվում էին նվաճողական ծրագրերից և խոստանում այլևս չմիջամտել Հունաստանի ներքին գործերին:

Հույն-պարսկական պատերազմներն ավարտվեցին հունական պոլիսների հաղթանակով:

Պերիկլեսյան դարաշրջանի Աթենքը (Ք.ա. 444-429 թթ.)

Հույն-պարսկական պատերազմների ընթացքում Հունաստանում տեղի ունեցավ ժողովրդավարության հետագա խորացում: Կատարվեցին բարենորոգումներ, որոնք իրենց տրամաբանական ավարտին հանգեցին ականավոր պետական գործիչ **Պերիկլեսի** օրոք: Տասնհինգ տարի անընդմեջ նա ընտրվեց առաջին ստրատեգոս:

Պերիկլեսը կարգավորեց Աթենքի հասարակական կյանքի բոլոր կողմերը՝ կարևորելով նախ և առաջ **քաղաքացիության հարցը**: Քաղաքացի ճանաչվեցին շուրջ 50 000 չափահաս տղամարդիկ, որոնց ծնողները աթենա-

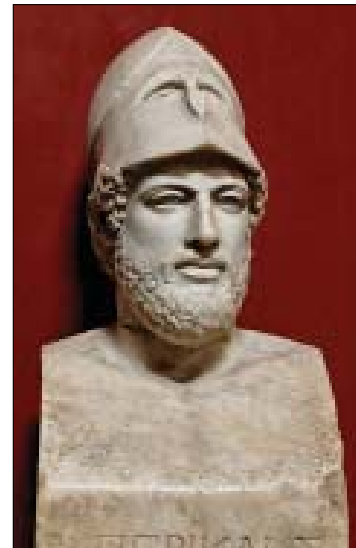
ցիներ էին: Կանայք ու երեխաները, ինչպես նաև բազմաքանակ օտարերկրացիները, որոնք բնակվում էին Ատտիկայում, քաղաքացի չէին համարվում: Աթենացիների հետ նրանք կազմում էին երկրի ազատ բնակչությունը՝ մոտ 350 000 մարդ:

Նրանց հակադրված էին անազատները՝ մեծ մասամբ օտար ծագումով ստրուկներ: Նրանք պատկանում էին իրենց տերերին, իրավագուրկ էին և կազմում էին Ատտիկայի բնակչության մոտ 20 տոկոսը:

Պերիկլեսն օրենքով սահմանեց քաղաքացիների իրավահավասարությունը: Անկախ իրենց ունեցվածքային, մտավոր ու կրթական մակարդակից՝ Աթենքի քաղաքացիներն օրենքի առաջ հավասար էին: Պետական պաշտոն վարելու համար սահմանվեց աշխատավարձ: Ամենաաղքատ քաղաքացիներն անգամ հնարավորություն ստացան մասնակցելու պետական գործերին:

Մեծացավ Աշխարհաժողովի դերը: Այն ընդունում էր պետական բոլոր օրենքները և հետևում դրանց կատարմանը: Աշխարհաժողովը պարբերաբար քննարկում էր բոլոր պաշտոնյաների հաշվետվությունը, որոշում արտաքին քաղաքականության կարևորագույն խնդիրները: Իսկ ընթացիկ խնդիրները լուծում էր Պետական խորհուրդը, որը ենթակա էր Աշխարհաժողովին:

Պերիկլեսյան Աթենքը դարձավ արվեստների և գիտության կենտրոն: Այստեղ ապրում ու ստեղծագործում էին շատ նշանավոր պատմագիրներ, իմաստասերներ, թատերագիրներ, ճարտարապետներ, նկարիչներ, քանդակագործներ: Քաղաքում կառուցվեցին բազ-

Պերիկլես

Մերում էր ազնվական ընտանիքից, ստացել էր համակողմանի կրթություն, փայլուն հոռետոր էր: Միտքն ու գործը միաված էին ժողովրդի բարեկեցության ապահովմանը: Իզուր չէ, որ նրա կառավարման տարիները համարվում են պոլիսային ժողովրդավարության ծաղկման ժամանակաշրջան:

մաթիվ տաճարներ, պետական ու բնակելի շինություններ: Աթենքը վերածվեց Հունաստանի մշակութային կենտրոնի:

Պոլիսային կարգի անկումը

Ք.ա. 431–404 թթ. Հունաստանում ընթացավ այսպես կոչված **Պելոպոնեսյան պատերազմը**: Հույները կռվում էին միմյանց դեմ՝ հողի, հարստության և ազդեցության համար: Հիմնական ախոյանները Աթենքը և Սպարտան էին: Իրանի նյութական օժանդակությամբ Սպարտան կորզեց հաղթանակը:

Պատերազմը քայքայեց երկրի տնտեսությունը, սրեց նեքին հակասությունները: Իրան հետևեցին սովն ու համաճարակը: Այս ծանր պայմաններում հունական զարգացած պոլիսներում միաձույլ դեմոսը սկսեց վերասերվել **ամբոխի**: Նրան օտար դարձան բարձր գաղափարները: Ի հայտ եկավ քաղաքական գործիչների մի նոր սերունդ, որն առաջնորդվում էր ոչ թե հասարակության, այլ սեփական շահերով: Նրանց կոչում էին **ամբոխավարներ**: Ընտրակաշառքով և գեղեցիկ խոստումներով նրանք ժողովրդին դարձնում էին կույր գործիք:

Ընդունված է համարել, որ այս իրադարձություններով ավարտվեց Հին Հունաստանի դասական դարաշրջանի պատմությունը:

*Տեսարան Ակրոպոլիսից.
Արեոպագոս*

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ե՞րբ են սկսվել հույն-պարսկական պատերազմները: Ք.ա. 490 թ. ի՞նչ նշանավոր ճակատամարտ է տեղի ունեցել:
2. Թվարկե՛ք Քսերքսեսի արշավանքի ժամանակ տեղի ունեցած գլխավոր իրադարձությունները:
3. Ե՞րբ և ի՞նչով ավարտվեցին հույն-պարսկական պատերազմները:
4. Ի՞նչպե՞ս Պերիկլեսը լուծեց Աթենքի բնակիչների քաղաքացիության հարցը:
5. Պետական կառավարման համակարգում ի՞նչ փոփոխություններ կատարեց Պերիկլեսը:
6. Գնահատե՛ք Պերիկլեսի գործունեությունը:
7. Ե՞րբ և ի՞նչ պատճառներով անկում ապրեց ժողովրդավարությունը: Ի՞նչ է ամբոխավարությունը:

Գործնական աշխատանքներ

Կազմակերպե՛ք «Երեք հարյուր սպարտացիներ» ֆիլմի ցուցադրությունը, տվե՛ք անհրաժեշտ բացատրություններ:

Քննարկման հարց

Համաձայն եք Թեմիստոկլեսի՝ «Հայրենիքը պոլիսի ո՛չ պատերն են, ո՛չ տաճարները, ո՛չ էլ անգամ նախնիների գերեզմանները, այլ քաղաքացիները և նրանց օրենքները» արտահայտության հետ: Հիմնավորե՛ք ձեր պատասխանը:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Հույն-պարսկական պատերազմներ, Թեմիստոկլես, Լեոնիդաս, Սալամինի ծովամարտ, Քսերքսես, Պերիկլես, Աթենքի քաղաքացի, ամբոխավարություն, դասական դարաշրջանի ավարտ

**§17. ԴԱՍԱԿԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԻ
ՀՈՒՆԱԿԱՆ ՍՇԱԿՈՒՅԹԸ**

Ջևսի արձանը

Կրոնը

Հույների կրոնը բազմաստվածային էր: Ք.ա. VIII–VI դարերում ձևավորվեց օլիմպիական տասներկու աստվածների պաշտամունքը: Ըստ հույների՝ աստվածները բնակվում էին Օլիմպոս լեռան գագաթին:

Ջևսը օլիմպիական աստվածների հայրն էր, կյանքի արարիչը, երկնքի, լույսի, արդարության աղբյուրը: Ուներ նաև պատժիչ գործառույթ. շանթերով սաստում էր կարգազանցներին:

Հերան ընտանիքի, մայրության, բարոյական մաքրության դիցուհին էր, Ջևսի կինը:

Ապոլոնը Արեգակի, լույսի, ճշմարտության, գուշակության, բժշկության դիցն էր: Հովանավորում էր գիտությունները, արվեստները և արհեստները:

Ափրոդիտեն գեղեցկության ու սիրո դիցուհին էր:

Աթենասը իմաստության, ճարտարության և արհեստների դիցուհին էր:

Արտեմիսը Լուսնի դիցուհին էր, բույսերի ու կենդանիների հովանավորը:

Դեմետրան մայր հողի և պտղաբերության դիցուհին էր:

Հեփեստոսը կրակի, դարբնության և ճարտարության դիցն էր:

Հերմեսը Ջևսի բաներն էր: Նախապես հոտերի և հովիվների, ապա նաև ճանապարհների և առևտրականների պահապանն էր:

Արեսը ռազմի դիցն էր:

Գիտնիստը պտղաբերության, խաղողի որթի, գինու և զվարճանքի դիցն էր: Հովանավորում էր թատրոնը:

Պոսեյդոնը գետերի, լճերի, ծովերի և օվկիանոսների տիրակալն էր, նավագնացների հովանավորը:

Բացի օլիմպիական ընտանիքի աստվածներից՝ կային բազմաթիվ ոգիներ, հերոսներ, որոնց հույները նույնպես պաշտում էին:

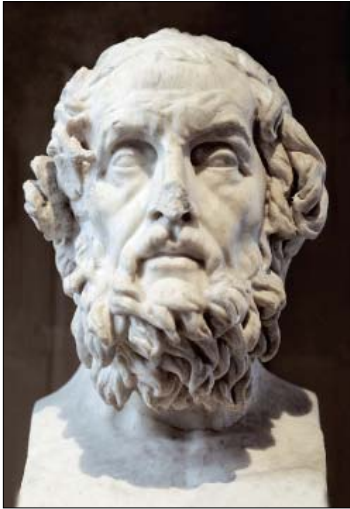
Կրթությունը

Ք.ա. VIII դ. Հունաստանում սկզբնավորվեց գրավոր մշակույթը: Հույները փյունիկեցիներից փոխ առան այբուբենը և հարմարեցրին իրենց լեզվին՝ ստեղծելով **22 տառից կազմված այբուբեն**: Գրառումները կատարվում էին մոմածածկ տախտակների կամ պապիրուսների վրա: Ստեղծվեցին առաջին գրքերը:

Արխաիկ դարաշրջանում գրաճանաչ մարդկանց մեծ պահանջ առաջացավ: **Պոլիսներում սկսեցին պետական ծախսերով բացել տարրական դպրոցներ**: Երեխաներին սովորեցնում էին գիր, հաշիվ, սրբազան երգեր ու

Ռաֆայել Սանտի.
«Աթենքի դպրոցը»

Հոմերոս

ծեսեր: Ք.ա. V դ. Հունաստանում գրաճանաչության մակարդակը բավականին բարձր էր:

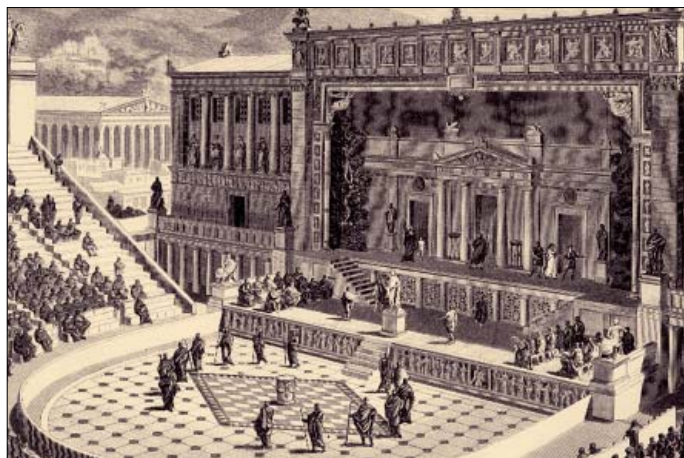
Հետագայում հայտնվեցին նաև բարձր տիպի դպրոցներ: Դրանք մասնավոր էին, պատկանում էին հանրաճանաչ իմաստասերներին: Այդպիսիք էին **Պլատոնի ակադեմիան** և **Արիստոտելի լիկեոնը**: Իմաստասերներն իրենց աշակերտներին գիտելիքներ էին տալիս բնության և հասարակության մասին:

Գրականությունը և թատրոնը

Գրականությունը ձևավորվել է հնագույն առասպելների և ասքերի հիման վրա: Կային աստվածներին և հերոսներին նվիրված շարքեր: Հատկապես մեծ տարածում ունեցրած էր այն շարքը, որը պատմում էր Տրոյայի դեմ արքայացիների մղած տասնամյա պատերազմի մասին: Ք.ա. VIII դարում դրանք վերանշակել է վիպասաց **Հոմերոսը**, և ծնունդ են առել «Իլիական» ու «Օդիսական» պոեմները: Դրանք համաշխարհային գրականության գլուխգործոցներ են:

Արխաիկ դարաշրջանում ձևավորվեց գրականության մի նոր ժանր՝ **քնարերգությունը**:

Դիոնիսոսի թատրոնը
Բելփիքում

Քնարի նվագակցությամբ բանաստեղծները կարդում էին իրենց ստեղծագործությունները, որոնք սիրո և տառապանքի, հրճվանքի և հիասթափության, հավատարմության և խարդավանքի մասին էին:

Նույն դարաշրջանում Դիոնիսոս աստծուն նվիրված ծիսակատարություններից ծնվեց **թատրոնը**: Հունական թատրոններում բեմադրվում էին **ողբերգություններ** (տրագեդիա) և **կատակերգություններ** (կոմեդիա):

Ներկայացումների համար սկսեցին կառուցել կիսաշրջանի տեսքով հատուկ շինություններ, որոնք կոչվեցին **ամֆիթատրոններ**:

Ք.ա. V դարի խոշորագույն ողբերգակներից են **Էսքիլեսը, Սոփոկլեսը, Էվրիպիդեսը**:

Արվեստը

Հունաստանում հատկապես զարգացած էին ճարտարապետությունն ու քանդակագործությունը: Համաչափության սկզբունքով հույն վարպետները ստեղծում էին բազում շինություններ: Շաղախ չէին օգտագործում, խոշոր քարերը՝ մարմար, կրաքար, բազալտ, մշակում էին մեծ ճշգրտությամբ և դնում իրար վրա: Ճարտարապետական մեծարժեք շինություններ էին ստեղծվում բոլոր զարգացած պոլիսներում:

Մարմնակրթությունը

Մարմնական դաստիարակությունը հույների կյանքի անբաժանելի մասն էր: Նրանց կարծիքով՝ մարդը պետք է ձգտեր կատարելության ինչպես մտավոր, այնպես էլ մարմնական զարգացման գործում: Կառուցում էին **գիմնազիոններ**, որտեղ մարդիկ զբաղվում

Օլիմպիական խաղեր

Խաղերն անցկացվում էին Օլիմպիա ավանում, որտեղ Ջևսի և նրա կնոջ՝ Հերա դիցուհու տաճարներն էին: Կառուցվել էին նաև գիմնազիոն՝ մարզումների և ստադիոն՝ մրցումների համար: Դասական շրջանում խաղերը տևում էին հինգ օր:

Առաջին օրը կատարվում էին սրբազան ծիսակատարություններ: Մարզիկներն ու դատավորները հանդիսավոր երդվում էին լինել ազկիվ ու արդար:

Հաջորդ երեք օրերին մարզիկները մրցում էին ձիավարությունից, մարտականք կառավարելուց, ըմբշամարտից, կոփամարտից, վագրից և այլն:

Վերջին՝ հինգերորդ օրը հրապարակվում էին հաղթողների անունները: Նրանք պարգևատրվում էին դափնեպսակով: Դրան հաջորդում էր սրբազան ճաշկերույթ: Մարզիկները լքում էին Օլիմպիա ավանը՝ խոստանալով բարձր պահել խաղերի հեղինակությունը:

Օլիմպիական խաղերը շարունակվել են մինչև 393 թ.: Քրիստոնեական եկեղեցու պահանջով դրանք արգելվել են: Վերականգնվել են միայն 1896 թ., երբ Աթենքում կազմակերպվեցին մեր ժամանակների Առաջին օլիմպիական խաղերը:

Սկալպտսկանսկայրորդը

Էին տարբեր մարզաձևերով՝ վազք, կռփամարտ, նետաձգություն, ձիավարություն և այլն: Շուտով սկսեցին կազմակերպել տեղական և համահունական մրցումներ:

Գրանցից ամենաճանաչվածը աստվածների պատվին կազմակերպվող **օլիմպիական խաղերն** էին: Առաջին օլիմպիական խաղերը անցկացվել են **Ք.ա. 776 թվականին** Հարավային Հունաստանի Էլիդա երկրամասում: Խաղերը կազմակերպվում էին չորս տարին մեկ անգամ: Այդ ընթացքում Հունաստանում հռչակվում էր համընդհանուր խաղադուրություն:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ըստ հույների՝ որտեղ էին բնակվում իրենց աստվածները:
2. Ումի՞ց էին հույները փոխ առել այբուբենը: Քանի՞ տառ ուներ հունական այբուբենը: Թվարկե՛ք Հին Հունաստանի բարձր տիպի դպրոցները: Ի՞նչ էին այնտեղ սովորեցնում:
3. Հունական ո՞ր պոեմներն են համաշխարհային գրականության գլուխգործոցներ: Ո՞վ և ե՞րբ է դրանք վերամշակել:
4. Ինչպե՞ս է առաջացել թատրոնը: Ի՞նչ էին բեմադրում թատրոններում:
5. Ե՞րբ և որտե՞ղ են կայացել Առաջին օլիմպիական խաղերը:

Գործնական աշխատանք

Տեսրո՞ւմ լրացրե՛ք աղյուսակը՝ ըստ տրված օրինակի:

Հունական դիցարան	Ինչի աստվածն է	Հայկական դիցարանի համարժեք աստվածը (եթե կա)
Ափրոդիտե	Սիրո և գեղեցկության	Աստղիկ

Նոր հասկացություններ, անուններ, արտահայտություններ

Օլիմպիական տասներկու աստվածներ, իմաստասեր (փիլիսոփա), Պլատոն, Պլատոնի ակադեմիա, Արիստոտել, Արիստոտելի լիկեոն, Հոմերոս, ողբերգություն, կատակերգություն, ամֆիթատրոն, Ֆիդիաս, Պարթենոն, գիմնազիոն, օլիմպիական խաղեր

ԲԱԺԻՆ 3

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1. Հունաստանը, հնում ունենալով մարդկային և նյութական սահմանափակ հնարավորություններ, մեծ ավանդ է ներդրել համաշխարհային պատմության մեջ: Հին Հունաստանից է սկսվում արդի Եվրոպան:

◊ *Կրեյտեի թագավորությունն ինչ դեր է խաղացել Հունաստանի պատմության մեջ: Բնութագրե՛ք Հուներոսյան դարաշրջանը, որքան է այն տևել:*

2. Արխաիկ դարաշրջանում Հունաստանում ձևավորվեց պետության մի ինքնատիպ տարատեսակ՝ պոլիսը (քաղաք-պետությունը): Դրանում աստիճանաբար հզորացավ միջին ունեցվածքի հասարակական դասը, որը տապալեց ավագանու տիրապետությունը և ճանապարհ հարթեց ժողովրդավարական կարգերի հաստատման համար: Մեծ գաղութացման շնորհիվ հունական կենցաղն ու մշակույթը տարածվեցին Միջերկրական և Սև ծովերի ավազաններում:

◊ *Թվարկե՛ք հունական մի քանի հայտնի պոլիսներ և ցոյց տվե՛ք բարրեզի վրա: Պոլիսներում կառավարման ինչ համակարգ հաստատվեց: Ինչ է օլիգարխիան: Ինչո՞ւ հույները գաղութներ հիմնեցին ծովափնյա տարրեր վայրերում:*

3. Ք.ա. VIII–VI դարերում ձևավորված Սպարտա պետությունը մեծ դեր է խաղացել Հունաստանի պատմության մեջ: Դա պայմանավորված էր նրա յուրօրինակ հասարակական կառուցվածքով, ինչպես նաև սպարտացիների բարոյական և մարդկային արժեքներով:

◊ *Գծապարկերով ներկայացրե՛ք Սպարտայի դասային կառուցվածքը և կառավարման համակարգը: Դասարիարակության ինչ համակարգ էր գործում Սպարտայում: Բնութագրե՛ք և փորձե՛ք պարկերել մի սպարտացու:*

4. Աթենքը Ատտիկա երկրամասի կենտրոնն էր, որը Միջին Հունաստանում է: Նշված դարաշրջանում Աթենքում անզիջում պայքար ծավալվեց էվպատորիկների խմբի շխանության դեմ: Պետությունը բռնեց բարեփոխումների ուղին, որը հանգեցրեց ժողովրդավարական պոլիսի ձևավորմանը:

◊ *Ո՞ւմ բարեփոխումների շնորհիվ Աթենքում հասարակույթը ժողովրդավարություն: Գծապատկերով ներկայացրե՛ք Աթենքի կառավարման համակարգը:*

5. Ք.ա. V դ. սկզբներին պատերազմներ սկսվեցին հույների և Աքեմենյան Իրանի միջև: Աքեմենյան Իրանի դեմ մղված ազատագրական պայքարի ընթացքում Աթենքում մեծ զարգացում ապրեց ժողովրդավարությունը: Նրա գագաթնակետը դարձան Պերիկլեսի կառավարման տասնհինգ տարիները:

◊ *Որո՞նք էին հույն-պարսկական պատերազմների պատճառները, ինչո՞վ ավարտվեցին դրանք: Ինչպե՞ս են կոչվում և ի՞նչ նշանակություն ունեցան Պերիկլեսի կառավարման տարիները: Ասում են՝ Աթենքը դարձավ Հունաստանի հոգևոր կենտրոնը. հիմնավորե՛ք այդ տեսակետը:*

6. Գասական դարաշրջանում հին հույները ստեղծեցին մշակութային անանց արժեքներ, որոնք կազմում են եվրոպական արդի մշակույթի հիմքը: Դրանք վերաբերում են ամենատարբեր բնագավառների՝ կրոն և իմաստասիրություն, թատրոն և ճարտարապետություն, դպրոց և գրականություն, կերպարվեստ և մարմնակրթություն:

◊ *Ո՞ր ժամանակաշրջանն է ընդգրկում հունական դասական մշակույթը: Ներկայացրե՛ք այդ մշակույթի նվաճումներն՝ ըստ բնագավառների: Երբ և որտե՞ղ են կայացել Առաջին օլիմպիական խաղերը: Այսօր անցկացվում են օլիմպիական խաղեր: Ի՞նչ գիտեք դրանց մասին:*

§18. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՍԱԿԵԴՈՆԱՑԻ

Մակեդոնիայի վերելքը

Հունական պոլիսների ճգնաժամի շրջանում Հունաստանից հյուսիս հզորանում էր Մակեդոնիան: Այդ երկիրը համեմատաբար ուշ մտավ պատմական ասպարեզ: Նրանում դեռ կենսունակ էին տոհմական կյանքի վերապրուկները: Ավագանին ուժեղ էր, իսկ արքայական իշխանությունը՝ թույլ:

Իրավիճակը փոխվեց Փիլիպոս II-ի (Ք.ա. 359–336 թթ.) օրոք: Ամրապնդվեց արքայական իշխանությունը, զարգացավ տնտեսական կյանքը: Ստեղծվեց ժամանակի լավագույն բանակը, որի կորիզը հունական կատարելագործված փաղանգն էր:

Արքան վարում էր արտաքին նպատակալաց քաղաքականություն: Նա քաջատեղյակ էր ներհունական գործերին և նպատակ ուներ նվաճելու Հունաստանը: Այնտեղ նա բազմաթիվ համախոհներ ուներ: Գործելով մերթ դիվանագիտությամբ, մերթ ռազմական միջոցներով՝ Փիլիպոս II-ը ի վերջո հասավ իր նպատակին: Ք.ա. 338 թ. նրա բանակը մտավ Հունաստան և պարտության մատնեց պոլիսների միացյալ զորքին: Նա Կորնթոսում հրավիրեց վեհաժողով: Փիլիպոս II-ի ղեկավարությամբ ստեղծվեց **համահունական միություն**, որի նպատակն էր վրեժ լուծել պարսիկներից հույների ոտնահարված

Փիլիպոս II

Մակեդոնիայի այս արքան բարդ ու հսկասական անձնավորություն էր: Հեռաբեռ էր ու զգույշ, բայց միաժամանակ՝ հախտուն ու անկանխադեմ:

Իրեն պահում էր պարզ ու հասարակ, լսում էր անգամ հասարակ զինվորի կարծիքը: Այրուհանդերձ, սիրում էր շքեղությունն ու փառքը:

Հաճախ խախտում էր կնքած պայմանագրերը: Սիրում էր կրկնել. «Ոսկով բեռնված ավանակը կարող է գրավել ուզածդ ամբողջ»:

պատվի համար: Փիլիպոսը ներկայանում էր որպես հույների և մակեդոնացիների առաջնորդ: Նա սկսեց պատերազմի նախապատրաստվել Իրանի դեմ, սակայն Ք.ա. 336 թ. դավադրաբար սպանվեց:

Գահ բարձրացավ թագաժառանգ Ալեքսանդրը (Ք.ա. 336–323 թթ.): Տաղանդավոր այդ երիտասարդը ստացել էր հունական հիմնավոր կրթություն: Նրա ուսուցիչն էր իմաստասեր Արիստոտելը: Գիտելիքների և անկոտրում կամքի շնորհիվ նրան վերապահված էր դառնալ Հին աշխարհի մեծագույն գործիչներից մեկը:

Ալեքսանդր Մակեդոնացին ավարտին հասցրեց հակապարսկական պատերազմի նախապատրաստությունը:

Ալեքսանդր Մակեդոնացու սարկոֆագը, որի վրա քանդակված են դրվագներ նրա հերոսական արշավանքներից

**Ալեքսանդրի Արևելյան արշավանքը
և մեծ փերության կազմավորումը**

Շառլ Լեբրեն.
«Ալեքսանդր Մակեդոնացու
մուտքը Բաբելոն»

Ք.ա. 334 թ. երիտասարդ արքան 40-հազարանոց բանակով մուտք գործեց Ասիա: Սկսվեց նրա նշանավոր՝ Արևելյան արշավանքը: Այն տևեց շուրջ տասը տարի՝ մինչև Ք.ա. 325 թ.: Ալեքսանդրը նախ գրավեց Փոքր Ասիայի արևմուտքը, ապա՝ Փյունիկիան, Եգիպտոսը և Ասորիքը: Գլխավոր ճակատամարտը տեղի ունեցավ Ք.ա. 331 թ. Հյուսիսային Միջագետքում՝ Գավգամելա կոչվող վայրում: Պարսկական զորքը ջախջախվեց:

Հետագայում պարսիկներն առանց դիմադրության հանձնեցին իրենց մայրաքաղաքը՝ Պերսեպոլիսը: Այն կողոպտվեց ու ավերվեց: Այնուհետև Ալեքսանդրը հպատակեցրեց Արևելքը՝ ընդհուպ մինչև Հնդկաստան: Նա ուներ բազմաթիվ մտահղացումներ, սակայն բանակը հոգնել էր: Հրաժարվելով առաջ շարժվելուց՝ Ալեքսանդրին զինվորները ստիպեցին դադարեցնել արշավանքը:

Ք.ա. 331 թ. գարնանը Ալեքսանդր Մակեդոնացին դուրս եկավ Եգիպտոսից և ուղղություն վերցրեց դեպի Միջագետք: Նրան այցելեցին պարսից արքա Դարեհ III-ի դեսպանորդները: Արքան առաջարկում էր կնքել խաղաղության դաշնագիր՝ խոստանալով ճանաչել Ալեքսանդրի իշխանությունը Եփրատից արևմուտք ընկած տարածքների նկատմամբ: Ալեքսանդրի պատասխանը դիպուկ էր ու լակոնական. «Պե՞րք չէ ինձ զիջել այն, ինչ արդեն գրավել եմ զենքով»:

Արիստոտելը դասավանդում է Ալեքսանդրին

Ք.ա. 325 թ. արքան վերադարձավ Բաբելոն, որը դարձրել էր իր տերության մայրաքաղաքը: Պատմության մեջ նախադեպը չունեցող տերությունը միավորում էր Հունաստանից ու Մակեդոնիայից մինչև Հնդկաստան ընկած ողջ տարածքը:

Հելլենականություն

Հելլենականություն բառացի նշանակում է հունականություն: Ալեքսանդրի տերության ստեղծմամբ տեղի ունեցավ հունական և արևելյան մշակույթների փոխներթափանցում, համադրում:

Ալեքսանդրի տերության հսկայական տարածքում լուրջ խնդիր ծառայեց: Անհրաժեշտ էր կարգավորել այնտեղ ապրող ժողովուրդների կյանքը, որոնք հասարակական զարգացման ամենատարբեր մակարդակներում էին՝ տոհմացեղային կենցաղից մինչև պոլիսային կարգ:

Ալեքսանդրը փորձեց միավորել Արևելքի՝ իր իշխանությանը ենթակա ժողովուրդներին: Նա սկսեց հետաքրքրվել նրանց օրենք-

Ալեքսանդրի ուսուցիչ Արիստոտելը նրան հորդորում էր գրավել Արևելքը և ստրկացնել տեղացիներին: Մակայն նա հրաժարվեց այդ ծրագրից: Ընդհակառակը, արեց ամեն բան՝ արևելյանների համակրանքը շահելու համար:

Պատմում են, որ Աքեմենյան վերջին արքա Գարեհ III-ը իր ենթականերից մեկի դավադրության զոհ դարձավ: Ալեքսանդրը ձերբակալեց դավադրին և կազմակերպեց դատավարություն: Ինքն էլ հանդես եկավ որպես մեղադրող: Վերջում պահանջեց մահապատիժ, քանի որ «նա ձեռք էր բարձրացրել իր աստվածային տիրակալի վրա»:

Ալեքսանդրը գիտեր գնահատել իր հակառակորդներին: Եվ դա բազմապատկում էր նրա փառքը:

ներով, սովորույթներով ու բարքերով, իր կողմն էր գրավում ավագանուն: Նրա նպատակն էր համադրել այն լավագույնը, որ ստեղծել էին հույները և Արևելքի ժողովուրդները: Հունարենը դարձավ ազգամիջյան հաղորդակցության պաշտոնական լեզու:

Փորձ արվեց համադրությունն իրագործել նաև կրոնի ասպարեզում: Արքան ցանկանում էր իր տերության մեջ հաստատել հավերժական կրակի պաշտամունքը: Մոցվեց նաև արքայի պաշտամունքը: Նա ներկայացվում էր իբրև կենդանի աստված:

Ալեքսանդրը մեծ կարևորություն էր տալիս քաղաքներին՝ իբրև փոխշփումների միջավայրի: Նա իր արշավանքի ժամանակ հիմնեց ավելի քան յոթանասուն քաղաք:

Այս ամենով հանդերձ՝ յուրաքանչյուր երկրում հունական և արևելյան արժեքների համադրությունը դրսևորվում էր յուրահատուկ ձևերով և երանգներով: Հունաստանի և Արևելքի արժեքների՝ երեք հարյուրամյակ տևած այս համադրությունը աշխարհի միավորման (համաաշխարհայնացման) առաջին պատմական փորձն էր:

*Ալեքսանդր Մակեդոնացին և
Դարեհը III-ը Գալգամեղայի
ճակատամարտում.
Խճանկար*

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ո՞ր արքայի օրոք Մակեդոնիայում ամրապնդվեց արքայական իշխանությունը:
2. Ո՞րն էր Կորնթոսյան միության պաշտոնապես հռչակված նպատակը:
3. Ե՞րբ է սկսվել Ալեքսանդր Մակեդոնացու Արևելյան արշավանքը: Քանի՞ տարի է տևել այն:
4. ԹՎարկե՞ք Ալեքսանդր Մակեդոնացու նվաճած երկրներն ու տարածքները:
5. Բացատրե՞ք «հելլենականություն» հասկացությունը: Հասարակական կյանքի ո՞ր բնագավառներում այն դրսևորվեց:
6. Ի՞ր արշավանքների ընթացքում քանի՞ քաղաք է հիմնադրել Ալեքսանդրը: Ինչո՞ւ:

Քննարկման հարց

Փորձե՞ք հիմնավորել, որ Ալեքսանդր Մակեդոնացին Հին աշխարհի մեծագույն գործիչներից է:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Մակեդոնիա, Փիլիպոս II, Կորնթոսյան միություն, Ալեքսանդր Մակեդոնացի, Արևելյան արշավանք, Գավգամելա, Պերսեպոլիս, հելլենականություն

§19. ՀԵԼԼԵՆԻՍՏԱԿԱՆ ԱՃԵՆԱՐԿԸ

Պետությունները

Ալեքսանդր Մակեդոնացին մահացավ Ք.ա. 323 թ. 33 տարեկան հասակում: Իշխանության համար դաժան պատերազմներ սկսվեցին: Միմյանց դեմ պայքարում էին արքայի զորավարները, որոնցից յուրաքանչյուրը ձգտում էր զբաղեցնել թափուր գահը: Ի վերջո Ալեքսանդրի տերությունը տրոհվեց: Առաջացան հելլենիստական նոր պետություններ՝ Սելևկյան տերությունը, Եգիպտոսը, Մակեդոնիան, Պերգամոնը և այլն:

Հելլենիստական Եգիպտոսը

Այս պետությունը հիմնել է Ալեքսանդրի զորավարներից **Պտղոմեոսը Ք.ա. 305 թվականին**: Տարածքն ընդգրկում էր Նեղոսի հովիտը և Էգեյան ծովի արևելյան ափի որոշ հատվածներ: Բանակը և կառավարման բոլոր լծակները կենտրոնացած էին մակեդոնացիների և հույների ձեռքին:

Համայնական գյուղացիներն իրավագուրկ էին՝ կիսաստրուկի մակարդակի: Նրանք պարտավոր էին պետությանը առաջին հերթին մատակարարել հացահատիկ: Գյուղացիներից քիչ էին տարբերվում արհեստավորները:

Դրան հակառակ՝ արքունիքն ապրում էր շվայտ կյանքով: Արքան իր մտերիմներին, պաշտոնյաներին ու զինվորականներին նվիրում էր կալվածքներ և ստրուկներ՝ դարձնելով պետական իշխանության հենարան:

Պտղոմեոս I

Ալեքսանդր Մակեդոնացու մանկության ընկերն էր: Մասնակցել է նրա բոլոր ձեռնարկումներին: Արևելյան արշավանքի ժամանակ եղել է մակեդոնական հեծելազորի հրամանատարներից մեկը:

Պահել է օրագիր, որտեղ նկարագրել է արշավանքի պարմությունը, որը սկզբնաղբյուր է դարձել հետագա հեղինակների համար:

Ալեքսանդրը նրան վարսեղ է հարուստ և զարգացած Եգիպտոսի կառավարունը: Արքայի մահից հետո Պտղոմեոսը նրա դիակը փարել և թաղել է Ալեքսանդրիսյում: Հույս ուներ դառնալու նրա ժառանգորդը, որը, սակայն, չիրականացավ:

Մելիկոս Նիկայոս

Ալեքսանդր Մակեդոնացու զորավարներից էր: Աչքի չի ընկել զորավարական տաղանդով, սակայն ուներ կազմակերպչական մեծ ընդունակություններ:

Ալեքսանդրի մահից հետո դարձել է Բաբելոնիայի կառավարիչը: Իշխանության համար ծավալված պայքարում Մելիկոսը հաջողությամբ խուսա՛նավում էր զանազան խմբավորումների միջև:

Իրեն հռչակեց հելլենիստական ամենամեծ տերության արքա: Հիմք դրեց Մելիկյանների արքայատոհմին:

Մայրաքաղաքը **Ալեքսանդրիան** էր, որը հիմնել էր Ալեքսանդր Մակեդոնացին **Ք.ա. 332 թ.**: Ալեքսանդրիան ուներ 100 հազարից ավելի բնակչություն: Մեծամասնությունը մակեդոնացիներ և հույներ էին: Եգիպտացիները, որ Ալեքսանդրին դիմավորել էին իբրև ազատարարի, այժմ մերժված էին: Նրանց ու նվաճողների միջև հակասությունն ու պայքարը երբեք չդադարեց: Դա աստիճանաբար թուլացրեց հելլենական Եգիպտոսը: **Ք.ա. 30 թ.** երկիրը գրավվեց Հռոմի կողմից և վերածվեց նրա մի նահանգի:

Մելիկյան տերությունը

Այս պետությունը հիմնել է Ալեքսանդրի զորավարներից **Մելիկոսը Ք.ա. 305 թ.**: Իր տարածքով հելլենիստական երկրներից ամենամեծն էր: Մայրաքաղաքն էր **Աստիոքը**: Ասորիքից բացի՝ տերությունը ներառում էր Միջագետքը, Իրանը, Միջին Ասիան՝ ընդհուպ մինչև Հնդկաստան:

Երկրի հիմնական բնակչությունը գյուղացիներն էին: Նրանք միավորված էին համայնքների մեջ և ազատ էին: Համայնքն արքային վճարում էր չափավոր հարկ, կատարում շինարարական աշխատանքներ: Արքան հովանավորում էր գյուղացիներին:

Ծառայության դիմաց իր գործակալներին ու զինվորականներին արքան նվիրաբերում էր հող և ստրուկներ: Դրանց հիման վրա ստեղծվում էին **մասնավոր տնտեսություններ՝ դաստակերտներ, ագարակներ**, որտեղ հիմնական աշխատող ուժը ստրուկներն էին:

Քաղաքներն ունեին արտոնյալ կարգավիճակ: Արքային վճարում էին սահմանափակ

հարկեր և ունեին ներքին ինքնավարություն: Հետևելով Ալեքսանդրի օրինակին՝ Մելևկյան արքաները հիմնում էին նորանոր քաղաքներ: Դրանք հելլենականության և արքայական իշխանության կայուն հենարաններն էին: Այդ քաղաքներով էին անցնում միջագային առևտրի մայրուղիները՝ Չինաստանից և Հնդկաստանից դեպի Միջերկրականի ավազանի երկրները:

Ք.ա. 190 թ. Մագնեսիա քաղաքի մոտ սելևկյանները ծանր պարտություն կրեցին հռոմեացիներից: Եվ հպատակ ժողովուրդներից շատերն անկախացան:

Այնուհետև Մելևկյան պետությունը սահմանափակվեց Ասորիքի տարածքում: Երկիրը բզկտվում էր գահակալական կռիվներից: Եվ աստիճանաբար միտք հղացավ՝ հրավիրելու մի կարող և հեղինակավոր տիրակալի: Ընտրությունը կանգ առավ հայոց **Տիգրան Մեծ** արքայից արքայի վրա: **Ք.ա. 83 թ.** Ասորիքը միացվեց հայոց տերությանը: Դա Մելևկյան պետության վերջն էր:

Հետագայում Ասորիքը բռնակցվեց Հռոմին և վերածվեց նրա մի նահանգի:

Հելլենիստական մշակույթի կենտրոնները

Հելլենիստական տիրակալները հելլենիստական մշակույթը ծառայեցնում էին հպատակներին միավորելու և իրենց իշխանությունն ամրապնդելու նպատակին: Նրանց հովանավորությամբ ձևավորվեցին մշակույթի կենտրոններ Ալեքսանդրիան, Պերգամոնը, Անտիոքը և այլն:

Ալեքսանդրիան Ք.ա. III դարի առաջին

Մերադադրամ՝ Տիգրան Մեծի պարկերով

Հայոց արքա Տիգրան Մեծը (Ք.ա. 95–55 թթ.) սերում էր Արտաշեսյան արքայատոհմից: Ծնվել է մոտ Ք.ա. 140 թվականին:

Գրավել է Ծոփքը և ավարտել Մեծ Հայքի միավորման գործընթացը: Դաշնակցել է Պոնտոսի թագավորության հետ, հաղթանակ տոնել պարթևների նկատմամբ:

Ստեղծել է իր տերությունը, որը տարածվում էր Կովկասյան լեռներից մինչև Եգիպտոսի սահմանները: Կառուցել է Տիգրանակերտ մայրաքաղաքը և բազմաթիվ այլ քաղաքներ:

Ք.ա. 69–68 թթ. ծանր պատերազմ է վարել Մեծ Հայք ներխուժած հռոմեական բանակի դեմ և հաղթանակ տոնել:

Ք.ա. 66 թ. Հռոմի հետ կնքել է խաղաղության դաշնագիր: Հրաժարվել է արտաքին նվաճումներից և ճանաչվել «Հռոմի բարեկամ»:

կեսից սկսեց վերածվել համաշխարհային մշակույթի կենտրոնի: Ստեղծվեց նշանավոր **Մուսեյոնը**, ուր հրավիրվեցին ժամանակի ականավոր մաթեմատիկոսներ, աշխարհագրագետներ, պատմագիրներ, իմաստասերներ, բանաստեղծներ: Պետությունը հոգում էր նրանց բոլոր ծախսերը. նրանց մնում էր միայն ստեղծագործել: Ժամանակի ընթացքում ձևավորվեց **Ալեքսանդրիայի գրադարանը**, որտեղ պահվում էր շուրջ 500 հազար ձեռագիր գիրք:

Հելլենիստական գիտության նվաճումներից էր նաև **Ալեքսանդրիայի փարոսը՝** շուրջ 120 մետր բարձրությամբ մի աշտարակ: Փարոսի բրոնզե հայելիները լուսավորում էին ծովը և ապահովում անվտանգ նավարկություն:

Պերգամոնը համանուն թագավորության մայրաքաղաքն էր: Այն Փոքր Ասիայի արևմուտքում էր: Ք.ա. III դարի վերջին այստեղ

*«Ալեքսանդրիայի գրադարանում»
XIX դ. փորագրություն*

2002 թ. Ալեքսանդրիայում հին գրադարանի տեղում կառուցվեց նոր և ժամանակակից «Ալեքսանդրիայի գրադարանը», ուր պահվում է մոտ 8 մլն գիրք: Ընթերցասրահը զբաղեցնում է 70000 մ² տարածք: Մուտքն ազատ է բոլոր ցանկացողների համար:

Այն կոչված է վերականգնելու գրադարանի նախկին փառքը

հիմնվեցին ակադեմիա և գրադարան՝ 350 հազար ձեռագրով: Այստեղ հորթի կաշվից ստեղծվել էր գրության հատուկ նյութ՝ մագաղաթ:

Անտիոքը նույնպես ամբարել էր մեծ քանակությամբ գիտական և գեղարվեստական գրականություն: Այստեղ ձևավորվել էր իմաստասիրական դպրոց, որը շարունակում էր Արիստոտելի Լիկեոնի ավանդույթները:

Ժամանակակիցները հիացնունքով էին խոսում Անտիոքի ճարտարապետական տեսքի մասին: Նրբագեղությամբ այն չուներ իր հավասարը ողջ հելլենիստական աշխարհում:

Պերգամոնի զոհասեղանը

Համարվել է աշխարհի հրաշալիքներից մեկը: Կառուցվել է Պերգամոնի արքաների ջանքերով մոտ Ք.ա. 160 թվականին: Ուներ 120 մ լայնություն: Ջոհասեղանի երկայնքով ձգվում էր շքեղ հարթաքանդակների շարքը: Այն պատկերում էր օլիմպիական աստվածների պայքարը չար ուժերի (տիտանների) դեմ:

Վերականգնված վիճակում այժմ պահվում է Բեռլինի ազգային թանգարանում:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ալեքսանդրի տերության տրոհման արդյունքում հելլենական ինչ պետություններ առաջացան:
2. Ք.ա. 305 թ. ղվ հիմնադրեց հելլենական Եգիպտոսը: Ո՞րն էր դրա մայրաքաղաքը: Երբ է այն հիմնադրվել:
3. Ո՞վ և երբ է հիմնադրել Սելևկյան տերությունը: Ո՞ր տարածքներն էր այն ընդգրկում:
4. Ինչո՞վ էր բացատրվում քաղաքների արտոնյալ կարգավիճակը Սելևկյան տերությունում:
5. Ինչ հետևանքներ ունեցավ Մագնեսիայի ճակատամարտը Սելևկյան տերության համար:
6. Հայոց ո՞ր տիրակալը հրավիրվեց՝ բազմելու Սելևկյան գահին:
7. Թվարկե՞ք հելլենական մշակույթի կենտրոնները:
8. Նշե՞ք՝ ա) Ալեքսանդրիայի, բ) Պերգամոնի, գ) Անտիոքի մշակութային կարևորագույն ձեռքբերումները:

Քննարկման հարց

Ձեր կարծիքով ինչո՞ւ Ալեքսանդրի մահից քիչ ժամանակ անց նրա ստեղծած աշխարհակալ տերությունը տրոհվեց:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Պտղոմեոս, Ալեքսանդրիա, Սելևկյան տերություն, Անտիոք, Մուսեյոն, Ալեքսանդրիայի գրադարան, Ալեքսանդրիայի փարոս, Պերգամոն, մագաղաթ

ԲԱԺԻՆ 4

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

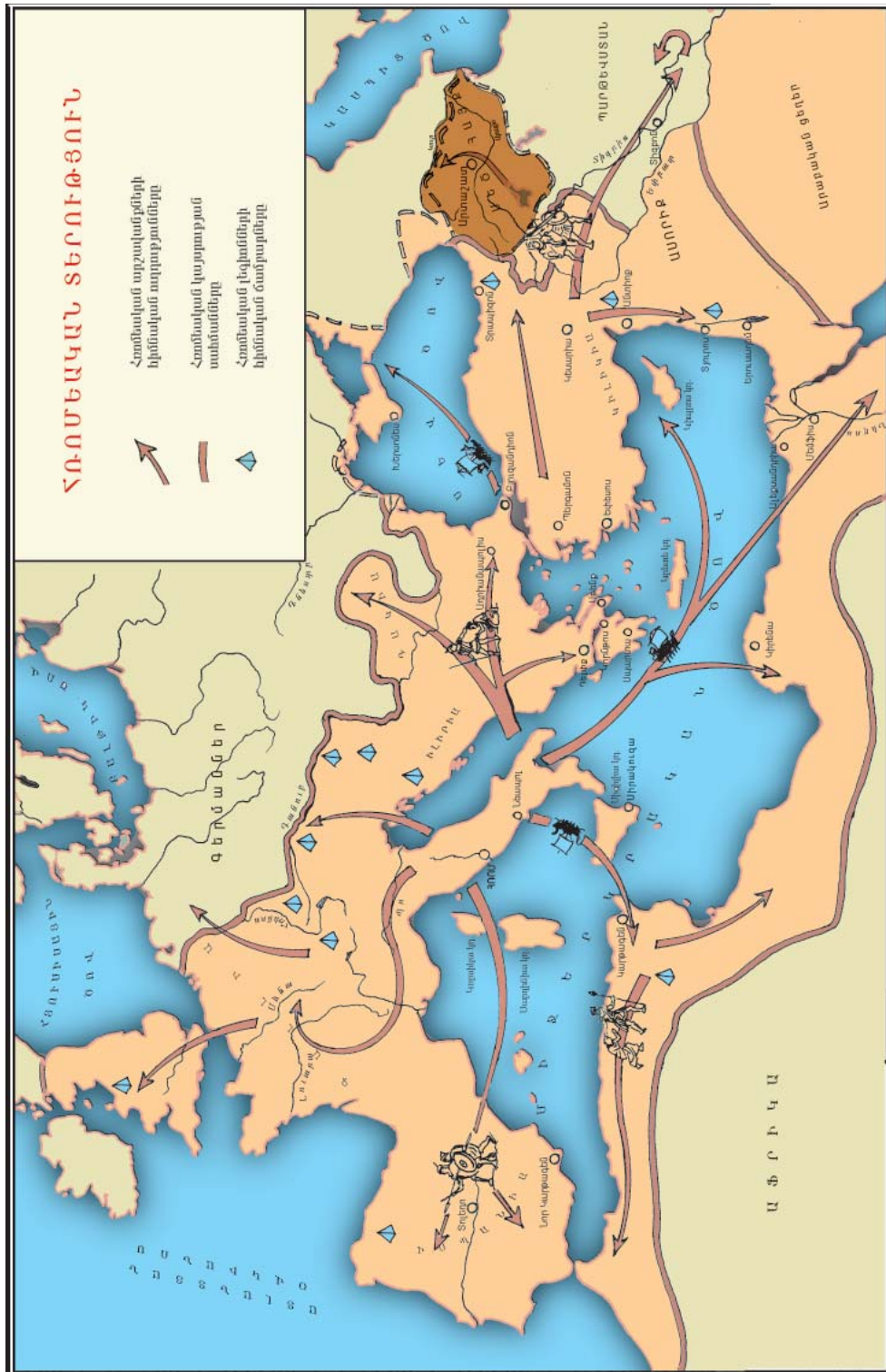
1. Ալեքսանդր Մակեդոնացու գործունեությամբ համաշխարհային պատմության մեջ սկսվում է մի նոր դարաշրջան, որը ստացել է հելլենականություն անունը: Համադրվեցին արևելյան և հունական արժեքները արտադրության, հասարակական կյանքի կազմակերպման, գիտության, արվեստի և կրոնի ասպարեզներում:

◊ *Երբ սկսեց զորեղանալ Մակեդոնիան: Քարտեզի վրա ցույց տվեք Ալեքսանդրի նվաճած երկրներն ու փարսաժքները: Ալեքսանդր Մակեդոնացին համարվում է համաշխարհային պայմանության մեծագույն դեմքերից մեկը:*

Համաձայն էք այս տեսակետի հետ, տվե՛ք ձեր գնահատականը:

2. Ալեքսանդր Մակեդոնացու մահից հետո ձևավորվեցին մի շարք հելլենական պետություններ: Դրանցում պետական հովանավորությամբ մեծ զարգացման հասան գիտությունն ու մշակույթը:

◊ *Ինչո՞ւ Ալեքսանդրի տերությունը նրա մահից հետո արագորեն փրոկվեց: Թվարկե՛ք հելլենիստական պետությունները: Հայոց պայմանությանից հիշե՛ք, թե Հայաստանը եղե՞լ է հելլենիստական երկիր: Որո՞նք էին հելլենիստական մշակույթի կենտրոնները, ի՞նչ նվաճումներով են դրանք հայտնի:*

§20. ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԱՐՇԱԼՈՒՅԱԸ

***Հին Իտալիայի
բնական պայմանները և
ազգաբնակչությունը***

Հռոմի պատմությունը սկզբնավորվել ու ծավալվել է Իտալիայում՝ Ապենինյան թերակղզում: Իտալիայի ափերը երեք կողմից ողողում են Միջերկրական ծովի ջրերը: Ալպյան լեռները հյուսիսից բաժանում են երկիրը մնացած Եվրոպայից: Իտալիայի մասն են կազմում նաև հարակից կղզիները, որոնցից ամենամեծը Սիցիլիան է:

Հյուսիսում կան ջրառատ գետեր, արգավանդ դաշտեր, առատ բուսականություն, հարավը քարքարոտ է, սակավահող: Ընդերքը հարուստ է պղնձով, անագով, երկաթով, ոսկով ու արծաթով:

Հնուց ի վեր Իտալիայում բնակվում էին տարբեր ցեղեր ու ցեղախմբեր: Նրանք զբաղվում էին երկրագործությամբ, անասնապահությամբ, արհեստներով: Հյուսիսում ապրող ժողովուրդներից հայտնի էին **էտրուսկները**, Միջին Իտալիայում՝ **լատինները**, իսկ հարավում՝ **հույները**, որոնք գաղութացման ալիքով էին այստեղ հաստատվել:

Հռոմի խորհրդանիշը՝
կերակրող գայլը

Հռոմը թագավորական դարաշրջանում

Հռոմ քաղաք-պետությունը հիմնվել է Ք.ա. 753 թ. Միջին Իտալիայում՝ Տիբրոսի գետաբերանից ոչ հեռու՝ յոթ բլուրների վրա: Համաձայն ավանդույթի՝ Հռոմի հիմնադիրը հերոս Հռոմուլոսն էր: Նա միավորել էր հարևան ցեղերը՝ տալով քաղաքին ու պետությանը իր անունը: Սկսվել էր Հռոմի պատմության արքայական դարաշրջանը, որը տևեց մոտ երկու հարյուր հիսուն տարի: Այդ ընթացքում միմյանց հաջորդեցին յոթ արքա:

Հռոմում դեռևս պահպանվել էին տոհմա-ցեղային կենցաղի շատ վերապրուկներ: Հասարակական կյանքի կարևորագույն օղակն ընտանիքն էր: Հայրը բացարձակ իշխանություն ուներ կնոջ և զավակների նկատմամբ: Արյունակից ընտանիքները միավորվում էին տոհմի մեջ՝ առաջնորդի ղեկավարությամբ: Տոհմերն իրենց հերթին

Հռոմի հիմնադրումը

Լատինական քաղաքներից մեկում արքայի դուստրը ռազմի Մարս աստծուց ունեցավ երկվորյակներ՝ Հռոմուլոսին և Հոենուսին: Արքայի եղբայրը, վախենալով, որ երեխաները կժառանգեն գահը, որոշեց ազատվել նրանցից, դրեց կողովը և նետեց Տիբրոս գետը:

Սակայն ալիքները նրանց փի հանեցին, էգ գայլն էլ կերակրեց: Մի հովիվ մեծացրեց ու դաստիարակեց նրանց: Եղբայրները վրեժ լուծեցին թշնամուց:

Որոշեցին հիմնել իրենց քաղաքը: Այնտեղ, ուր ալիքները նրանց փի էին հանել, սկսեցին քաղաք կառուցել: Բայց վեճ ծագեց, և Հռոմուլոսը սպանեց Հոենուսին:

Նա ավարտին հասցրեց քաղաքի շինարարությունը և իր անունով կոչեց Հռոմ: Խորհրդանիշը դարձավ էգ գայլը:

Տարբեր վայրերից մարդիկ եկան և բնակվեցին Հռոմում: Հրապարակում կատարվեց հանդիսավոր ծիսակատարություն. փորվեց մի փոս, և յուրաքանչյուրն այնտեղ լցրեց իր հայրենիքից բերված հողը:

միավորվում և կազմում էին ցեղ, որի առաջնորդն ընտրվում էր ամենաազդեցիկ տոհմերի ավագներից:

Ցեղին պատկանող ընդհանուր հողատարածքը պարբերաբար վերաբաժանվում էր ըստ տոհմերի և ընտանիքների անդամների: Հետագայում այդ կարգը խախտվեց: Ավելի ուժեղներն իրենց ամրակցեցին մեծ ու բերրի հողակտորներ: Այդուհանդերձ, հողի միակ սեփականատերը ցեղն էր: Այդ իրավունքը փոխանցվեց հռոմեական պետությանը, որի հողատարածքները կոչվում էին **հասարակական դաշտ**: Ցեղակիցները, ապա նաև հռոմեական քաղաքացիները ձևականորեն ունեին հավասար իրավունքներ և պարտականություններ: Սակայն գերակայում էր **տոհմական ավագանին**:

Բոլոր չափահաս տղամարդիկ, Հռոմի քաղաքացի ճանաչվելով, իրավունք էին ստանում ընտանիք կազմելու և հասարակական դաշտից հողակտոր ձեռք բերելու: Նրանք դառնում էին նաև զինվոր՝ պատրաստ կյանքով պաշտպանելու հայրենիքը: Քաղաքացիների իրավունքն էր մասնակցել **Աշխարհաժողովին**:

Տոհմերի ավագները (շուրջ 300 հոգի) կազմում էին հռոմեական պետության գերագույն մարմինը՝ **Ծերակույտը (Սենատ)**: Այն որոշումներ էր կայացնում պետական կյանքի բոլոր հիմնախնդիրների վերաբերյալ և հետևում դրանց կատարմանը:

Պետության գլուխ կանգնած էր **արքան**, որի իշխանությունը, սակայն, ժառանգական չէր: Նրան ընտրում էր Ծերակույտը՝ Աշխարհաժողովի հավանությամբ: Արքան գերա-

Սերվիոս Տուլիոս

Ըստ պատմական ավանդության՝ հասարակ ծագում ուներ: Ուշիմ էր ու բանիմաց: Արքան նրան որդեգրեց և ամուսնացրեց իր դստեր հետ:

Ժառանգելով իշխանությունը՝ Սերվիոս Տուլիոսը որոշեց բարեփոխել Հռոմը: Ասում են՝ նա դեսպաններ է ուղարկել հույների մոտ՝ ուսումնասիրելու նրանց փորձը:

Նրան են վերագրվում հետևյալ խոսքերը. «Ես ցանկացա, որպեսզի հռոմեացիները գնահատվեն ըստ իրենց արդար աշխատանքի պտուղների»:

գույն քուրմն էր, ռազմական առաջնորդը և դատավորը:

Հանրապետական կարգի հասարակույթ

Տոհմացեղային վերապրուկները խոչընդոտում էին պետության կայացմանը:

Հռոմի արքա Մերվիոս Տուլիոսը Ք.ա. VI դարի կեսերին բարենորոգումներ կատարեց: Իրականացրեց տարածքային և վարչական բաժանում: Քաղաքացիներին բաժանեց դասերի՝ ըստ նրանց տարեկան եկամտի չափի: Այսինքն՝ մարդկանց հասարակական դիրքը որոշվում էր նրանց վաստակով, բայց ոչ սոսկ ծագմամբ:

Այդ բարենորոգումները տեղիք տվին ներքին հակասությունների: Դրանից օգտվելով՝ Հռոմի վերջին արքան՝ Տարքվինիոսը, որոշեց իշխանությունը կենտրոնացնել իր ձեռքում: Նա, իրեն վեր դասելով օրենքներից, բռնություններ գործադրեց: Արդյունքում Հռոմի բնակչությունը Ք.ա. 510 թ. արտաքսեց արքային:

Ծերակույտականները կազմում էին փակ հասարակական խումբ: Նախապես տոհմերի հայրերն էին: Հետագայում (Ք.ա. V դար) կարգ սահմանվեց, որ պետական բարձր պաշտոնյաները պաշտոնավարությունից հետո ընդգրկվեն Ծերակույտի կազմում:

Իրավունք չունեին զբաղվելու առևտրով կամ վաշխանությամբ: Պատվաբեր էր համարվում հողատիրությունը:

Հազնում էին կարմիր երիզով սպիտակ պատմունճան, կարմիր կոշիկներ: Տոնակատարությունների, սրբազան ծեսերի, թատերական ներկայացումների ժամանակ զբաղեցնում էին հատուկ պատվավոր տեղեր:

Աշխարհաժողովը և Ծերակույտը որոշեցին Հռոմում վերացնել արքայական իշխանությունը և հաստատել **հանրապետություն (ռեսպուբլիկա)**: Սակայն վաղ Հռոմեական հանրապետությունում կրկին գերիշխում էր ավագանին: Նրանից էին ընտրվում պետության բարձրագույն պաշտոնյաները՝ **կոնսուլները**:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Նկարագրե՛ք Ապենինյան թերակղզու աշխարհագրական դիրքը և բնակլիմայական պայմանները:
2. Ի՞նչ ցեղեր և ցեղախմբեր էին ապրում Իտալիայում:
3. Որքան է տևել Հռոմի պատմության արքայական դարաշրջանը: Ո՞վ էր Հռոմի առաջին արքան:
4. Արքայական դարաշրջանում ո՞վ էր համարվում հողի միակ սեփականատերը:
5. Ներկայացրե՛ք վաղ պատմական Հռոմի կառավարման համակարգը:
6. Ի՞նչ բարենորոգումներ անցկացրեց Սերվիոս Տուլիոսը:
7. Ինչո՞ւ և է՞րբ արտաքսվեց Հռոմի վերջին արքան:
8. Ի՞նչ կարգեր հաստատվեցին դրանից հետո Հռոմում:

Գործնական աշխատանք

Համեմատե՛ք Հին Հռոմի և Վանի թագավորության արքայական իշխանությունը՝ կատարելով «Տրամագիր» վարժությունը:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Իտալիա, Ապենինյան թերակղզի, էտրուսկներ, լատիններ, Հռոմուլոս, հասարակական դաշտ, Ծերակույտ (Սենատ), Սերվիոս Տուլիոս, Տարբվիանոս, հանրապետություն, կոնսուլ

**§21. ՀՈՍԵԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔ-ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ
Ք.Ա. V-II ԴԱՐԵՐՈՒՄ**

**Պատրիկների և պլեբեյների
պայքարը**

Պատրիկ

Յուրաքանչյուր բնիկ հռոմեացի մտնում էր որևէ տոհմի և ցեղի մեջ: Հասարակության առաջ նրանց ներկայացնում էին ավագները: Այդ պատճառով էլ նրանք կոչվում էին **պատրիկ (հայր ունեցող, այսինքն՝ ազնվածին)**: Նրանք բոլորը Հռոմի լիիրավ քաղաքացիներ էին: Պատրիկները իրավահավասար էին և պետության նկատմամբ ունեին հավասար պարտավորություններ:

Սակայն ժամանակի ընթացքում այլ վայրերից Հռոմում էին վերաբնակվել բազմաթիվ մարդիկ: Վերաբնակվածները չունեին Հռոմի քաղաքացու կարգավիճակ: Այլ խոսքով՝ նրանք չէին կարող օգտվել հասարակական դաշտից, մասնակցել պետական մարմինների աշխատանքներին: Պատրիկները նրանց բոլորին արհամարհանքով անվանում էին **պլեբեյներ՝ եկվորներ**:

Պլեբեյ

Պատրիկների և պլեբեյների միջև խոր անդունդ կար: Արգելված էին ամուսնությունները: Եվ դա այն դեպքում, երբ առօրյա բոլոր գործերը պլեբեյներն էին անում՝ հաց էին թխում, ջուր կրում, մրգեր ու կանաչեղեն մատակարարում, մաքրում քաղաքը և այլն:

Պլեբեյները դիմում են պայքարի յուրօրինակ ձևի՝ խմբովին լքում են Հռոմը: Հարևան բլրի վրա ճամբար են ստեղծում, ընտրում են իրենց առաջնորդներին՝ ժողովրդական տրիբուններին: Հռոմում կյանքը կանգ է առնում:

Նման հեռացումները ստիպում են պատրիկներին հասկանալ, որ պլեբեյները կարևոր դեր ունեն պետության կյանքում: Եվ նրանք սկսում են զիջումների գնալ:

Ք.ա. V դարի սկզբից մինչև Ք.ա. III դարի կեսերը պլեբեյները պայքարում էին իրավահավասարության համար: Ի վերջո նրանք հասան իրենց նպատակին՝ ստիպելով պատրիկներին գնալ զիջումների: Նրանք իրավունք ձեռք բերեցին ստանալու հողակտոր, մասնակցելու Աշխարհաժողովին, ընտրվելու Ծերակույտի (սենատի) կազմում, զբաղեցնելու բարձրագույն պետական, ռազմական և քրմական պաշտոններ: Վերացվեց պարտաին ստրկությունը: Օրինականացվեց պատրիկների և պլեբեյների ամուսնությունը: Ստեղծվեցին գրավոր օրենքներ՝ այսպես կոչված **Տասներկու տախտակների օրենքները**:

Պատրիկների և պլեբեյների աստիճանական միավորմամբ կազմավորվեց միասնական հռոմեական ժողովուրդը: Պատրիկների և պլեբեյների վերնախավից ձևավորվեց նոր ավագանի:

Հանրապետության կառուցվածքը

Պատրիկների և պլեբեյների պայքարի ընթացքում Հռոմում անրապնդվեց ժողովրդավարությունը: Մեծացավ **Աշխարհաժողովի** դերը: Այն հրավիրվում էր ամիսը մեկ կամ երկու անգամ քաղաքից դուրս՝ Մարսյան դաշտում: Քաղաքացիները քննարկում և քվեարկում էին կարևորագույն հարցեր: Այստեղ էին ընտրվում և հաշվետվություններ կայացնում պետական բոլոր պաշտոնյաները:

Պետական մյուս կարևոր հաստատությունը **Ծերակույտն** էր, որը վարում էր պետության ընթացիկ գործերը: Ի տարբերություն Աշխարհաժողովի՝ Ծերակույտը գործում էր

մշտապես: Նրա ընդունած որոշումները հաստատվում էին Աշխարհաժողովում:

Ք.ա. III դարից սկսած՝ Ծերակույտի դերը կտրուկ աճեց: Դրա կազմում արդեն ընտրվում էին պատրիկների և պլեբեյների վերնախավի այն ներկայացուցիչները, ովքեր վարել էին պետական բարձր պաշտոններ և աչքի ընկել արիությամբ ու առաքինությամբ:

Աշխարհաժողովի և Ծերակույտի որոշումներն ի կատար էր ածում կառավարությունը: Վերջինս գլխավորում էին **երկու կոնսուլները**: Նրանք օժտված էին գերագույն իշխանությամբ: Կոնսուլներն առաջնորդում էին նաև բանակը, պետությունը ներկայացնում միջազգային հարաբերություններում:

Հունաստանի նման, Հռոմում ևս բոլոր պաշտոնյաներն ընտրվում էին մեկ տարով: Նրանք ենթակա էին օրենքների և զանցանքի համար պատասխանատու էին դատարանի առաջ: Պաշտոնյաները ծառայության համար չէին վարձատրվում. դա պատվի գործ էր:

Հռոմեական Ծերակույտը

Հռոմեական բանակը

Բանակը յուրահատուկ տեղ ուներ հռոմեական պետությունում, որի կորիզը **լեգիոնն** էր: Այն կազմված էր հատուկ պատրաստություն անցած 6 հազար զինվորից: Լեգիոնը բաժանվում էր հարյուրյակների: Դրանցից վեցը կազմում էին մեկ գումարտակ: Ստորաբաժանումներից յուրաքանչյուրն ուներ իր հրամանատարը, որն անվերապահորեն ենթարկվում էր վերադասին: Զինվորների ընտիր մարզվածությունը, սպառազինությունը և երկաթյա կարգապահությունը լեգիոնը դարձրին ժամանակի լավագույն ռազմական ուժը:

Տարբեր բնագավառներում կատարված բարեփոխումները Հռոմը դարձրին զորեղ պետություն:

Հռոմը սկսեց քայլեր ձեռնարկել ամբողջ Իտալիան իրեն ենթարկելու ուղղությամբ: Այդ գործընթացը տևեց Ք. ա. VI դարից մինչև Ք. ա. III դարի կեսերը: Հռոմն առաջնորդվում էր «բաժանիր և տիրիր» սկզբունքով:

Հռոմեական բանակի հարվածային ուժը հետևակն էր, հեծելազորն օժանդակ դեր ուներ: Զինվորները բաժանվում էին մի քանի ենթախմբերի՝ ըստ ընդունակությունների, փորձի և ունեցվածքի: Չէ՞ որ իրենք էին հոգում զենքի և հանդերձանքի ծախսը: Վարձ չէին ստանում: Ծառայությունը և պատիվ էր, և պարտականություն: Քսան տարի ծառայելուց հետո ճանաչվում էին վետերան՝ ստանալով հողակտոր և դրամական նվիրատվություն:

Ամեն լեգիոն ուներ իր զինանշանը՝ արծիվ: Դրա կորուստի դեպքում լեգիոնը ցրվում էր:

Մեծ արվեստով էր կառուցվում լեգիոնի ճամբարը: Դա համարվում էր Հռոմի մանրակերտը: Զինվորների և սպայության կենցաղը պարզ էր: Մսվում էին հատիկներից պատրաստված կերակուրով՝ ոսպ, սիսեռ, ոլոռ: Միս հազվադեպ էր լինում: Օրնիբուն վարժվում էին:

Ժամանակակիցներն ասում էին. «Լեգիոնի արծիվը Հռոմի ոգին է, հրամանատարը՝ հոգին, զինվորը՝ մարմինը»:

Հռոմեացի լեգիոներ և ռազմական գործիք

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ովքեր էին պատրիկները:
2. Ո՞ր իրավունքներից չէին օգտվում պլեբեյները:
3. Բնչ արդյունք ունեցավ պլեբեյների երկարատև պայքարը:
4. Ներկայացրե՞ք Աշխարհաժողովի դերը հռոմեացիների կյանքում:
5. Բնչ էր Ծերակույտը:
6. Բնչ կառուցվածք ուներ բանակը Հին Հռոմում:
7. Երբվանից է սկսվել և որքան է տևել Հռոմի կողմից ամբողջ Իտալիան իրեն ենթարկելու գործընթացը: Հռոմն այդ գործում ինչ սկզբունքով էր առաջնորդվում

Նոր հասկացություններ, անուններ

Պատրիկ, պլեբեյ, լեգիոն, Տասներկու տախտակների օրենքներ, «Բաժանիր և տիրիր»

§22. ՀՌՈՄԵԱԿԱՆ ՏԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿՈՐՈՒՄԸ

Պայքար Կարթագենի դեմ

Կարթագեն պետությունը Աֆրիկայի հյուսիսում էր: Արդեն գիտեք, որ այն հիմնել էին փյունիկեցի վաճառականները Ք.ա. IX դարի վերջին: Բնակչության հիմնական զբաղմունքն առևտուրն ու նավագնացությունն էր: Նրանք առևտրական հարաբերություններով իրար էին կապել Փյունիկիան, Եգիպտոսը, Հունաստանը, Իտալիան, Իսպանիան:

Կարթագենում ստեղծվել էր հանրապետություն՝ ավագանու և Ծերակույտի գերա-

Ք.ա. 218 թ. Հաննիբալն իր զորքով արշավեց Կարթագենից մինչև Գալլիա՝ անցնելով Ալպերով: Այս անցումը, որ տևեց 14 օր, մեծագույն ձեռքբերում էր հին ռազմական արվեստում: Չնայած իր տարած բազում հաղթանակներին՝ Հաննիբալին այդպես էլ չհաջողվեց գրավել Հռոմը:

Հաննիբալն իր զորքով
անցնում է Ալպերը

կայությանը: Բանակը համալրվում էր վարձու զինվորներով, քանի որ Կարթագենում չկար պարտադիր զինվորական ծառայություն:

Հռոմի և Կարթագենի միջև պայքար սկսվեց՝ Միջերկրական ծովի արևմտյան շրջանների նկատմամբ տիրապետություն հաստատելու համար: Այն տևեց ավելի քան մեկ հարյուրամյակ՝ Ք.ա. III դարի կեսերից մինչև Ք.ա. II դարի կեսերը:

Հռոմեացիների համար առավել ծանրը **Պունիկյան երկրորդ պատերազմն** էր (Ք.ա. 218–201 թթ.): Կարթագենցիներին առաջնորդում էր նշանավոր զորավար **Հաննիբալը**: Նա ծրագրել էր մտնել Իտալիա, քայքայել իտալական համադաշնությունը և վերջ տալ Հռոմին:

Հաննիբալի բանակը **Ք.ա. 218 թ.** Իսպանիայից ցամաքային ճանապարհով մտավ Իտալիա: Սկզբում հռոմեացիները թերագնահատում էին հակառակորդին: Կարծում էին, թե պետք է տալ վճռական ճակատամարտ, հաղթել նրան և դուրս քշել երկրից: Այդ ռազմավարությունը հանգեցրեց աղետի: **Ք.ա. 216 թ. Կաննեի ճակատամարտում** հռոմեացիները խայտառակ պարտություն կրեցին:

Դրանից հետո հռոմեացիներն ընտրեցին մեկ այլ ռազմավարություն: Բաժանելով բանակը մի քանի մասի՝ սկսեցին կրնկակոխ հետապնդել թշնամուն: Նրանք թույլ չէին տալիս, որ Հաննիբալը հանգիստ տա զինվորներին, համալրի պաշարները: Ի վերջո Հաննիբալը շրջափակվեց Հարավային Իտալիայում:

Հռոմի Ծերակույտը որոշում կայացրեց՝

պատերազմը տեղափոխել Կարթագենի տարածք: Հռոմեական բանակը նավերով կտրեց Միջերկրական ծովը և ափ իջավ Աֆրիկայում: Հաննիբալը ստիպված էր լքել Իտալիան: Կարթագեն քաղաքից ոչ հեռու Ք.ա. 202 թ. տեղի ունեցավ վճռական ճակատամարտ: Հաննիբալը պարտություն կրեց:

Թեպետ ընկճված, բայց Կարթագենը Հռոմին շարունակ վտանգ էր ներշնչում: Հռոմեացիները տագնապով հետևում էին նրա վերականգնմանը՝ աշխատելով ամեն կերպ խոչընդոտել դրան: **Ք.ա. 146 թ.** հռոմեական բանակը գրավեց և հիմնահատակ կործանեց Կարթագենը:

Միջերկրածովյան ափագանի նվաճումը

Կարթագենից հետո հռոմեացիներն իրենց հայացքն ուղղեցին դեպի Միջերկրականի արևելյան շրջանները: Հռոմը նախ իր գերակայությունը հաստատեց **Հունաստանում** (Ք.ա. 196 թ.)՝ հայտարարելով, թե «գիտությունների և արվեստների հայրենիքը» ազատագրում է մակեդոնական լծից: Պոլիսները զրկվեցին ինքնուրույն քաղաքականություն վարելու իրավունքից:

Հռոմը հաջորդ հարվածն ուղղեց Սելևկյան տերության դեմ: Այստեղ էր ապաստանել Հաննիբալը և համոզում էր Անտիոքոս III-ին պատերազմ սկսել Հռոմի դեմ: Հռոմեական բանակն ափ իջավ Փոքր Ասիայում: **Ք.ա. 190 թ. Մագնեսիա** քաղաքի մոտ տեղի ունեցավ ճակատամարտ: Անտիոքոս III-ը պարտվեց և վճարեց մեծ ռազմատուգանք: Հռոմեացիները ճանաչեցին Սելևկյաններից անջատ-

Սկիպիոն Աֆրիկացին սերում էր հին պատրիկական ընտանիքից: Ասպարեզ եկավ Հռոմի համար ծանր ժամանակներում՝ ընթանում էր Պունիկյան երկրորդ պատերազմը: Հաննիբալը շարունակում էր իր ավերածությունները: Երիտասարդ Սկիպիոնը Ծերակույտում հայտարարեց. «Պատերազմի բախտը պետք է լուծել Իտալիայի սահմաններից դուրս»:

Նա նախ գրավեց Իսպանիան, որտեղից Հաննիբալն օժանդակություն էր ստանում: Հետո լեգիոնները տարավ Աֆրիկա և խոշոր հաղթանակ տարավ Կարթագենի դեմ:

Այս բացառիկ ռազմական տաղանդի տեր մարդը նաև լայնախոհ մտավորական էր: Միտում էր կրկնել. «Հայրենիքը հզոր է ոչ միայն ռազմական, այլև մշակութային մեծագործություններով»:

Մագնեսիայի ճակատամարտը վճռորոշ դեր ունեցավ Արևելքի մի շարք ժողովուրդների կյանքում: Դրանց թվում էին նաև հայերը: Դեռևս Ք.ա. 201 թվականից Աստիոքոս III-ին հաջողվել էր Սելևկյանների իշխանությունը տարածել Մեծ Հայքի և Ծոփքի վրա: Իբրև ստրատեգոս՝ Մեծ Հայքում կառավարում էր Արտաշեսը, իսկ Ծոփքում՝ Զարեհը:

Մագնեսիայից հետո նրանք հռչակեցին իրենց անկախությունը և ճանաչվեցին «Հռոմեական ժողովրդի բարեկամ»:

Արտաշես I-ը վերականգնեց Մեծ Հայքի սահմանները և կատարեց բարեփոխություններ: Պետությունն արագ զարգացավ և միջազգային հեղինակություն էր վայելում:

Ժամանակակիցներին հիացնում էր արքայի նոր մայրաքաղաքը՝ Արտաշատը: Այն անվանում էին Նոր Կարթագեն: Բացի գեղեցկությունից ու շքեղությունից, նկատի ունեին նաև այն, որ քաղաքի հատակագծի ստեղծմանը մասնակցել էր Հաննիբալը, որ Մագնեսիայի ճակատամարտից հետո ապաստան էր գտել Մեծ Հայքում:

ված երկրների անկախությունը: Դրանց թվում էին Մեծ Հայքը և Ծոփքը:

Հռոմն սկսեց օժանդակություն ցույց տալ Եգիպտոսին՝ ընդդեմ Սելևկյան տերության: Եգիպտոսն ընդունեց Հռոմի հովանավորությունը. այդ պահից նրա հետ էր համաձայնեցնելու իր արտաքին քաղաքականության բոլոր կարևոր հարցերը:

Այսպես Ք.ա. II դարի կեսերին Միջերկրական ծովի ավազանի մեծագույն մասի նկատմամբ հաստատվեց Հռոմի գերիշխանությունը:

Քաղաք-պետությունից դեպի պետություն

Տիրրոս գետի ափին ձևավորված քաղաք-պետությունը վերածվեց համաշխարհային տերության: Ինչպես և Իտալիայի դեպքում, նա առաջնորդվում էր «Բաժանիր և տիրիր» սկզբունքով: Միջերկրականի ավազանում հռոմեական գերակայությունը դրսևորվում էր ամենատարբեր ձևերով: Պետությունների մի խմբի հետ Հռոմը վարվում էր մեղմ. բավարար էր, որ դրանք ճանաչեին իր գերիշխանությունը: Մյուսները պարտավոր էին վճարել հարկ և տրամադրել զինվոր: Երրորդները կորցնում էին իրենց պետականությունը և վերածվում հռոմեական պետության նահանգի: Իսկ Հռոմը հարմար պահի էր սպասում՝ իր նահանգների թիվն ավելացնելու համար:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Նկարագրե՛ք Կարթագենի աշխարհագրական դիրքը և բնակչության հիմնական զբաղմունքը:
2. Ո՞րն էր Հռոմի և Կարթագենի բախման գլխավոր պատճառը: Որքան է տևել այդ հակամարտությունը:
3. Ո՞վ էր կարթագենցիներին առաջնորդում Պունիկյան երկրորդ պատերազմի ժամանակ:
4. Ի՞նչ ընթացք ուներ այդ պատերազմը սկզբում, ինչո՞վ այն ավարտվեց:
5. Ի՞նչ քայլեր ձեռնարկեց Հռոմը Միջերկրածովյան ավազանում Կարթագենի անկումից հետո:
6. Ի՞նչ քաղաքականություն էր վարում Հռոմը Միջերկրական ծովի ավազանում իրեն ենթակա պետությունների նկատմամբ: Ներկայացրե՛ք այդ պետությունների աստիճանակարգությունը:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Կարթագեն, Պունիկյան երկրորդ պատերազմ, Հաննիբալ, Կաննեի ճակատամարտ, Սկիպիոն Աֆրիկացի, Անտիոքոս III, Մագնեսիայի ճակատամարտ

§23. ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ՃԳՆԱԺԱՍԸ

Գնեոս Պոմպեոս

Հուլիոս Կեսար

Կայսրոն Կրտսեր

Կրողիոս

Ք.ա. II-I դարերի ճգնաժամը

Վաղ Հռոմեական հանրապետությունում հասարակության հիմնական խավը միջին գյուղացիներն էին: Նրանց եկամտի աղբյուրը հասարակական դաշտի հողակտորներն էին: Արհեստներն ու առևտուրը թույլ էին զարգացած: Չափավոր էր նաև ավագանու կենցաղը: Սակայն պատերազմները, նոր երկրների նվաճումը, մեծ թվով ռազմագերիների և ռազմավարի ներհոսքը փոխեցին երկրի հասարակական պատկերը:

Քայքայվեց և քանակապես կրճատվեց միջին գյուղացիությունը: Լեզիոնի զինվորները գյուղացիներ էին, որոնք ծառայում էին տերության տարբեր ծագերում: Անընդհատ զոհեր էին լինում: Կենդանի մնացածներն իրենց տնտեսությամբ չէին զբաղվում: Ուստի զինվորները չնչին գներով վաճառում էին իրենց հողակտորները և զորացրվելուց հետո հեռանում Հռոմ: Նրանք ապրում էին պետությունից տրվող նպաստի հաշվին:

Ավագանին մեծ օգուտներ քաղեց արտաքին

Լատիներեն ռեպուբլիկա (հանրապետություն) նշանակում է ժողովրդի գործ: Այսինքն՝ առանձին մարդկանց շահը ենթարկվում էր ընդհանուր շահին: Սակայն հանրապետության անկման ժամանակ կատարվեց հակառակը: Մի կողմից՝ Ծերակույտի վերնախավը (Կատոն Կրտսեր), մյուս կողմից՝ քաղաքային ստորին խավերը (Կրողիոս), երրորդ կողմից՝ զորավարները (Գնեոս Պոմպեոս, Հուլիոս Կեսար) ձգտում էին իրենց ենթարկել հանրապետությունը:

նվաճումներից: Ի հաշիվ քայքայված գյուղացիների՝ ստեղծեցին խոշոր կալվածքներ, որտեղ աշխատում էին բացառապես ստրուկներ: Ազատ աշխատանքը դուրս մղվեց:

Այս փոփոխությունների հետևանքով ժողովրդի կամքն արտահայտող Աշխարհաժողովը կորցրեց իր ազդեցությունը: Առաջնությունն անցավ ավագանուն և Ծերակույտին: Աճեց առանձին գործիչների ձգտումը՝ պետությունը ծառայեցնելու իրենց անձնական շահերին:

Ընկել էր նաև բանակի մարտունակությունը: Համընդհանուր զինապարտությունն այլևս արդյունավետ չէր: Ք.ա. II դարի վերջերից բանակն սկսեց պարտություններ կրել: Անհրաժեշտ էր ստեղծել արհեստավարժ բանակ:

Ճգնաժամի հաղթահարման փորձերը

Հռոմի հեռատես գործիչները հանգեցին այն համոզման, որ անհրաժեշտ են արմատական փոփոխություններ:

Առաջին քայլերը կատարեցին **Գրաքու եղբայրները՝ Տիրերիոսը և Գայոսը**: Ք.ա. 130–120–ական թվականներին նրանք հանդես եկան բարեփոխությունների ծրագրով: Դրա հիմնական նպատակն էր վերադառնալ դեպի «բարի անցյալը»:

Պահանջվում էր վերականգնել միջին գյուղացիությունը՝ հասարակական դաշտից հողակտոր տրամադրելով յուրաքանչյուր ցանկացողի, Աշխարհաժողովին վերադարձնել իշխանությունը, ստեղծել արհեստավարժ բանակ, Իտալիայի բոլոր դաշնակիցներին տալ հռոմեական քաղաքացու իրավունք:

Ծերակույտը և ավագանին կատաղի դիմադրություն ցույց տվին: Տեղի ունեցավ զինված ընդհարում: Զոհվեցին հազարավոր մարդիկ: Դրանց թվում էին Տիրերիոս և Գայոս Գրաքոսները:

Բայց Գրաքոսների գործն ապարդյուն չանցավ: Նրանք հասցրին զգալիորեն վերականգնել միջին գյուղացիությունը: Ք.ա. II դարի վերջին բանակը դարձավ արհեստավարժ. զինվորական գործը դարձավ մասնագիտություն: Շուտով իտալական դաշնակիցներն ստիպեցին Հռոմին՝ ճանաչելու իրենց որպես լիիրավ քաղաքացիներ:

Ճգնաժամի հաղթահարման մեկ այլ փորձ ձեռնարկեց գորավար **Կոռնելիոս Սուլլան Ք.ա. 82-78 թ.**: Նա իր բանակով գրավեց Հռոմը և իրեն հռչակեց **բռնապետ (դիկտատոր)**:

Սուլլան նույնպես երագում էր վերադառնալ դեպի «բարի անցյալը», այսինքն՝ Ծերա-

Տիրերիոսը դիմում է ժողովրդին

Տիրերիոսի հողային օրինագիծն առաջացրեց «հարուստների և հզորների» կատաղի դիմադրությունը: Նրանք հասարակական դաշտից յուրացրել էին մեծ հողակտորներ և չէին ցանկանում դրանցից հրաժարվել:

Այդժամ Տիրերիոսը ժողովրդի առաջ հանդես եկավ մի ճառով. «Գագաններն անգամ ունեն իրենց բույսը: Բայց նրանք, ովքեր կովում ու մեռնում են հանուն Հռոմի, ոչինչ չունեն, բացի օդից և լույսից: Անտուն թափառում են երկրով մեկ՝ կանանց և զավակների հետ: Եվ ստում են զորավարները, երբ մարտից առաջ զինվորներին կոչ են անում պաշտպանելու հարազատ սրբավայրերն ու գերեզմանները: Նրանք չունեն դրանք: Չունեն հողի մի թիզ անգամ: Կովում և մեռնում են ուրիշների հարստության և շքեղ կյանքի համար»:

Եվ հռոմեացիներն անսացին Տիրերիոսին: Աշխարհաժողովն օրենք ընդունեց՝ հողակտոր տալ ընչագուրկ քաղաքացիներին:

կույտի դերի նոր ընդլայնում՝ ի հաշիվ Աշխարհաժողովի: Իսկ Ծերակույտն իր հերթին անվերապահ ենթարկվելու էր բռնապետին: Ընդդիմությանը վերջ տալու նպատակով սպանվեցին բռնապետի հազարավոր հակառակորդներ:

Սուլլայից հետո ծայրաստիճան սրվեց Հռոմի ներքին դրությունը:

Սպարտակի ապստամբությունը

Ինչպես արդեն նշել ենք, համաշխարհային տերության ձևավորման ընթացքում ստրուկների թիվը Հռոմում շեշտակի աճել էր: Նրանք կատարում էին ամենածանր աշխատանքները և ապրում ամենասուղ պայմաններում: Դա տեղիք էր տալիս ապստամբությունների:

Հռոմեական ստրուկների ամենահզոր ապստամբությունը տեղի է ունեցել **Ք.ա. 73–71 թ.**: Այն սկսել են մի խումբ **գլադիատորներ**: Վերջիններս ստրուկ մարզիկներ էին, որոնք կրկեսում մարտնչում էին միմյանց դեմ: Դեկավարը **Սպարտակն** էր: Շուտով նրանց միացան հազարավոր այլ ստրուկներ: Շուրջ երեք տարի նրանք ավերում էին հռոմեական գյուղերն ու քաղաքները՝ պարտության մատնելով կառավարության զորքերին:

Միայն ուժերի գերագույն լարումով հռոմեացիները հաղթանակ տոնեցին ստրուկների նկատմամբ: Նրանք կոտորեցին ապստամբների մեծամասնությանը, իսկ գերի ընկածներին կենդանի խաչեցին: Այդ դաժանությանը պետությունը ցանկանում էր վախ ներշնչել բոլոր ստրուկներին:

Կոռնելիոս Սուլլա

Հնուց ի վեր հռոմեական բանակն աշխարհագրային էր: Հասարակ գյուղացիները նաև զինվորներ էին:

Սակայն Ք.ա. II դ. վերջերից բանակն սկսեց կրել պարտություններ: Կատարվեցին բարեփոխություններ, և ստեղծվեց արհեստավարժ բանակ: Ծառայությունը դարձավ զինվորի հիմնական արհեստը, որի համար նա աշխատավարձ էր ստանում:

Կատարվածի իմաստը ժամանակակիցները հասկացան տասնամյակներ անց. «Զինվորը կտրվել է Հռոմից: Նրա իրական հայրենիքն այժմ ռազմաճամբարն է, իսկ նրա հայրը՝ զորահրամանատարը»:

Հանուն վերջինիս՝ բանակը պատրաստ էր գեներալ ուղղել Հռոմի դեմ: Եվ դրանից առաջինն օգտվեց Սուլլան: Նրա բռնապետության հիմքը բանակն էր:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Որո՞նք էին գյուղացիական միջին խավի քայքայման պատճառները:
2. Եկամտի ի՞նչ աղբյուրներ ուներ հռոմեական ավագանին:
3. Թվարկե՞ք Գրաքոս եղբայրների բարեփոխության ծրագրի հիմնական կետերը:
4. Ի՞նչ նպատակ ուներ Սուլլան և ի՞նչ միջոցներով էր փորձում հասնել դրան:
5. Ե՞րբ է տեղի ունեցել հռոմեական ստրուկների ամենահզոր ապստամբությունը: Ո՞վ էր դրա ղեկավարը:
6. Ի՞նչով ավարտվեց ստրուկների ապստամբությունը:

Քննարկման հարց

Համեմատե՞ք Գրաքոս եղբայրների և Սուլլայի վարած քաղաքականությունը: Ձեր կարծիքով դրանցից ո՞րն էր ավելի արդյունավետ:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Գրաքոս եղբայրներ, արհեստավարժ բանակ, Կոռնելիոս Սուլլա, բռնապետ, գլադիատոր, Սպարտակի ապստամբություն

§24. ԱՆՅՈՒՄ ՊՐԻՆՑԻՊԱՏԻՆ

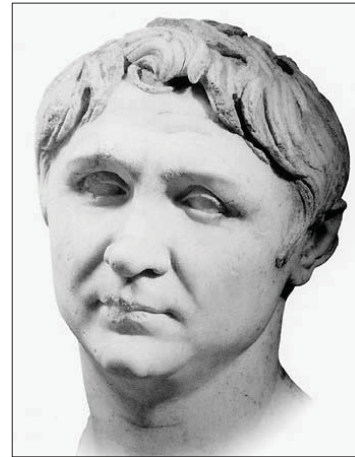
Առաջին եռապետությունը

Ստեղծված իրավիճակից փորձում էին օգտվել ազդեցիկ պետական գործիչները՝ ձգտելով Հռոմում հաստատելու սեփական գերիշխանությունը: Նրանցից առանձնանում էին **Գնտու Պոմպեոսը**, **Հուլիոս Կեսարը** և **Մարկոս Կրասոսը**:

Սկզբում նախընտրելի էին Պոմպեոսի հնարավորությունները: Նա մեծ հեղինակություն ուներ բանակում: Համառ պատերազմներով Հռոմի գերակայությունն Արևելքում տարածվել էր Կովկասյան լեռներից մինչև Եգիպտոս:

Համոզվելով, որ միայնակ չի կարող հասնել բացարձակ իշխանության՝ Պոմպեոսը **Ք.ա. 60 թ.** համաձայնության եկավ Կեսարի և Կրասոսի հետ: Ստեղծվեց առաջին **եռապետությունը**: Նրանք երեքով սկսեցին վճռել Հռոմի բոլոր կարևոր հարցերը: Սակայն նրանց միությունն անկայուն էր: Հավասարակշռությունը խախտվեց, երբ Կրասոսը **Ք.ա. 53 թ.** զոհվեց պարթևների դեմ ձեռնարկած պատերազմում:

Ասպարեզում մնացին Պոմպեոսը և Կեսարը: Նրանց հարաբերությունները լարված էին: Յուրաքանչյուրը ձգտում էր մենիշխանության: Պոմպեոսը ցանկանում էր հասնել դրան խաղաղ ճանապարհով՝ համագործակցելով Ծերակույտի հետ: Մինչդեռ Կեսարը նախընտրեց զենքը:

Գնտու Պոմպեոս

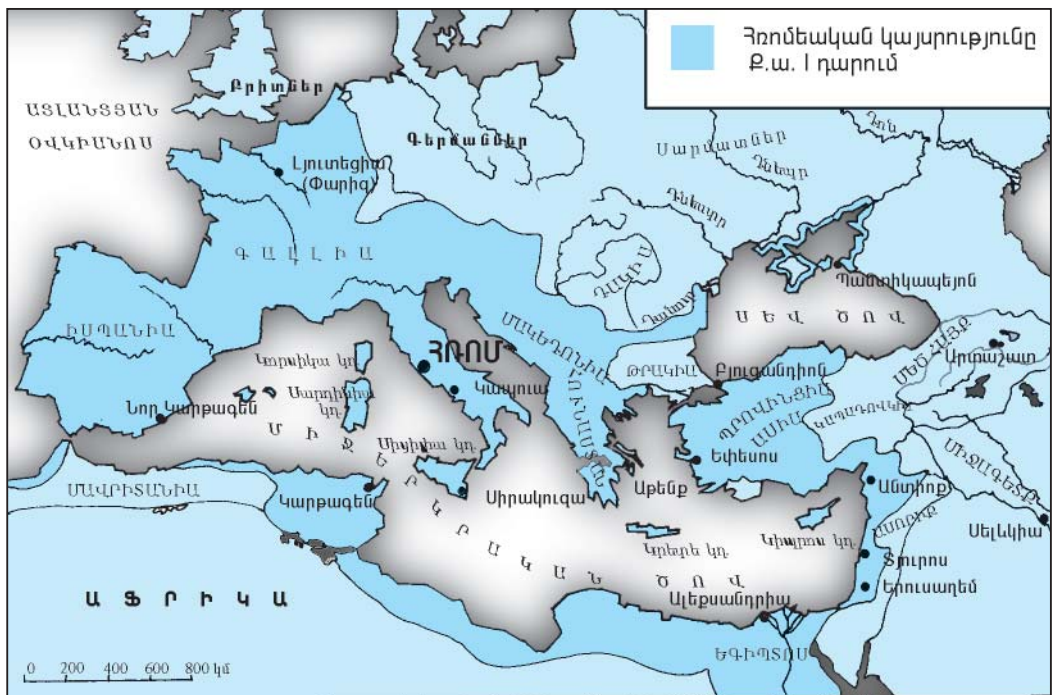
Մարկոս Կրասոս

Քաղաքացիական պատերազմը և Կեսարի բռնապետությունը

Ք.ա. 49 թ. Կեսարն իր բանակով անցավ Ռուբիկոն գետը, որն Իտալիայի սահմանն էր: Նա գիտակցում էր, որ պատերազմ է սկսում: «Վիճակը գցված է» խոսքերով Կեսարն իր բանակն առաջնորդեց դեպի Հռոմ:

Պատերազմը դաժան էր և արյունալի: Զոհվեց Պոմպեոսը, նրա կողմնակիցները պարտություն կրեցին: Հռոմեական տերության ամբողջ տարածքում՝ Իսպանիայից մինչև Եփրատ, Բրիտանիայից մինչև Հյուսիսային Աֆրիկա, հաստատվեց Կեսարի իշխանությունը:

Հասնելով իր նպատակին՝ Կեսարն աշխատում էր թուլացնել բանակի դերը: Նա ձգտում

էր բարենորոգումների միջոցով համաձայնություն ստեղծել: Սակայն դրանից հարցի էությունը չէր փոխվում. Հռոմում ոչինչ չէր կատարվում առանց Կեսարի կամքի: Նա իսկական բռնապետ էր:

Ավագանու ներկայացուցիչները Կեսարի դեմ դավադրություն կազմակերպեցին: Եվ Ք.ա. 44 թ. Կեսարը սպանվեց Ծերակույտի դահլիճում: Բռնապետության այս նոր փորձը նույնպես ավարտվեց անհաջողությամբ: Սակայն Հռոմում շատերը համոզված էին, որ հին հանրապետական կարգը անդառնալիորեն փլուզվում է:

***Մենիշխանության հաստատումը
Հռոմում. Օգոստոսի պրինցիպատը***

Գայոս Օկտավիանոսը Կեսարի զարմիկն էր ու ժառանգը: Զորավար Մարկոս Անտոնիոսի հետ նա պայքար սկսեց հին ավագանու դեմ: Նրանք հաղթեցին և սկսեցին Հռոմեական տերությունը կառավարել համատեղ: Արևելքում կառավարում էր Անտոնիոսը, որի իշխանության կենտրոնը Եգիպտոսն էր: Օկտավիանոսը Հռոմից կառավարում էր տերության արևմտյան մասը: Սակայն երկուսն էլ երազում էին բացարձակ իշխանություն:

Օկտավիանոսի և Անտոնիոսի հակամարտությունը լուծվեց Ք.ա. 31 թ.: Հունաստանի արևմտյան ափին՝ Ակտիում հրվանդանի մոտ, տեղի ունեցավ ծովամարտ: Անտոնիոսը պարտություն կրեց և փախավ Եգիպտոս, ուր իր կնոջ՝ Եգիպտոսի թագուհի Կլեոպատրայի հետ ինքնասպան եղավ:

Հուլիոս Կեսար

Հռոմում խոր անդունդ էր գոյացել հասարակ ժողովրդի և Ծերակույտի միջև: Կեսարը սիրում էր կրկնել. «Ծերակույտականների անհոգի մեծամտությունը ստիպում է ինձ դիմել ժողովրդին՝ համատեղ պայքարի համար»:

Արդեն Ք.ա. 46 թ. հաղթելով իր բոլոր հակառակորդներին՝ նա կառավարում էր իբրև բռնապետ: Լուրեր էին պտտվում, թե ցանկանում է թագավորական գահ և ծիրանի ունենալ:

Ծերակույտի վերնախավի շրջանում ձևավորվեց դավադրություն: Առաջնորդներից էր Բրուտոսը՝ բռնապետի սիրելին: Ք.ա. 44 թ. մարտի 15-ին Կեսարը սրախողխող արվեց հենց Ծերակույտի դահլիճում: Ասում են՝ նա ընկել է իր հակառակորդ Պոմպեոսի արձանի մոտ:

Գայու Օկտավիանոս (Օգոստոս)

Կեսարի քրոջ թոռն էր: Կտակով ճանաչվել էր նրա ժառանգորդը: Հռոմեական ժողովուրդն ու բանակն ընդունեցին նրան ու սատարեցին:

Պատանին վերլուծել և հասկացել էր Կեսարի կործանման պատճառը: Անցնելով քաղաքացիական պատերազմի թոհուրոհի միջով և հաղթելով իր բոլոր հակառակորդներին՝ նա չցանկացավ բռնագրավել գերագույն իշխանությունը: Հասավ նրան, որ «Ժողովուրդն ու Ծերակույտը նրան խնդրեցին հոգ տանել հայրենիքի մասին»:

Չունենալով Կեսարի ոչ ռազմական, ոչ էլ ճարտասանական ընդունակությունները: Բայց ուներ մի մեծ տաղանդ՝ իր շուրջը համախմբելու ընդունակ մարդկանց և ստիպելու նրանց ծառայել ընդհանուր գործին: Չափավոր էր ու համեստ: Օրենք, կարգ ու կանոն հաստատեց ամենուր՝ սկսած ընտանիքից մինչև տերունական պալատ, Հռոմից մինչև հեռավոր նահանգներ:

Հռոմեական տերությունում հաստատվեց Օկտավիանոսի մենիշխանությունը (Ք.ա. 27– Ք.հ. 14 թթ.):

Օկտավիանոսը գործում էր զգույշ և հավասարակշռված: Ցույց էր տալիս, թե վերականգնում է «բարի և հին հանրապետությունը»: Ներկայանում էր իբրև Հռոմի հասարակ քաղաքացի, որը մնացածներից տարբերվում է միայն հեղինակությամբ: Իրականում պատկերն այլ էր: Օկտավիանոսն ուներ անսահման իշխանություն, վարում էր պետության ամենաբարձր պաշտոնները: Ամեն բան կատարվում էր միայն նրա կամքով: Նրա անձն սկսեց սրբացվել: Նրան շնորհվեց **Օգոստոս (Սրբազան) պատվանունը**:

Իր երկարատև կառավարման ընթացքում Օգոստոսը բարեփոխեց Հռոմեական տերությունը՝ բանակը, գանձարանը, նահանգների կառավարումը: Կարգավորեց ունեցվածքային և ընտանեկան հարաբերությունները: Նա հովանավորում էր արվեստը, գիտությունը, գրականությունը: Օգոստոսի շնորհիվ Հռոմում վերականգնվեց խաղաղության և ապահովության մթնոլորտը:

Օգոստոսի հաստատած կառավարման համակարգը **միապետություն էր՝ հանրապետության քողի տակ**: Այն անվանում են նաև **պրինցիպատ**, այսինքն՝ **առաջին քաղաքացու կառավարում**:

Այս դեպքերով սկսվում է Հռոմի պատմության կայսերական դարաշրջանը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ովքեր էին փորձում Հռոմում հաստատել սեփական գերիշխանությունը:
2. Երբ է ստեղծվել առաջին եռապետությունը Հռոմում: Ովքեր ձևավորեցին այն:
3. Պոմպեոսի և Կեսարի միջև ինչն ինչն պատերազմ սկսվեց: Ինչ ավարտ ունեցավ այն:
4. Ինչն ավագանու ներկայացուցիչները դավադրություն կազմակերպեցին Կեսարի դեմ:
5. Հռոմեական տերության ռո մասերում էին իշխում Օկտավիանոսը և Անտոնիոսը:
6. Ինչն ավարտվեց նրանց միջև հակամարտությունը:
7. Ինչպես է կոչվում Օգոստոսի հաստատած կառավարման համակարգը:

Գործնական առաջադրանք

Ներկայացրե՛ք Կեսարի և Օկտավիանոսի պատմական կերպարները և համեմատե՛ք:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Գնեոս Պոմպեոս, Հուլիոս Կեսար, Մարկոս Կրասոս, եռապետություն, «Վիճակը գցված է», մենիշխանություն, Օկտավիանոս Օգոստոս, Անտոնիոս, Ակտիումի ծովամարտ, պրինցիպատ

**§25. ՀՈՈՍԵԱԿԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅԱՆ
ԾԱՂԿՈՒՄՆ ՈՒ ԱՆԿՈՒՄԸ**

Տերության «ոսկեդարը»

Միապետության ամրապնդումն ընթանում էր վայրիվերումներով: Եղավ մի շրջան (96–180 թթ.), երբ միապետները շեշտված հարգանքով էին վերաբերվում հանրապետական ավանդույթներին: Այդ ընթացքում տերությունը ծաղկում էր: Ասվտանգ էին երկրի սահմանները, կարգավորված էին պետական կառավարման բոլոր մակարդակները:

Մեծ առաջընթաց ապրեց մշակույթը: Կառուցվեցին բազմաթիվ շքեղ շինություններ: Ճանապարհների ցանցով Հռոմը կապվեց տերության ամենահեռավոր նահանգների հետ: Հատկապես տպավորիչ էին հռոմեական կամուրջներն ու ջրմուղները:

Այդ շրջանը հռոմեացիները կապում էին երկու կայսրերի անունների հետ: Առաջինը Մարկոս Տրայանոսն էր (98–117 թթ.): Նրա օրոք Հռոմեական կայսրությունը հասավ իր ռազմական հզորության գագաթնակետին: Հաղթանակներ տանելով Հռոմի բոլոր սահմաններում՝ Տրայանոսը ծնկի բերեց նաև ամենահզոր հակառակորդին՝ Պարթևստանին: Սակայն Տրայանոսից հետո Հռոմը վերադարձավ իր հին սահմաններին:

Սյուս կայսրը Մարկոս Ավրելիոսն էր (161–180 թթ.): Նա խոշոր իմաստասեր և հմուտ պետական գործիչ էր: Նրա կարծիքով՝ անիմաստ էր ընդլայնել տերությունը:

Մարկոս Տրայանոս

Անհրաժեշտ էր բարձրացնել բնակիչների բարեկեցությունն ու ապահովությունը, որպեսզի նրանք հպարտանան, որ ապրում են Հռոմի հովանու ներքո:

Ճգնաժամը և դրա հաղթահարման փորձը

«Ոսկեդարից» հետո տերությունում ուժեղացան հակասությունները: Խախտվեց ներքին հավասարակշռությունը: Դրանից օգտվելով՝ հարևան բարբարոս ժողովուրդները սկսեցին ավերել նրա տարածքները:

Տերությունը համախմբելու նպատակով **212 թ. հրովարտակով** նրա բոլոր ազատ բնակիչները ճանաչվեցին Հռոմի քաղաքացի: Բայց դա նրանց արդեն ոչ մի առավելություն չէր տալիս:

Հռոմն անգոր էր կասեցնելու թշնամիների հարձակումները: Թուլացել էր կենտրոնական իշխանությունը: Տերության տարբեր ծագերում սկսվեցին լեգիոնների ապստամբություններ: Դրանց հրամանատարները հաճախ իրենց կայսր էին հռչակում և արշավում սեփական մայրաքաղաքի դեմ: Շատերն սկսեցին հասկանալ, որ Օգոստոսի ստեղծած «քողարկված միապետությունը» սպառել է իր հնարավորությունները: Դրանցից էր նշանավոր զորավար, կայսր **Դիոկղետիանոսը (284–305 թթ.):**

Բանակի օժանդակությամբ հռչակվելով կայսր՝ նա Հռոմեական կայսրությունում հաստատեց **բացարձակ միապետություն:** Հանրապետական հաստատությունները վերացվեցին կամ պահպանվեցին ձևականորեն: Բոլոր կարևոր հարցերը լուծվում էին

Մարկոս Ավրելիոս

Գիոկղեոսիանոսի պատկերով ոսկեդրամ

Նրա ջանքերով Հռոմեական կայսրությունում հաստատվեց կառավարման նոր համակարգ: Իս սրացել է դոմինատ անվանումը: Այսինքն՝ տիրոջ բացարձակ իշխանություն: Ամեն բան դրվեց արքունիքի և պաշտոնության խափով հսկողության տակ՝ բանակ, նահանգներ, քաղաքներ:

Գիոկղեոսիանոսը մտածում էր, որ Հռոմին սպառնացող ամենամեծ վտանգը իշխանության ժառանգականությունն է: Ուստի որոշեց, որ ինքն ու իր կառավարչակիցը կկառավարեն քսան տարի: Այս կհեռանան իշխանությունը հանձնելով իրենց ընտրած փոխարինողներին: 305 թվականին նա թողեց իշխանությունը:

Ասում են՝ մի անգամ, երբ Հռոմն սպրում էր ծանր օրեր, նրան խնդրեցին վերադառնալ: Ի պատասխան՝ ասաց. «Ինչ ինչսպես ունի, բարեկամներս, մի տեսնեք, թե ինչ լավ կաղամբ եմ աճեցնում»:

կայսերական արքունիքում: Բազմապատկվեց պաշտոնյաների թվաքանակը:

Հսկայածավալ տերությունը կառավարելու համար Գիոկղեոսիանոսն ընտրեց կառավարչակից: Ինքը կառավարում էր արևելյան հարուստ նահանգներում, իսկ կառավարչակիցը՝ արևմուտքում: Հռոմն արդեն կորցրել էր իր դերը, թեպետ շարունակում էր համարվել մայրաքաղաք:

Բարեփոխվեց բանակը, փորձ կատարվեց զորացնելու հռոմեական ավանդական հոգևոր արժեքները և կրոնը: Հալածանքներ սկսվեցին տերությունում մեծ տարածում գտած քրիստոնեության դեմ:

Տերության բաժանումն ու անկումը

Գիոկղեոսիանոսի ձեռնարկումները չկարողացան փրկել դրությունը: Նրանից հետո վերակսվեցին իշխանության համար պատերազմները: Հաղթեց Կոնստանտինոս Մեծը: Նա իր մայրաքաղաքը դարձրեց (330 թ.) Բուփոնի նեղուցի ափին գտնվող հունական Բյուզանդիոն քաղաքը: Նա քաղաքը վերակառուցեց շքեղ շինություններով և կոչեց իր անունով՝ Կոստանդնուպոլիս:

Սակայն գնալով ակներև էր դառնում Հռոմեական կայսրության արևելյան և արևմտյան հատվածների տարբերությունը: Արևելքն անհամեմատ ավելի զարգացած էր, իսկ արևմուտքում գերակայում էին գյուղական կյանքն ու կենցաղը: Ի վերջո դա հանգեցրեց տերության բաժանմանը: 395 թ. այն տրոհվեց երկու ինքնուրույն կայսրությունների՝ Արևելյան կայսրության և Արևմտյան կայսրության:

Արևելյան կայսրությունն աստիճանաբար վերակառուցվեց և կյանքի կոչեց մի նոր տերության՝ **Բյուզանդիային**: Վերջինս գոյատևեց ավելի քան հազար տարի: Այլ կերպ ընթացավ արևմտյան հատվածի պատմությունը: Այն անընդհատ թուլանում էր, իսկ բարբարոս ժողովուրդների՝ հոների, գոթերի, վանդալների արշավանքները գնալով ավելի ահարկու էին դառնում: Նրանք թափանցում էին նույնիսկ Իտալիայի խորքերը: Հռոմը բազմիցս գրավվեց ու կողոպտվեց: Ի վերջո՝ Արևմտահռոմեական կայսրությունը 476 թ. դադարեց գոյություն ունենալուց:

Կոնստանդինոս Մեծ

307–323 թթ. Հռոմեական տերությունում ընթանում էին գահակալական կռիվներ: Բազմաթիվ հակառակորդներից հաղթեց Կոնստանտինոս Մեծը:

Նա փորձեց շարունակել Դիոկղետիանոսի բարեփոխությունները: Սակայն հակառակ նրան՝ քրիստոնյաների նկատմամբ բարեհաճ էր: Կարծում էր, որ նրանց պետք է օգտագործել տերության ամրապնդման համար:

313 թ. Միլանի հրովարտակով քրիստոնեությունը տերության այլ կրոններին հավասար ճանաչվեց: 325 թ. կայսեր հովանավորությամբ Նիկիայում հրավիրվեց համաքրիստոնեական առաջին ժողովը:

Կայսրը մահացավ ռազմարշավի ժամանակ: Ատում են՝ նրան երևացել է լուսեղեն մի խաչ, և երկնային ձայնն ասել է. «Սրանով կհաղթես»: Մահվան մահճում Կոնստանտինոս Մեծը մկրտվել է և մահացել իբրև քրիստոնյա:

Կոնստանդինոս Մեծի ոսկեդրամը, որ նա պարկերված է «Արևի աստծո» հետ, որը կոչ է հպարտակ ժողովուրդներին ճանաչելու Օգոստոսի իշխանությունը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ո՞ր ժամանակաշրջանն է համարվում Հռոմեական կայսրության «ոսկեդարը»: Ինչո՞ւ:
2. Ի՞նչ քաղաքականություն էին վարում Մարկոս Տրայանոսը և Մարկոս Ավրելիոսը կայսրությունը ամրապնդելու նպատակով:
3. Ի՞նչ նպատակ էր հետապնդում 212 թ. հրովարտակը: Այն տվե՞ց սպասված արդյունքը:
4. Ո՞վ էր Դիոկղետիանոսը: Կառավարման մեջ ի՞նչ նորություն մտցրեց նա:
5. Ո՞ւմ օրոք և է՞րբ փոխվեց կայսրության մայրաքաղաքը:
6. Ինչո՞ւ տրոհվեց Հռոմեական կայսրությունը:

Գործնական աշխատանք

Լրացրե՛ք տարեթվերին համապատասխան պատմական փաստերը.
96–180 թթ., 98–117 թթ., 161–180 թթ., 330 թ. , 395 թ., 476 թ.:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Հռոմեական կայսրության «ոսկեդարը», Մարկոս Տրայանոս, Մարկոս Ավրելիոս, Դիոկղետիանոս, բացարձակ միապետություն, կառավարչակից, Արևմտյան Հռոմեական կայսրություն, Կոնստանտինոս Մեծ, Կոստանդնուպոլիս, Բյուզանդիա

§26. ՀՌՈՄԵԱԿԱՆ ԿՐՈՆԸ

Բազմաստվածությունը

Հին հռոմեացիները երկրպագում էին բազմաթիվ աստվածների: Դրանք ներկայացնում էին բնության և հասարակության ուժերը: Հեթանոսական աստվածները միավորված էին մեկ ընտանիքի մեջ: Համաձայն հռոմեական պատկերացումների՝ ողջ տիեզերքը նույնպես մեկ միասնական ընտանիք էր, որտեղ ամեն ոք կատարում էր իր պարտականությունները: Հռոմեական գլխավոր աստվածները հունականի պես 12-ն էին:

Յուպիտերը աստվածների հայրն էր, երկնքի, ամպրոպի, օրենքի դիցը:

Յունոնան՝ Յուպիտերի կինը, աստվածների մայրն էր, ընտանիքի դիցուհին:

Կլիբինը հասարակական կարգի և արդարության դիցն էր:

Մարսը ռազմի դիցն էր:

Վեներան սիրո և գեղեցկության դիցուհին էր:

Միներվան արհեստների, արվեստների, իմաստության և ռազմի դիցուհին էր:

Նեպտունը գետերի, լճերի, ծովերի, օվկիանոսի դիցն էր:

Վուլկանը ընդերքի, հրաբխի, դարբնության դիցն էր:

Մերկուրիոսը Յուպիտերի բանբերն էր, առևտրի, ճանապարհների, նավագնացության դիցը:

Դիանան անտառների, բուսականության, լուսնի դիցուհին էր:

Հռոմի Պանթեոնի ներքին հարդարանքը՝ Ջովանի Պաոլո Պանինի, XVIII դ.

Միներվա աստվածուհին. խճանկար

Մարկոս Ավրելիոսն իր փոհմակիցների հետ՝ Յուսիսերի փաճարում գոհաբերության ծիսակարգի ժամանակ

Սատուրնոսը երկրագործության, բերքատվության, առատության դիցն էր:

Լիբերոսը խաղողի, գինու դիցն էր:

Կային նաև բազում տեղական աստվածություններ: Հռոմեացիները հատուկ ակնածանքով էին վերաբերվում նախնիների հիշատակին: Պաշտում էին նրանց՝ իբրև ընտանիքի պահապան ոգիների: Աստվածներին ու նախնիներին նվիրված շատ տոներ կային: Այսուհանդերձ, հռոմեացիների և աստվածների հարաբերությունները բավական գործնական էին: Դիմելով վերջիններին՝ նրանք սովորաբար կրկնում էին. «Տալիս եմ, որ տասս»: Այսինքն՝ քեզ նվերներ եմ բերել և երկրպագում եմ, որպեսզի դու էլ ինձ տասայն, ինչ ուզում եմ:

Քրիստոնեության ծագումը և փարածումը

Առաջին դարում Պաղեստինում ձևավորվեց մի նոր կրոն՝ քրիստոնեությունը: Այն նվիրված էր Տիեզերքն արարող ամենակարող Աստծու պաշտամունքին: Աստված հայրական սիրով է վերաբերվում աշխարհին ու մարդկանց և հանուն նրանց աշխարհ է առաքել իր միակ որդուն՝ Հիսուս Քրիստոսին: Նա փրկիչ է. եկել է աշխարհ, որպեսզի մարդկանց ցույց տա ճշմարիտ կյանքի ուղին:

Քրիստոսի հետևորդները հավատում էին, որ կատարելով նրա պատվիրանները՝ կարող են ապրել երջանիկ կյանքով, իսկ մահվանից հետո հայտնվել դրախտում:

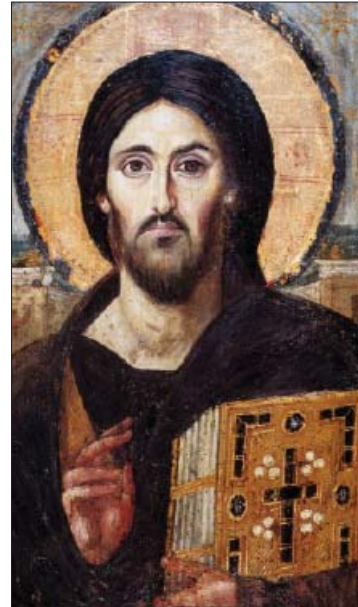
Քրիստոնյաների համայնքները սկզբնական շրջանում սակավաթիվ էին՝ բաղկացած

հիմնականում ստորին խավերի ներկայացուցիչներից: Նրանց հետապնդում էին և ենթարկում կտտանքների: Հայտնի են դեպքեր, երբ նրանց կենդանի այրել են կամ կրկեսներում գցել գիշատիչներին ի կեր:

Սակայն հետագայում վերաբերմունքն աստիճանաբար փոխվեց: Քրիստոնյաներին սկսեցին հարել նաև վերնախավի շատ ներկայացուցիչներ: Քրիստոնեությունը տարածվեց Հռոմեական կայսրության բոլոր ծագերում՝ Ասորիքում, Եգիպտոսում, Փոքր Ասիայում, Հունաստանում, Իտալիայում, ավելի ուշ նաև Իսպանիայում, Գալլիայում, Բրիտանիայում և այլուր: Ամենուրեք ստեղծվեցին նրանց համայնքներն՝ իրենց հոգևոր հովիվներով ու առաջնորդներով: Մարդկանց հրապուրում էր այն, որ քրիստոնեությունը ճանաչում էր Աստծու առաջ բոլորի ազատությունը և հավասարությունը՝ անկախ ունեցվածքից, դիրքից, ազգությունից:

Քրիստոնեության տարածման գործում մեծ նշանակություն ունեցավ նրանց Մուրբ Գիրքը՝ Աստվածաշունչը: Այն բաղկացած է Հին և Նոր Կտակարաններից: Նոր Կտակարանը բաղկացած է չորս Ավետարաններից: Այն նվիրված է Քրիստոսի և նրա տասներկու աշակերտների (առաքյալների) գործերին և ուսմունքին:

Վերջին մեծ հալածանքները քրիստոնյաների նկատմամբ կատարվեցին Գիոկղետիանոսի օրոք (301 թ.): Սակայն հռոմեական վերնախավի շրջանում հասունանում էր այն գաղափարը, որ քրիստոնեությունը հասարակության միավորման կարևոր միջոց է:

Հիսուս Քրիստոսի սրբապատկերը. VI դար, Մուրբ Եկայերինայի վանք, Եգիպտոս

Նրանց ազդեցությանը ընդունվեց Միլանի հրովարտակը (313 թ.), որով քրիստոնեությունը հավասար ճանաչվեց այլ կրոններին և ստացավ գործունեության ազատություն: Այս գործընթացի ավարտը եղավ այն, որ հետագայում (381 թ.) քրիստոնեությունը դարձավ Հռոմեական կայսրության պաշտոնական կրոնը:

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Քանի՞ աստվածներ կային հռոմեական դիցարանում:
2. Սովորաբար հռոմեացիները աստվածներին դիմելիս ինչ էին ասում, ինչ էր դա նշանակում:
3. Երբ է առաջացել քրիստոնեությունը: Ո՞վ է Քրիստոսը և ինչ առաքելությանը էր եկել աշխարհ:
4. Ի՞նչ է Աստվածաշունչը, քանի՞ մասից է բաղկացած:
5. Ո՞ր թվականին կայսրության տարածքում քրիստոնեությունը ճանաչվեց այլ կրոններին հավասար: Իսկ պաշտոնական կրոն:

Գործնական աշխատանք

Լրացրե՛ք հռոմեականին համապատասխանող աստվածների անունները հին հունական և հայկական դիցարանից:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Յուպիտեր, Յունոնա, Մարս, Վեներա, Միներվա, Հիսուս Քրիստոս, Պաղեստին, քրիստոնեություն, Միլանի 313 հրովարտակ, Սուրբ Գիրք

§27. ՀՌՈՄԵԱԿԱՆ ՍՇԱԿՈՒՅԹԸ

Կրթությունը

Հռոմեացիների լեզուն լատիներենն էր: Դրա գրավոր արտահայտման համար ստեղծվել էր **24 տառից բաղկացած այբուբեն**: Այդ այբուբենից այժմ էլ օգտվում են շատ ժողովուրդներ:

Հռոմեական պետությունն զգում էր գրագետ մարդկանց պահանջ: Ուստի Ք.ա. II դարից սկսած՝ ստեղծվեց **տարրական դպրոցների համակարգ**՝ պարտադիր բոլոր քաղաքացիների համար: Երեխաները սովորում էին գրել, կարդալ և հաշվել: Ծանոթանում էին իրենց հայրենիքի պատմության դրվագներին:

Դրանից հետո կրթությունը վճարովի էր: Կային միջին և բարձր կարգի դպրոցներ, որտեղ աշակերտները խորացնում էին գիտելիքները քերականության, ճարտասանության և իրավագիտության մեջ: Առավել ընդունակները կրթությունը շարունակում էին հելլենիստական կենտրոններում՝ Աթենք, Ալեքսանդրիա, Հռոդոս: Նրանք դառնում էին հռոմեական պետության և մշակույթի ականավոր դեմքեր. օրինակ՝ **Պոմպեոսը, Կեսարը, Կատոն Կրտսերը** և ուրիշներ:

Գրականությունը

Հեռավոր ժամանակներում հռոմեացիների մեջ տարածված էին առասպելներն ու ասքերը աստվածների և հերոս նախնիների մասին: Գրի ու գրականության տարածման

Վերգիլիոսն Օգոստոսի համար ընթերցում է իր «Էնեական» պոեմը:

Պոեմում բանաստեղծը շարադրել է Հռոմի պարմությունը՝ սկսած առասպելական նախահայր Էնեասից մինչև Օգոստոս:

հետ երևացին արհեստավարժ գրողներ: Հատկանշելի են բանաստեղծներ **Վերգիլի-
ոսը** և **Հորացիոսը**, ովքեր գովերգել են Օգոս-
տոսի դարաշրջանը:

Զարգացավ նաև **ճարտասանությունը**: Աշխարհաժողովում, Ծերակույտում և դա-
տարաններում հնչող տրամաբանված և հյու-
թեղ խոսքը մեծ կարևորություն ուներ որո-
շումներ կայացնելիս: Ի հայտ եկան խոշոր
ճարտասաններ, որոնց ճառերը հրատարակ-
վում և ուսումնասիրվում էին: Նրանցից
խոշորագույնը **Մարկոս Կիկերոնն** էր:

Գիտությունը

Հռոմեական գիտությունն առավելաբար
կիրառական բովանդակություն ուներ:
Ստեղծվել են կյանքի տարրեր բնագավառ-
ներին նվիրված աշխատություններ: Առանձ-
նանում են **Կատոն Ավագի՝** գյուղատնտեսու-
թյան, **Վիտրուվիոսի՝** ճարտարապետության
մասին ընդհանրացնող գործերը:

*Վինչենցո Ֆուպա
«Մանուկ Կիկերոնը
ընթերցանության պահին»*

Ստեղծվել են հանրագիտական բնույթի աշխատություններ, որոնք նպատակ ունեին ի մի բերելու տարբեր գիտությունների արդյունքները: Այդ առումով հիշատակելի է **Պլինիոս Ավագը**: Ակնառու էին հաջողությունները պատմագրության և իրավագիտության բնագավառում:

Հռոմեական ճարտարագիտությունն օգտագործում էր գիտության նվաճումները զուտ գործնական խնդիրներ լուծելու համար: Ստեղծվում էին աշխատանքի նոր գործիքներ ու սարքեր: Կառուցվում էին ճանապարհներ, կամուրջներ, ջրնուղներ:

Ճարտարապետությունը և կերպարվեստը

Հռոմեական կառույցներն աչքի էին ընկնում իրենց չափերով ու հորինվածքի բարդությամբ: Դրան հասնում էին մաթեմատիկական ճշգրիտ հաշվարկներով և բետոնի կիրառմամբ: Վերջինս ստանում էին կրաքա-

Կոլիզեոս

Հսկա մի ամֆիթատրոն է, որն այսօր էլ կանգուն է Հռոմի կենտրոնում: Նախասրեակած էր թայերական և գլադիատորական ներկայացումների համար:

րի լուծույթի և հրաբխային մոխրի համադրությամբ: Դա իսկական հեղաշրջում առաջացրեց շինարարական արվեստում: Երևացին միաձույլ պատեր, կամարներ, գմբեթներ:

Ասվածն իր արտահայտությունն է գտել Հռոմի **Ֆորումում (հրապարակ)**, որն աչքի է ընկնում պալատական շինություններով, տաճարներով, հաղթականարներով: Քիչ հեռու խոշորագույն մարզահամալիրը՝ **Կոլիզեումն** էր, որը տեղավորում էր 70 000 հանդիսատես: Նույն սկզբունքով էր կառուցվել նաև խոշորագույն տաճարը՝ **Պանթեոնը**: Վերջինիս գմբեթը հիմա էլ կանգուն է և համարվում է աշխարհում խոշորագույններից մեկը:

Ճարտարապետական շինությունները հռոմեացիները զարդարում էին շքեղ զարդանախշերով, քանդակներով ու որմնանկարներով: Պահպանվել են դրանց բազում նմուշներ, որոնք աչքի են ընկնում կատարման բարձր վարպետությամբ: Դրանցում արտացոլված են հռոմեացիների կյանքի տարբեր կողմերը: Այս առումով հատկանշելի է **Տրայանոսի հաղթասյունը**, որի վրա պատկերված են պատմության կարևորագույն իրադարձությունները:

Տրայանոսի հաղթասյունը և դրանից մի հատված

Հարցեր և առաջադրանքներ

1. Ո՞րն էր հռոմեացիների լեզուն: Քանի՞ տառից էր կազմված նրանց այբուբենը:
2. Կրթական ինչ համակարգ կար Հռոմեական տերությունում:
3. Թվարկե՞ք հռոմեական գրականության և գիտության հայտնի ներկայացուցիչների:
4. Ի՞նչ է ճարտասանությունը: Հայտնի ի՞նչ ճարտասանների կարող եք նշել:
5. Նշե՞ք հռոմեական ճարտարապետության մի քանի գլուխգործոցներ:

Նոր հասկացություններ, անուններ

Կատոն Կրտսեր, Վերգիլիոս, Հորացիոս, ճարտասանություն, Մարկոս Կիկերոն, Կատոն Ավագ, Պլինիոս Ավագ, Վիտրուվիոս, Կոլիզեոմ, Պանթեոն, բետոն, Հռոմի ֆորում, Տրայանոսի հաղթասյուն

ԲԱԺԻՆ 5

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

1. Իտալիան իր բնական հնարավորություններով պայմաններ է ստեղծել համաշխարհային մեծագույն տերություններից մեկի ձևավորման համար: Միջին Իտալիայում ձևավորվեց մի քաղաք-պետություն, որն իր հիմնադրի անունով կոչվեց Հռոմ: Շուրջ երկուսուկես դար տևեց Հռոմի պատմության արքայական դարաշրջանը: Համաժողովրդական շարժման շնորհիվ Հռոմում հաստատվեց հանրապետություն (ռեսպուբլիկա):

◊ *Երբ է հիմնադրվել Հռոմ քաղաքը և ո՞ւմ անունով է կոչվել: Ինչո՞ւ և ե՞րբ Հին Հռոմում թագավորությունը տապալվեց, ու սրեղծվեց հանրապետություն:*

2. Նախապես Հռոմը փոքր պետություն էր: Սակայն Ք.ա. V դարից սկսած՝ Հռոմն աստիճանաբար հզորացավ և իր տիրապետությունը հաստատեց ողջ Իտալիայում: Պատճառը հանրապետական կարգն էր: Անցնելով բազում փորձությունների միջով՝ այն կատարելագործվեց: Համախմբեց հռոմեացիներին, ձևավորեց միասնական ժողովուրդ և տվեց հպարտություն՝ լինելու ազատ Հռոմի քաղաքացի:

◊ *Ինչո՞վ ավարտվեց պարրիկների և պլեբեյների դարավոր պայքարը: Գծապարկերի տեսքով ներկայացրե՞ք Հռոմի հանրապետության կառուցվածքը: Ինչպե՞ս ձևավորվեց իրալական համադաշնությունը:*

3. Հռոմը, Ք.ա. III–II դարերում Իտալիայի սահմաններից դուրս պարտության մատնելով բազմաթիվ հակառակորդների, իր տիրապետությունն է հաստատում Միջերկրական ծովի ամբողջ ավազանում: Այսպես Հռոմը վերածվեց համաշխարհային տերության:

◊ *Ո՞ր երկրներին պարտության մատնեց Հռոմը, և ինչպե՞ս ձևավորվեց Հռոմեական տերությունը: Պետությունների կախվածության ինչ աստիճանակարգ սրեղծեց Հռոմը: Պարզաբանե՞ք «Բաժանիր և տիրիր» սկզբունքի էությունը:*

4. Ք.ա. II դարի վերջին Հռոմի Հանրապետությունում առաջացել էր ճգնաժամ: Իրավիճակը շտկելու համար Գրաքոս եղբայրները փորձեցին վերականգնել միջին գյուղացիությունը, սակայն զոհ գնացին ավազանու

դիմադրությանը: Ճգնաժամից դուրս գալու մյուս ուղին փորձեց զորավար Սուլլան՝ հաստատելով բռնապետություն: Դա ավելի սրեց հակասությունները: Բռնկվեց ստրուկների ապստամբություն՝ Սպարտակի գլխավորությամբ:

❖ *Որո՞նք էին հանրապետական կարգի ճգնաժամի պայրճառները: Բնչ նշանակություն ունեցան Գրաքոս եղբայրների բարեփոխումները: Բնչո՞ւ ճգնաժամը հաղթահարելու Սուլլայի փորձը դրական արդյունքներ չտվեց: Բնչո՞վ է նշանավոր Սպարտակի ապստամբությունը:*

5. Հռոմեական հանրապետության ճգնաժամը Ք.ա. 50–30–ական թվականներին հասավ իր գագաթնակետին: Ծայրաստիճան սրվել էին հակասությունները ունեզուրկ հռոմեացիների և ավագանու, նահանգների ազգաբնակչության և Հռոմի, ստրուկների և ստրկատերերի միջև: Դա տեղիք տվեց քաղաքացիական պատերազմի և Կեսարի բռնապետության հաստատմանը: Սակայն Կեսարը դարձավ դավադրության զոհ: Այլ ճանապարհով ընթացավ Օկտավիանոսը: Նրա հաստատած կառավարման համակարգը և մյուս բարեփոխումները Հռոմեական տերությանը տվեցին ևս երեք հարյուր տարվա կյանք:

❖ *Բնչո՞ւ և ե՞րբ Հռոմում սրեղծվեց առաջին եռապետությունը: Ո՞րն էր Կեսարի բռնապետության տապալման գլխավոր պայրճառը: Բնչ է պրինցիպատը, և ո՞վ է հասարակել այն: Բնութագրե՞ք Օկտավիանոսին, գնահատե՞ք նրա դերը Հռոմի պայրճության մեջ:*

6. Հռոմեական տերությունն իր հզորության գագաթնակետին հասավ II դարում՝ տալով ակնառու արդյունքներ կյանքի բոլոր բնագավառներում: «Ոսկեդարից» հետո, սակայն, տերությունում ծայր առավ քայքայումը: Հռոմեական կայսրությունը տրոհվեց արևելյան և արևմտյան հատվածների:

❖ *Ո՞ր շրջանն է համարվում տերության «Ոսկեդարը»: Բնչո՞ւ տերության ճգնաժամը հաղթահարելու փորձերն ի վերջո չհաջողվեցին: Ե՞րբ տրոհվեց տերությունը և քանի՞ մասի, դրանցից ո՞րն ավելի կենսունակ եղավ: Բնչո՞ւ և ե՞րբ կործանվեց Արևմտյան Հռոմեական կայսրությունը:*

7. Հնուց ի վեր հռոմեացիները բազմաստված էին: Հավատում էին, որ աստվածներն իրենց բարեկեցության աղբյուրն են: Առաջին դարում ձևավորվեց քրիստոնեությունը, որը քարոզում էր մարդկանց հավասարությունը

Հայր Աստծո առաջ: Չսայած դաժան հալածանքներին՝ նոր կրոնն աստիճանաբար տարածվեց և դարձավ հռոմեական տերության պաշտոնական կրոնը:

◈ *Ներկայացրե՛ք հին հռոմեական դիցարանը: Երբ է առաջացել քրիստոնեությունը, ինչո՞ւ այն տարածվեց Առաջավոր Ասիայում և Հռոմեական կայսրությունում: Ո՞ր երկրում է աշխարհում առաջինը քրիստոնեությունը հռչակվել պաշտոնական կրոն, իսկ Հռոմում:*

8. Հունական և հելլենական մշակույթը համադրելով իրենց ազգային արժեքներին՝ հին հռոմեացիները ստեղծեցին յուրօրինակ մշակույթ: Ստեղծվեցին արժեքներ, որոնք մարդկության մշակութային ժառանգության անբաժան մասն են: Դրա շատ նվաճումներ արդիական են նաև մեր օրերում:

◈ *Կրթական ի՞նչ համակարգ էր գործում Հին Հռոմում: Աղյուսակի տեսքով ներկայացրե՛ք հռոմեական մշակույթի և գիտության նվաճումներն ըստ բնագավառների: Թվարկե՛ք հայրնի մշակութային գործիչների: Պատմիչներից ո՞ւմ կարող էք նշել, Հայաստանի պատմության մասին նրանցից ովքե՞ր են գրել կամ տեղեկություններ հաղորդել:*

ՀԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՐԵՎՈՐ ԻՐԱԴԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

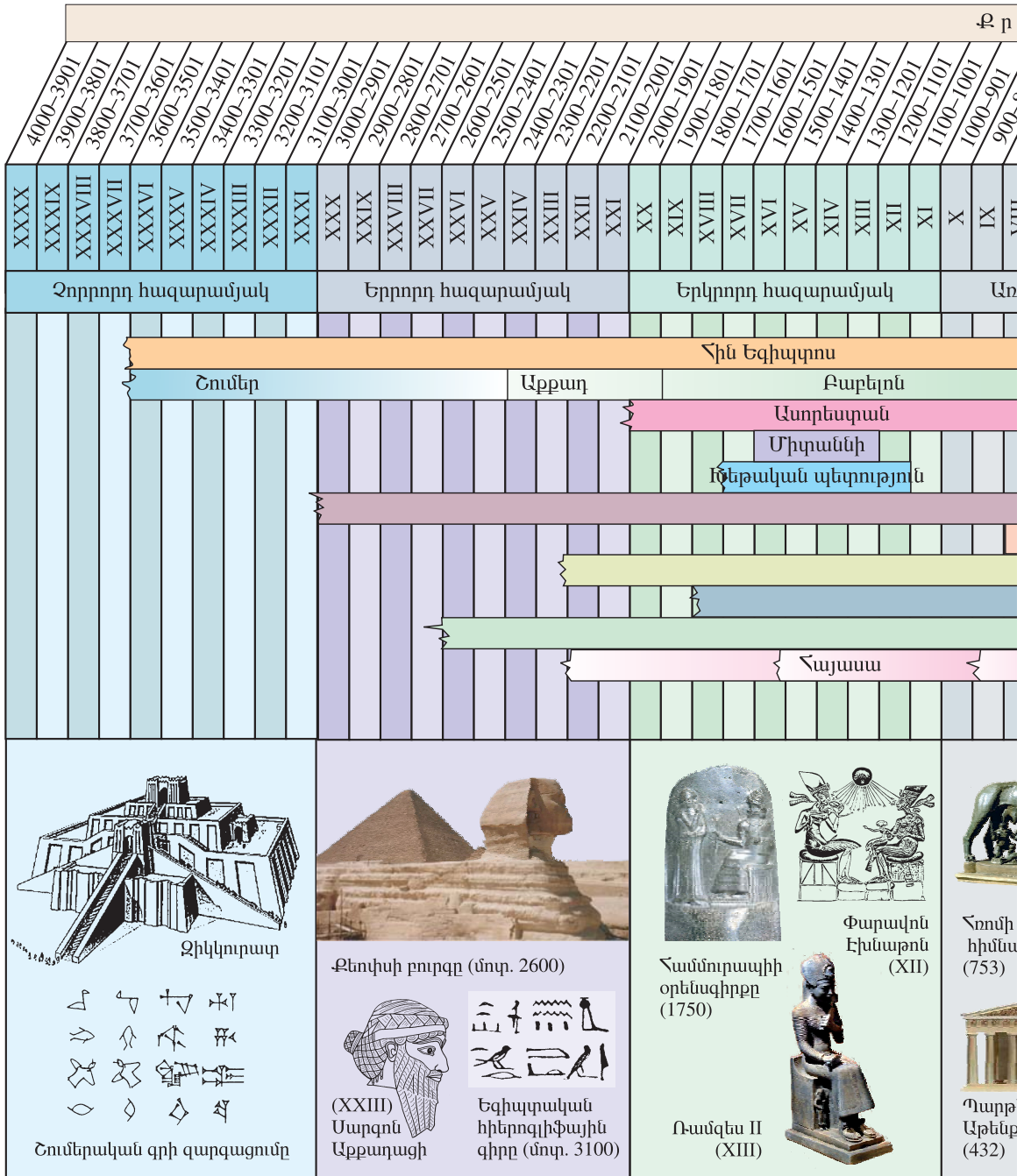
Հնագույն շրջանից մինչև	
Ք.ա. XII հազարամյակ	Հին քարի դար
Ք.ա. XII–X հազարամյակներ	Միջին քարի դար
Ք.ա. X–VI հազարամյակի կեսեր	Նոր քարի դար
Ք.ա. VI հազարամյակի կեսից – V հազարամյակի վերջ	Պղնձի–քարի դար
Ք.ա. IV հազարամյակի վերջեր	Առաջին պետությունների ձևավորումը Եգիպտոսում և Միջագետքում: Եգիպտական հիերոգլիֆային գրի և շումերական գաղափարագրի ստեղծումը
Ք.ա. XXXI դ.	Եգիպտոսի միացյալ թագավորության ստեղծումը
Ք.ա. XXX դ.	Շումերական քաղաքների վերելքը
Ք.ա. 3000–1100–ական թթ.	Հունաստանի պատմության Կրետե–միկենյան շրջանը
Ք.ա. III հազարամյակի սկիզբ	Գիլգամեշի վիպերգի ստեղծումը
Ք.ա. մոտ 2600 թ.	Քեոփսի բուրգի կառուցումը
Ք.ա. III հազարամյակի սկիզբ	Սեպագրի ստեղծումը
Ք.ա. 2330–2295 թթ.	Սարգոն Աքքադացի. Աքքադի պետության ստեղծումը
Ք.ա. XXII դ.	Էլամի պետության կազմավորումը
Ք.ա. XX դ.	Ասորեստանի պետության ստեղծումը
Ք.ա. 1792–1750 թթ.	Համնուրապի. Բաբելոնի արքա
Ք.ա. XVII–XII դդ.	Խեթական պետությունը
Ք.ա. XVI–XIII դդ.	Միտաննի պետությունը
Ք.ա. XVI դ.	Խեթական արքա Մուրսիլիս I–ի կողմից Բաբելոնի գլխավոր աստված Մարդուկի արձանի գերեվարումը
Ք.ա. 1468–1434 թթ.	Թուլթնու III փարավոնի գահակալությունը

Ք.ա. 1279–1213 թթ. Ք.ա. 1258 թ.	Ռամզես II փարավոնի գահակալությունը «Հավերժական բարեկամության» պայ- մանագրի կնքումը Եգիպտոսի և Խեթական պետության միջև
Ք.ա. XIII դ. կեսեր Ք.ա. XII- IX դդ.	Տրոյական պատերազմը Հունաստանի պատմության հոմերոսյան շրջանը
Ք.ա. XI դ.	Արիական ցեղերի ներխուժումը Իրանից Հնդկաստան
Ք.ա. X դ. Ք.ա. IX–VIII դդ. Ք.ա. IX–VI դդ.	Փյունիկյան հնչյունագրի ստեղծումը Ասորեստանի հզորության շրջանը Վանի թագավորությունը (Ուրարտու) Հայաստանում
Ք.ա. IX դ. վերջին	Կարթագենի հիմնադրումը փյունիկեցի- ների կողմից
Ք.ա. VIII–VI դդ.	Հունաստանի պատմության արխաիկ դա- րաշրջանը. հունական մեծ գաղու- թացումը
Ք.ա. VIII դ. Ք.ա. 782 թ. Ք.ա. 776 թ.	Այբուբենի ստեղծումը Հունաստանում Էրեբունիի հիմնադրումը Օլիմպիական առաջին խաղերը Հունաս- տանում
Ք.ա. 753 թ. Ք.ա. 753–510 թթ.	Հռոմի հիմնադրումը Հռոմի պատմության թագավորության շրջանը
Ք.ա. 744–727 թթ. Ք.ա. 612 թ.	Թիզլաթպալասար III–ի գահակալությունը Ասորեստանի մայրաքաղաք Նինվեի գրա- վումը
Ք.ա. 605–562 թթ.	Նաբուգոդոնոսորը՝ Բաբելոնի արքա: Կախովի այգիների և Բաբելոնի աշտարակի կառուցումը
Ք.ա. VI դ. Ք.ա. 594 թ.	Բուդդայականության առաջացումը Սոլոնի բարեփոխությունները Աթենքում

Ք.ա. 557 թ.	Պիսիստրատի տիրանիայի սկիզբը
Ք.ա. 550 թ.	Պարսկական տերության հիմնադրումը Կյուրոս Մեծի կողմից
Ք.ա. 522–486 թթ.	Դարեհ I-ը՝ Աքեմենյան արքա
Ք.ա. 510 թ.	Հանրապետության հաստատումը Հռոմում
Ք.ա. 506 թ.	Կլիսթենեսի բարեփոխությունները Աթեն- քում
Ք.ա. 500–449 թթ.	Հույն-պարսկական պատերազմները
Ք.ա. 490 թ.	Մարաթոնի ճակատամարտը
Ք.ա. 480 թ.	Սալամինի ճակատամարտը
Ք.ա. 451 թ.	12 տախտակների օրենքների ընդունումը Հռոմում
Ք.ա. 444–429 թթ.	Պերիկլեսը՝ Աթենքի առաջին ստրատեգոս
Ք.ա. 431–404 թթ.	Պելոպոնեսյան պատերազմը
Ք.ա. 359–336 թթ.	Փիլիպոս II-ի գահակալությունը
Ք.ա. 336–323 թթ.	Ալեքսանդր Մակեդոնացի
Ք.ա. 334–325 թթ.	Ալեքսանդր Մակեդոնացու Արևելյան արշավանքը. համաշխարհային տերության ստեղծումը
Ք.ա. 334–Ք.ա. 30 թթ.	Հելլենիզմի դարաշրջանը. աշխարհի միա- վորման առաջին պատմական փորձը
Ք.ա. 332 թ.	Ալեքսանդրիա քաղաքի հիմնումը Եգիպ- տոսում
Ք.ա. 331 թ.	Գավգամելայի ճակատամարտը
Ք.ա. 305 թ.	Հելլենիստական պետությունների՝ Եգիպտոս, Սելևկյան, Պերգամոն, Մակեդոնիա, ստեղծումը
Ք.ա. 301 թ.	Ալեքսանդրի տերության տրոհումը՝ Սելև- կյան պետություն, Եգիպտոս, Մա- կեդոնիա, Պերգամոն
Ք.ա. III դ. կես	Պարթևական թագավորության հիմնումը
Ք.ա. 246–210 թթ.	Ցին Շի Հուանդի՝ միավորված Չինաստա- նի առաջին կայսրը

Ք.ա. 220 թ.	Չինական մեծ պարսպի կառուցման սկիզբը
Ք.ա. 218–201 թթ.	Պունիկյան երկրորդ պատերազմը
Ք.ա. 216 թ.	Կաննեի ճակատամարտը
Ք.ա. 202 թ.	Հաննիբալի պարտությունը հռոմեացիներից
Ք.ա. 196 թ.	Հունաստանի նվաճումը Հռոմի կողմից
Ք.ա. 190 թ.	Մագնեսիայի ճակատամարտը
Ք.ա. 189 թ.	Մեծ Հայքի անկախության վերականգնումը Արտաշես I արքայի կողմից
Ք.ա. 146 թ.	Կարթագենի կործանումը Հռոմի կողմից
Ք.ա. II դ. վերջ – Ք.ա. I դ. սկիզբ	Չինաստանից մինչև Սև ծով 7000 կմ ձգվող Մետաքսի ճանապարհի կառուցումը
Ք.ա. 90 թ.	Իտալիկներին Հռոմի քաղաքացիության շնորհումը
Ք.ա. 83 թ.	Մելևկյան պետության գրավումը Տիգրան Մեծի կողմից
Ք.ա. 82–78 թթ.	Մուլլայի բռնապետությունը
Ք.ա. 73–71 թթ.	Սպարտակի ապստամբությունը
Ք.ա. 66 թ.	Արտաշատի դաշնագրի կնքումը Հռոմի և Մեծ Հայքի միջև
Ք.ա. 60 թ.	Առաջին եռապետության ստեղծումը Հռոմում Կեսար, Պոմպեոս, Կրասոս
Ք.ա. 53 թ.	Կրասոսի զոհվելը Խառանի ճակատամարտում
Ք.ա. 49 թ.	Կեսարն անցնում է Ռուբիկոն գետը
Ք.ա. 44 թ.	Հուլիոս Կեսարի սպանությունը
Ք.ա. 43 թ.	Երկրորդ եռապետության ստեղծումը Հռոմում՝ Օկտավիանոս, Անտոնիոս, Լեպիդոս
Ք.ա. 31 թ.	Ակտիում ծովամարտը
Ք.ա. 27 – Ք.հ. 14 թթ.	Օկտավիանոս Օգոստոսի պրինցիպատը
I դար	Քրիստոնեության առաջացումը
96–180 թթ.	Հռոմեական տերության «ոսկեդարը»

98–117 թթ.	Տրայանոսի գահակալությունը
161–180 թթ.	Մարկոս Ավրելիոսի գահակալությունը
212 թ.	Հռոմեական քաղաքացիության տարածումը նահանգների ազատ բնակչության վրա
284–305 թթ.	Դիոկղետիանոսի գահակալությունը
313 թ.	Միլանի հրովարտակր: Քրիստոնեությունը ճանաչվեց հավասար մյուս կրոններին
330 թ.	Կոստանդնուպոլիսը՝ Հռոմեական կայսրության նոր մայրաքաղաք
381 թ.	Քրիստոնեության ճանաչումը կայսրության միակ պաշտոնական կրոն
393 թ.	Անտիկ շրջանի վերջին օլիմպիական մարզական խաղերը
395 թ.	Հռոմեական կայսրության բաժանումը
476 թ.	Արևմտյան Հռոմեական կայսրության կործանումը. Հին աշխարհի պատմության ավարտը

Ի ս ս ո ս ի ց ա ռ ա ջ										1թ.	Քրիստոսից հետո																						
800-701	700-601	600-501	500-401	400-301	300-201	200-101	100-1	1-100	101-200	201-300	301-400	401-500	501-600	601-700	701-800	801-900	901-1000	1001-1100	1101-1200	1201-1300	1301-1400	1401-1500	1501-1600	1601-1700	1701-1800	1801-1900	1901-2000	2001-2100					
VIII	VII	VI	V	IV	III	II	I	ԴԱՐԸ	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX	XXI				
Առաջին հազարամյակ								Առաջին հազարամյակ										Երկրորդ հազարամյակ															
Նունաստան								Նոմ (Բարսիլիա)																									
1		2						3																									
Չինաստան																																	
Նդկաստան																																	
4				5		6		7			Նայաստան																						
 <p>Արտուր</p> <p>Ալեքսանդր Մակեդոնացի (336-323)</p>								 <p>Քիստո Քրիստոսի ծնունդը</p>								 <p>Կոլիզեոմ (80) Նոմեական կայսրության ծաղկման շրջանը</p> <p>(330) Կոստանդուպոլսի հիմնադրումը</p> <p>Արևմտյան Նոմեական կայսրության կործանումը. 476 թ. Նրև աշխարհի պարմոնության ավարտը</p>								<p>1 Աբեմենյան Իրան</p> <p>2 Պարթևական փերություն</p> <p>3 Սասանյան Իրան</p> <p>4 Վանի թագավ. (Ուրարտու)</p> <p>5 Երվանդունիներ</p> <p>6 Արտաշեսյաններ</p> <p>7 Արշակունիներ</p>									

ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԵԶՐԵՐԻ (ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԻ) ԲԱՌԱՐԱՆ

Ակադեմիա	Այսպես էր կոչվում Ք.ա. IV դարում Աթենքում Պլատոնի հիմնած դպրոցը:
Ամֆիթատրոն	Հին Հունաստանում և Հռոմում թատերական ներկայացումների համար կառուցված կիսաշրջանաձև շինություն:
Անտիկ (լատ.՝ հին)	Հին Հունաստանին և Հին Հռոմին վերաբերող. օրինակ՝ անտիկ մշակույթ, պատմական շրջան:
Արենա	Հին Հռոմի ամֆիթատրոնների ձվաձև հրապարակը:
Արեոպագոս	Բարձրագույն դատական և վերահսկող մարմին Հին Աթենքում:
Արիադնայի թել (կծիկ)	Օգնության միջոց. ըստ հին հունական դիցաբանության՝ Կրետեի թագավոր Մինոսի դուստր Արիադնան աթենացի հերոս Թեսեսին տվեց մի կծիկ, որի օգնությամբ նա դուրս եկավ Լաբիրինթոսից:
Արիացիներ	Ք.ա. II հազարամյակի վերջին արիացիները ներթափանցեցին Իրան, ապա որոշ ժամանակ անց՝ Հնդկաստան: Ստեղծեցին զարգացած քաղաքակրթություն:
Բազմաստվածություն	Այլ կերպ՝ հեթանոսություն. կրոնի ձև, երբ մարդիկ երկրպագում էին բազմաթիվ աստվածների և նրանց դասակարգում դիցարանի ձևով:
Բարեփոխություն (բարենորոգում, ռեֆորմ)	Հասարակական կյանքի կամ դրա որևէ բնագավառի վերափոխում: Նպատակն է առաջընթաց ապահովել:
Բռնապետ (լատ.՝ դիկտատոր)	Անսահմանափակ իշխանություն ունեցող պետության ղեկավար. Հին Հռոմում բռնապետը նշանակվում էր Սենատի կողմից արտակարգ իրավիճակներում:
Բուդդայականություն	Համաշխարհային երեք կրոններից մեկը. հիմնադրել է Բուդդան Հնդկաստանում Ք.ա. VI դարում:

Բուրգ	Այդպես են կոչվում Եգիպտոսի փարավոնների համար կառուցված դամբարանները:
Գաղութ	Հին աշխարհում այդպես էին կոչվում պոլիսների կողմից հիմնականում ծովափերին կառուցված բնակավայրերը, որոնք հաճախ ենթակա էին հիմնադիր պոլիսին:
Գիմնասիոն (գիմնասզիս)	Հին Հունաստանում մարմնակրթությամբ զբաղվելու շինություն:
Գլադիատոր	Այն հռոմեական ստրուկները, որոնց հատուկ վարժեցնում էին՝ ամֆիթատրոններում մենամարտելու համար:
Թատրոն	Հունարեն՝ հանդիսությունների վայր, ներկայացում. հին հույները թատրոնն անվանում էին «քաղաքացիների դպրոց»:
Ժողովրդավարություն (դենոկրատիա)	Կառավարման ձև, երբ օրենքների ստեղծմանը և կառավարմանը մասնակցում է ողջ ժողովուրդը (հունարեն՝ դեմոս):
Իմաստասիրություն (փիլիսոփայություն)	Իմաստասեր (փիլիսոփա) են անվանել Հին Հունաստանի և Հռոմի նշանավոր մտածողներին և գիտնականներին:
Լակոնական ոճ	Հնարավորինս քիչ բառերով միտքը բովանդակալից արտահայտելու ոճ: Բնորոշ է եղել հին սպարտացիներին: Նրանք ապրում էին Լակոնիա մարզում. այստեղից էլ՝ անվանումը:
Լեգիոն	Հին Հռոմի բանակի հիմնական զորամիավորում. կազմված էր 6000 զինվորից:
Խմբի շխանություն (հուն.՝ օլիգարխիա)	Հունական պոլիսներում կառավարման ձև, երբ իշխանությունը գտնվում էր ավագանու ընտրախավի ձեռքում:
Ծերակույտ (Մենատ)	Ավագանու ներկայացուցիչներից կազմված ժողով. Հին Հունաստանում և Հռոմում օրենսդիր գերագույն մարմին:
Հանրապետություն (լատ.՝ ռեսպուբլիկա – հանրային գործ)	Պետության ձև, որտեղ իշխանության բարձրագույն մարմինները կազմվում են ընտրովի ներկայացուցիչներից:
Հիերոգլիֆ	Բառացի նշանակում է սրբազան գիր: Գրի հնագույն տեսակ՝ գաղափարագիր. առաջացել է Եգիպտոսում Ք.ա. IV հազարամյակի վերջին:

Հին քարի դար	Հունարեն՝ պալեոլիթ. նախնադարի պատմական ամենամեծ շրջանը:
Հռետոր	Ճարտար, տպավորիչ, ազդեցիկ խոսել կարողացող մարդ՝ ճարտասան:
Կայսր	Այդպես է կոչվում Հռոմեական կայսրության միապետը: Ծագել է Կեսարի անունից:
Կոնսուլ	Հին Հռոմի պետական բարձրագույն պաշտոնյա:
Մագադաթ (ասոր.՝ գալարված մայրյան)	Կաշվից պատրաստված գրանյութ:
Մետաքսի ճանապարհ	Հին աշխարհի և միջնադարի նշանավոր միջազգային առևտրական ճանապարհ, որը 7000 կմ ձգվում էր Չինաստանից մինչև Եվրոպա: Դրա մի հատվածը անցնում էր Մեծ Հայքի տարածքով:
Միապետություն	Կառավարման ձև, որի դեպքում իշխանությունը կենտրոնացված է մեկ անձի՝ միապետի ձեռքում:
Միջին քարի դար	Հունարեն՝ մեզոլիթ. նախնադարի պատմության երկրորդ շրջանը:
Նոր քարի դար	Հունարեն՝ նեոլիթ. նախնադարի պատմության երրորդ շրջանը:
Չինական մեծ պարիսպ	Հին աշխարհի նշանավոր կառույցներից մեկը: Այն Չինաստանը հյուսիսից պաշտպանում էր թշնամիների հարձակումներից: Երկարությունը 5000 կմ է:
Պապիրուս	Գրանյութ, որը պատրաստվում էր եղեգնի մի տեսակից: Ցողունից ստանում էին հատուկ նյութ, չորացնում էին, հարթում և վրան գրում:
Պատրիկ	Հին Հռոմի ավանդական ընտանիքի (տոհմի) անդամ. նշանակում է հայր ունեցող:
Պլեբեյ	Բառացի նշանակում է դրսից լցվածներ. Հին Հռոմում այդպես էին կոչվում ներգաղթած բնակիչները, որոնք երկար ժամանակ զրկված էին քաղաքացիությունից:
Պղնձի-քարի դար	Հունարեն՝ էնեոլիթ. նախնադարի պատմության նեոլիթին հաջորդող շրջանը:

Պյուռիստիկական հաղթանակ	Նշանակում է հաղթանակ, հաջողություն, որը համարժեք չէ դրա ձեռքբերման համար արված զոհողություններին: Առաջացել է Էպիրուսի արքա Պյուռիստի անունից, որը Ք.ա. III դարի առաջին կեսին հռոմեացիների դեմ տարավ հաղթանակ՝ չափից ավելի մեծ զոհերի գնով:
Պրինցիպատ (լատ.՝ առաջին բառից)	Հռոմեական վաղ կայսրության դարաշրջանում ձևավորված կառավարման ձև՝ «քողարկված միապետություն»:
Պրովինցիա (նահանգ) Սատրապություն	Լատիներեն բառացի նշանակում է պարտված երկիր: Աքեմենյան Իրանի վարչական միավոր:
Սեպագիր	Գրային համակարգ, որն առաջացել է Ք.ա. III հազարամյակի սկզբին Շումերում: Անվանումն առաջացել է կավի կամ քարի վրա արվող գրային նշանների ձևից, որոնք նման էին սեպիկների:
Վարնա (հասարակական խումբ)	Հին Հնդկաստանի բնակչության չորս խմբերն են:
Տիրան (բռնակալ)	Հին Հունաստանում բռնի ուժով իշխանությունը գրաված և միանձնյա կառավարող անձ:
Փարավոն	Բառացի նշանակում է մեծ տան՝ պալատի տեր. այդպես էին կոչվում Հին Եգիպտոսի արքաները:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

ԲԱԺԻՆ 1. ՆԱԽՆԱԳԱՐ

- §1. Հին քարի դար (ՊԱԼԵՈԼԻԹ)
Պատմության վաղնջական ժամանակները
Հնագույն մարդիկ
Մարդկանց զբաղմունքը
Տոհմական համայնքը
- §2. Միջին Եվ Նոր քարի դար. ԱՆՅՈՒՄ ՆՍՏԱԿԵՅՈՒԹՅԱՆ
Միջին քարի դար (մեզոլիթ)
Նոր քարի դար (նեոլիթ). անցում արտադրող տնտեսության
Հասարակական կյանքի կազմակերպման ձևերը
Մարդկանց կրոնական պատկերացումները
- §3. ՆԱԽՆԱԳԱՐՅԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿՈՒՄԸ
Մետաղի օգտագործումը
Հասարակության շերտավորումը
Պետության առաջացումը
- ԲԱԺԻՆ 1 ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ԲԱԺԻՆ 2. ՀԻՆ ԱՐԵՎԵԼԷ

- §4. ԵԳԻՊՏՈՍ
Նեղոսի պարզևը
Աստծո որդին
Հավերժ բարեկամներ
- §5. ՄԻՋԱԳԵՏՔԻ ԱՌԱՋԻՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
Շումերական պետությունները
Աքքադ
Օրինաստեղծ արքան
- §6. ՄԻՋԱԳԵՏՔԻ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
Ասորեստանի վերելքը
Թիզլաթպալասար III և Սարգոն II
Բաբելոնի նոր թագավորությունը
- §7. ՀԻՆ ՓՈՔՐ ԱՄԻԱՆ ԵՎ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՄԻՋԵՐԿՐԱԿԱՆԻ ԵՐԿՐՆԵՐԸ
Խեթական տերությունը
Միտաննի
Փյունիկյան պետությունները
- §8. ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ ԵՎ ՉԻՆԱՍՏԱՆ
Արիացիները
Աշոկա
Ցին կայսրությունը
- §9. ԱՔԵՄԵՆՅԱՆ ԻՐԱՆԸ
Իրանի ժողովուրդները
Մարաստանը և Կյուրոս Մեծը
Գարեհ I (Ք.ա. 522–486 թթ.)
Աքեմենյան համաշխարհային տերությունը

- §10. ԿՐՈՆ
 Աստվածների պաշտամունքը
 Դիցարան
 Աշխարհաստեղծման առասպելը
- §11. ԳԻՐ ԵՎ ԱՐՎԵՍ
 Ինչու էր անհրաժեշտ գիրը
 Եգիպտական գաղափարագիրը
 Միջագետքյան սեպագիրը
 Գրականություն
 Ճարտարապետություն և քանդակագործություն
- §12. ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ
 Գիտական իմացության առաջացման նախադրյալները
 Մաթեմատիկա
 Քիմիա
 Աստղագիտություն
 Բժշկություն
 Գիտության այլ բնագավառներ
- ԲԱԺԻՆ 2 ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ԲԱԺԻՆ 3. ՀԻՆ ՀՈՒՆԱՍՏԱՆ

- §13. ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԱՐՇԱՆՈՒՅՍԸ
 Երկիրը և ազգաբնակչությունը
 Կրետեի տիրապետության դարաշրջանը (Ք.ա. 3000–1100–ական թթ.)
 Հոմերոսյան դարաշրջանի Հունաստանը (Ք.ա. XII–IX դարեր)
- §14. ԱՐԻՄԻԿ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԻ ՀՈՒՆԱՍՏԱՆԸ (Ք.Ա. VIII–VI ԴԱՐԵՐ)
 Պոլիսային կարգը
 Տիրանիան. ճանապարհի դեպի ժողովրդավարություն
 Հունական մեծ գաղութացումը
- §15. ՀԻՆ ՍՊԱՐՏԱՆ ԵՎ ԱԹԵՆՔԸ
 Սպարտայի հասարակական կարգը
 Սպարտայի պետական կառավարումը
 Աթենքը Ք.ա. VII–VI դարերում
- §16. ՀՈՒՆԱՍՏԱՆԸ Ք.Ա. V ԴԱՐՈՒՄ
 Հույն–պարսկական պատերազմները (Ք.ա. 500–449 թթ.)
 Պերիկլեսյան դարաշրջանի Աթենքը (Ք.ա. 444–429 թթ.)
 Պոլիսային կարգի անկումը
- §17. ԴԱՍԱԿԱՆ ԴԱՐԱՇՐՋԱՆԻ ՀՈՒՆԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ
 Կրոնը
 Կրթությունը
 Գրականությունը և թատրոնը
 Արվեստը
 Մարմնակրթությունը
- ԲԱԺԻՆ 3 ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ԲԱԺԻՆ 4. ՀԵԼԼԵՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- §18. ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՄԱԿԵԴՈՆԱՑԻ
 Մակեդոնիայի վերելքը

Ալեքսանդրի Արևելյան արշավանքը և մեծ տերության կազմավորումը
Հելլենականություն
§19. ՀԵԼԼԵՆԻՍՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ
Պետությունները
Հելլենիստական Եգիպտոսը
Սելևկյան տերությունը
Հելլենիստական մշակույթի կենտրոնները
ԲԱԺԻՆ 4 ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ԲԱԺԻՆ 5 . ՀԻՆ ՀՈՈՄ

§20. ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԱՐՇԱԼՈՒՅՍԸ
Հին Իտալիայի բնական պայմանները և ազգաբնակչությունը
Հռոմը թագավորական դարաշրջանում
Հանրապետական կարգի հաստատումը
§21. ՀՈՈՄԵԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔ-ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ Ք.Ա. V-II ԴԱՐԵՐՈՒՄ
Պատրիկների և պլեբեյների պայքարը
Հանրապետության կառուցվածքը
Հռոմեական բանակը
§22. ՀՈՈՄԵԱԿԱՆ ՏԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱՎՈՐՈՒՄԸ
Պայքար Կարթագենի դեմ
Միջերկրածովյան ավազանի նվաճումը
Քաղաք-պետությունից դեպի տերություն
§23. ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ՃԳՆԱԺԱՄԸ
Ք.ա. II-I դարերի ճգնաժամը
Ճգնաժամի հաղթահարման փորձերը
Սպարտակի ապստամբությունը
§24. ԱՆՑՈՒՄ ՊԻՆՑԻՊԱՏԻՆ
Առաջին եռապետությունը
Քաղաքացիական պատերազմը և Կեսարի բռնապետությունը
Մենիշխանության հաստատումը Հռոմում. Օգոստոսի պրինցիպատը
§25. ՀՈՈՄԵԱԿԱՆ ԿԱՅՄՐՈՒԹՅԱՆ ԾԱՂԿՈՒՄՆ ՈՒ ԱՆԿՈՒՄԸ
Տերության «ոսկեդարը»
Ճգնաժամը և դրա հաղթահարման փորձը
Տերության բաժանումն ու անկումը
§26. ՀՈՈՄԵԱԿԱՆ ԿՐՈՆԸ
Բազմաստվածությունը
Քրիստոնեության ծագումը և տարածումը
§27. ՀՈՈՄԵԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԸ
Կրթությունը
Գրականությունը
Գիտությունը
Ճարտարապետությունը և կերպարվեստը
ԲԱԺԻՆ 5 ԱՄՓՈՓՈՒՄ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԲԱՌԱՐԱՆ